

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER

58. BIND

Udgivet af

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

1965

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

HISTORISK SAMFUND, der er stiftet i 1907, har siden som et af landets ældste amtssamfund virket i Østjylland med at vække og værne sansen for hjemstavns historie samt udbrede oplysning af historisk art inden for stiftets område.

HISTORISK SAMFUND udsender hvert år i fint udstyr en righoldig årbog med populært skrevne artikler om historiske emner. Medlemmer får denne årbog gratis.

HISTORISK SAMFUND arrangerer hver sommer flere udflugter – eftermiddagsture, aftenure og heldagsture – for medlemmerne til historisk interessante steder, der forevises under kyndig vejledning.

HISTORISK SAMFUND afholder i vintersæsonen foredrag, fremvisning af lysbilleder og film om historiske emner.

HISTORISK SAMFUND ejer ruinerne af det gamle cistercienserkloster ved Mossø, Øm Kloster, der årligt besøges af tusinder af turister, og som for sine enestående fund er kendt over hele verden.

Enhver med interesse for historie, der under hyggelige former ved møder og på udflugter kunne ønske at træffe andre mennesker med samme interesser, bør indmelde sig i

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

Indmeldelser modtages af formanden

Arkivar *Finn H. Lauridsen*,
Carit Etlars Vej 60, Åbyhøj.
Telf. (061) 5 83 48.

eller hos nedennævnte bestyrelsesmedlemmer:

Overretssagfører *Otto Bisgaard*,
Vestergade 14, Silkeborg.
Telf. (0681) 1001.

Universitetsadjunkt *Poul Enemark*,
P. Sloths Vej 36, Århus C.
Telf. (061) 4 21 10.

Overlærer *N. Gjering*,
Adelgade 37, Skanderborg.
Telf. (0671) 584.

Apoteker *Adam Helms*,
Søndergade 12, Horsens.
Telf. (066) 2 57 22.

Bygningskonduktør *N. J. Israelsen*,
H. Pontoppidansgade 24, Århus C.
Telf. (061) 2 84 38.

Gårdejer *Nydam Jensen*,
»Nydamsgård«, Lyngå.
Telf. (061 - 9 41 11) 9.

Arkivar *Peder Jensen*,
H. Pontoppidansgade 18, Århus C.

Museumsoverinspektør
Gunner Rasmussen,
Naurvej 26, Brabrand.
Telf. (061) 6 19 29.

ÅRHUS STIFTS
ÅRBØGER

58. BIND

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER

Udgivet af

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

58. BIND

ÅRHUS

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

1965

REDIGERET AF

*Finn H. Lauridsen Peder Jensen
Gunner Rasmussen*

*

REDAKTIONENS ADRESSE

*Erhvervsarkivet Vester Allé 12
Århus C*

*

TEKST TIL OMSLAGSBILLEDE

*Pavillonen i Riis Skov
(Fotograferet ca. 1873).*

INDHOLD

	Side
Borgmester <i>Bernhardt Jensen</i> : Vor byes kjæreste sommerglæder	7
Forfatteren <i>Sigurd Elkjær</i> : En illegitim adelsslægt på Horsenseggen	41
Museumsinspektør <i>Ebbe Johannsen</i> : Hvad de tog med sig hjem	54
Forfatteren <i>Johan H. Baunvig</i> : Et par midtjyske originaler	66
Fhv. politimester <i>Einar Hoeck</i> : Fra hovedstad til hovedland	74
Provst emer. <i>T. Rugholm</i> : Slægten Dahl fra Århus Mølle..	112
Arkitekt <i>S. Fritz</i> : Guldsmed Augustinus Jacobsen, Århus ..	128
Overlærer <i>Vald. Andersen</i> : Kolonikirken på Alheden	136
Forfatteren August F. Schmidt 1899–1965	199
Årsberetning 1964–65	202
Registre	204
Regnskaber 1964	213

HISTORISK SAMFUND FOR ARHUS STIFT

Bestyrelse:

Arkivar *Finn H. Lauridsen*, formand.

Arkivar *Peder Jensen*, kasserer.

Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen*, sekretær.

Overretssagfører *Otto Bisgaard*, Silkeborg.

Universitetsadjunkt *Poul Enemark*.

Overlærer *Niels Gjesing*, Skanderborg.

Apoteker *Adam Helms*, Horsens.

Bygningskonduktør *N. J. Israelsen*.

Gårdejer *Nydam Jensen*, Nydamsgård, Lyngå.

Redaktionsudvalg:

Arkivar *Finn H. Lauridsen*.

Arkivar *Peder Jensen*.

Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen*.

Udvalg for Øm Kloster:

Arkivar *Finn H. Lauridsen*, formand.

Overlærer *Niels Gjesing*, sekretær.

Arkivar *Peder Jensen*, kasserer.

Overretssagfører *Otto Bisgaard*.

Revisor:

Lektor *S. Lauge Jørgensen*.

»Vor byes kjæreste sommerglæder«

RIIS SKOV SOM FORLYSTELSESSOMRÅDE I DET 19. ÅRHUNDREDE

Af Bernhardt Jensen

At århusianernes skovudflugter i det 19. århundrede hørte til »vor byes kjæreste sommerglæder«¹⁾ er ikke mærkeligt. Ikke blot fordi skovturene var »lige tilgængelige for store og små, fattige og velhavende«, men også fordi byen overhovedet frembød få andre adspredelser, i hvert fald om disse skulle foregå familievist. At Riis skov var det dominerende skovtursmål, er heller ikke til at undres over, thi Marselisborg skovene, som visselig rummede en større og alsidigere natur, var endnu i privat eje og delvis afspærret, og længere bort end til disse to skovområder henholdsvis nord og syd for byen kunne en søndagstur ikke strække sig i en tid, hvor befordringen skulle ske til fods eller pr. hestekøretøj.

Om søndagen strømmede folk da ud ad Mejlgedes port og over markerne til byens egen skov, Riis skov, der for Århus var »et lille Charlottenlund«²⁾. Oftest foregik turen til fods ad »den lange solhede vej«³⁾, og for at lette fodgængerne den besværlige strækning anlagdes i 40'ernes begyndelse en god, med træer beplantet vej over markerne⁴⁾. Den førte tillige over den såkaldte Knudersbakke (Knudriisbakke), hvorfra man havde en smuk udsigt over byen, og mens spadserestien drejede ind i skoven allerede ovenfor beværtningsstedet Trøjborg (hvor nu Klintegården er), måtte de kørende fortsætte et stykke længere ud, inden de kunne dreje ind under de høje bøges løvhang.

Have man ikke selv ekipage, holdt der hyrevogne lige uden for Mejlgedes port. Fireskillingsvogne kaldtes de i 40'erne – efter den takst, man da måtte erlægge for en tur til skovfogedstedet. Der kunne være vanskelige kunder imellem. Således så en vognmand sig i 1843 foranlediget til i pressen at advare sine kolleger om, at hvis de kørte for hr. borgerkaptajn og købmand Døcker, gjorde de bedst i enten at tage betaling forud eller tage skriftligt bevis af hr. Døcker

Mejlgades port, som Århusmaleren Fr. Visby mindedes den fra midten af forrige århundrede.

for samme, da de ellers udsattes for – som indsenderen – at måtte nøjes med det halve af, hvad de kunne tilkomme⁵). Trods opfordringer til at svare på beskyldningen⁶), ytrede hr. Døcker sig ikke, så vognmanden har jo nok haft ret.

Den rullende færdsel ad de støvede veje fik en kort tid i 40'erne konkurrence fra skibsfarten, idet firmaet Ingwersen & Rahr forsøgte sig med sejlads med lystkutteren »Neptun«, men det blev ingen succes, og først i århundredets slutning åbnedes der påny en sejlroute til Riis skov. Derimod betød østbanens åbning, at der fra 70'ernes slutning indsattes ekstratog til skoven om sommeren med afgang fra Skolebakken, en tradition, der med enkelte afbrydelser bevarede til langt ind i det ny århundrede.

*

Folk kom naturligvis ikke i skoven blot for at se på det grønne eller nyde udsigten over bugten fra det høje udsigtspunkt Christians-Stolen, end mindre for at indsnuse ramsløgenes gennemtrængende lugt. De ville også beværtet, og de ville fornøjes.

Med henblik på det første søgte og fik en hr. Wassermann allerede i 1812 øvrighedens tilladelse til at rejse et telt i skoven »for dér at beværte de fra Århus bye spadserende med spise og drikke – dansk brændevin undtagen«⁷).

Senere hen blev det ved det i 1802 opførte skovfogedhus, beliggende omtrent på den senere restaurant Pavillonens plads (nu vandrerhjem), at publikum især søgte sin forfriskning. Navnlig fra 40'erne blev dette sted populært, idet regimentsmusikken, som under oberstløjtnant von Juels interesse herfor uddannede sig, så den med føje kunne »sættes ved siden af de bedste københavnske regimenter«⁸⁾, begyndte at give regelmæssige koncerter ved skovfogedstedet. I 1847 ansattes Niels Knudsen som skovfoged, og hans kone bragte for alvor omsætning i forretningen.

Fra morgen tidlig til aftenstund
 hun læsked' og mætted' mangan mund
 på plænen og i sin bolig.
 Hun var næsten kendt af en og hver,
 og alle havde de hende kær
 og var med hende fortrolig

hed det i et mindedigt om denne virksomme dannekvinde, da hun døde i 1866⁹⁾). Utallige er da også de steder, hvor det muntre liv ved skovfogedhuset dukker op i gamle århusianeres nedskrevne erindringer.

Allerede året efter, at Knudsen var blevet skovfoged, blev hans hus forøget med en tilbygning på et halvt fag, for at man kunne skaffe et værelse »til aftrædelse i påkommende anledning« under hensyn til, »at skoven skal betragtes som lystskov for Århus' indvånere«¹⁰⁾.

På plænen ved Knudsens hus var der ikke blot kaffedrikning, tømning af madkurve – og mandfolkesnak over dampende toddyer; her var også stedet, hvor officielle fester fejredes, f. eks. i 40'erne stænderinstitutionens indstiftelsesdag, den 28. maj. Om eftermiddagen strømmede da folk til skoven, som om aftenen var oplyst af lamper og blus – nogen fast belysning i skoven fandtes dengang ikke – og hvor der på den åbne plads blev afsunget en sang om betydningen af denne »mindets og håbets fest«¹¹⁾, efterfulgt af et nifoldigt hurra. Kl. 10 afbrændtes et fyrværkeri, hvorefter folk fordelte sig dels til de forskellige beværtningssteder, dels til løvhytter og borde, og ofte fornøjede man sig til den lyse morgen.

Ved grundlovsfesten i 1853 blev vejen fra første skovled forbi skovfogedhuset til Salonen fra kl. 10 til 11^{1/2} om aftenen oplyst med »beegkrandse«. Der måtte på sådanne dage – og i pinsen – indføres

Skovfoged Niels Knudsen, malet 1852 af den norske portrætmaler J. T. Deshington, der i 1850'erne opholdt sig i Århus og malede billeder af det jævne borgerskab. »Den gamle By«.

ensrettet trafik for hestevognene, således at de skulle køre ind ad det første og ud ad det andet skovled¹²). De officielle fester afvikledes gennem årtier under et næsten fast ceremoniel, indledet med procession fra Store torv med kommunalbestyrelsen i spidsen og efter festlighedernes planmæssige afvikling hjemmarch i sluttet trop fra skoven til torvet.

Ud over festdagene var der som sagt musik – på søndage, senere også onsdage – ved skovfogedstedet. Militærkoncerterne begyndte i reglen i sidste halvdel af maj og sluttede ca. 1. september, og ville man sikre sig siddeplads, måtte man abonnere¹³). I 50'erne afholdtes der ligeledes danseaftener »for byens borgere og dem, som af disse blive indførte«¹⁴). Ved adskillige lejligheder – ikke mindst i de juldage, da Sct. Olufs marked bragte mange mennesker til byen – var der optræden af artistselskaber, opsendelse af balloner (ubemandede) og afbrænding af fyrværkeri.

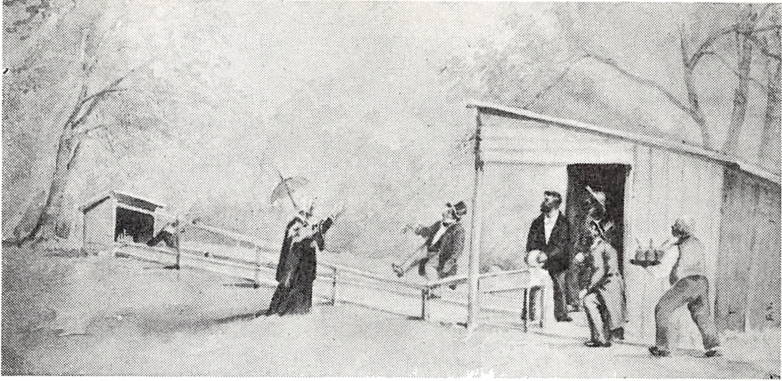
I 1852 gav således den berømte tårnlinedanser A. Wedin flere gange en »ascension« ved skovfogedhuset, endog med tilbundne øjne¹⁵). Et musikselskab fra København gav sang- og musiknumre søndag eftermiddag¹⁶), og visse søndage i august, efter at 3. dragonregiments musikkorps havde spillet fra kl. 6, arrangerede vagnmester

Skovfoged Knudsens
hustru Ane Kirstine,
ligeledes malet af
J. T. Deshington.

»Den gamle By«.

F. C. Rappe kl. 8 fyrværkeri ved skovfogedhuset. Ved sådanne lejligheder betaltes 1 mark i entré, børn det halve. Hr. Rappes ildfester fortsattes i flere somre; ved særlige lejligheder, som på Isted-sejrens dag den 25. juli, antog de større format og skulle ligefrem give en forestilling af slaget »arrangeret efter virkeligheden, hvorunder Isted kro skydes i brand«¹⁷). Ved sådanne fester skulle der betales 2 mark på de bedste tilskuerpladser, 1 mark for de ringere¹⁸). Der blev også danset, og dansepladsen var da oplyst med flere hundrede kulørte lamper¹⁹). Hr. Wedin kom igen til skovfogedens plæne, i 1853 med en »Circus equestre«, der viste præstationer i den højere gymnastik og til slut »den store ascensions-linie«, under hvilken der tændtes bengalske flammer og afbrændtes fyrværkeri²⁰). Denne forestilling fandt sted en 2. pinsedag og havde lokket en stor menneskemængde ud til Riis skov. Skønt træerne endnu ikke var sprunget ud, var jorden dog dækket med et friskt grønsvær og, navnlig, en masse frodigt spirende skovløg, så at folk dog på en måde var ude i det grønne. Indtil langt ud på aftenen havde vognene travlt med at besørgede besøgende til og fra skoven, hvor en glad og munter stemning herskede, og »hvor de forskellige beværtningssteder ikke lidet bidroge til at bringe liv i tingene«, som det hedder i avisen²¹).

Borgere i løftet stemning ved skovfoged Knudsens keglebane.

Akvarel af Fr. Visby.

»Den gamle By«.

Der tales altså nu om *forskellige* beværtningssteder. På det tidspunkt havde skovfogedhuset nemlig allerede i mange år haft hård konkurrence. I 1825 opdagede hele to konkurrenter, der lagde sig i den østlige del af skoven, den ene på den sydlige, den anden på den nordlige »bred« af den kløft, der dannes af skovens gamle vandløb. Broen, som førte herover, dannede en kort passage mellem de to nye forlystelsespladser Prins Ferdinands plads og Salonen.

Kong Christian den ottendes broder, prins Frederik Ferdinand, var chef for de i Århus garnisonerede lette dragoner, og det var ham, som kom til at lægge navn til den åbne plads i skoven, på hvilken J. Kirkerup i 1825 opstillede et telt, hvor han »med vedkommendes tilladelse« serverede drikkevarer og kold spising²²), og hvor der hver søndag, mandag og onsdag aften blev musiceret²³). Året efter var der både musik og vauxhall og under det sidste et optog med skovtrolde etc., og fra »templet« blev der afsunget en passende sang, »alt ledsaget af skøn musik«²⁴). Kirkerup lagde an på det brede publikum. Der kunne fås vand på maskine, og i 1829 fik han borgermusikken ud at spille²⁵). Under Olufsmarkedet var der altid både musik og illumination, og i 1833 præsenteredes for første gang en »caroussel« på pladsen. Samme år aflagde prins Ferdinand selv med samt sin gemalinde, prinsesse Caroline, et besøg på »sin« plads. I anledning af, at hans regiment afsluttede årets eksercertid, gav han officererne og deres damer en munter féte hos Kirkerup, og for dra-

gonerne var der arrangeret fire beværtningssteder. Til sidst dansede officerer, underofficerer og menige alle mellem hinanden og prinsen midt iblandt dem. »Den såkaldte caroussel var i uophørlig bevægelse«, noteres det i festreferatet. Der blev afsunget en til lejligheden skrevet sang, som begyndte ganske krigerisk »Hen over marken fare vi med det blanke sværd«, men derpå slog over i blidere strofer:

Men ej trompeten gjalder
til våbendyst i dag;
nej lystig den os kalder
til skovens grønne tag.
Her jublende dragoner
i danske bøges ly
opløfte glædens toner
af fulde bryst mod sky.

Som Danmarks børn i klynge
om Danmarks prins vi stå;
for ham vi glade synge,
med ham vi glade slå.
Syng højt, du røde skare!
Syng ærligt mand ved mand:
Gid himlen huldt bevare
vor Frederik Ferdinand.

Over Kirkerups træpavillon sås et transparent med prinseparrets navnetræk og lige overfor – som svævende mellem træerne – et andet med kongens og dronningens. Tilsidst afbrændtes et smukt lille fyrværkeri i overværelse af de mange, der var strømmet til for at bivåne den sjældne militærfest. Kl. 10 tog de kgl. højheder hjem, ledsaget ud af skoven med fakler, som blev båret foran deres vogn af 10 underofficerer, og et par timer derefter var der stille igen over hele skoven²⁶).

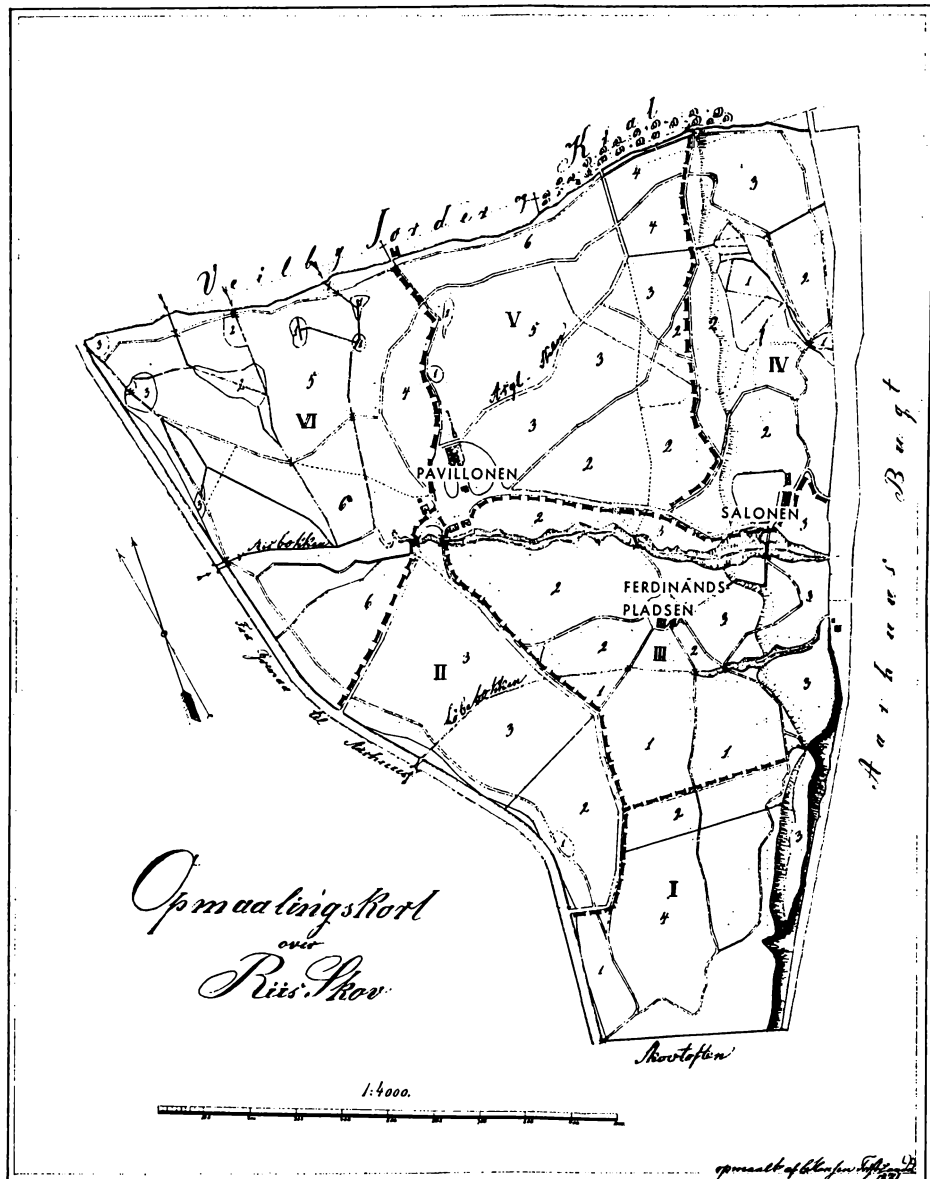
En ny vært på Ferdinandspladsen fra 1835, I. Bendstrup, holdt i nogle år hver mandag fra kl. 6–10 dansemusik²⁷) og ved særlige lejligheder folkefest med harmonimusik og oplysning af skoven. I samme ånd videreførtes stedet af musiker Schjørring. Han fik således det da så berømte F. W. Hoffmanns selskab til at give forestillinger på Ferdinandspladsen, bl. a. med de herrer Benoit, Busholm og Hesse, atletiske og ekvilibristiske kunstnere fra Petolettis nye teater i København. Om en søndags-aftenforestilling berettes, at den havde samlet en overordentlig mængde mennesker, »så det på vejen hjemad havde megen lighed med en københavnsk dyrehavsaften«²⁸). Eksperimentet gentoges derfor ved en ny aftenforestilling, hvor sommerteatret mellem akterne blev oplyst med kulørte bengalske flammer²⁹).

Under krigsbegivenhederne i 1848–49 blev Riis skov og især Ferdinandspladsen stærkt mishandlet. Endnu tidligt på sommeren 1849 var general Rye og hans mænd en aften til dans og lystighed i Salonen, hvor 1. jægerkorps musicerede, og søofficerer fra krigsskibet

»Hertha«, der bevogtede Århusbugten, var gået i land for at drikke te med de tilstrømmende århusianske damer³⁰). Men få dage efter var det prøjserne, som huserede i århusianernes yndlingsskov, og ved deres bortrejse så her ikke kønt ud. På Ferdinandspladsen var ikke alene keglebanen og dansepladsen, men hele det af træ opførte be- værtningssted nedrevet og ødelagt; hvor huset havde stået, fandtes, da soldaterne forsvandt, kun glasstumper af ituslåede vinduesruder, og af kogehuset bagved var kun ruinerne af en skorsten tilbage. Også pladsen ved skovfogedhuset var hærget, grantræerne forhug- gede, græsset nedtrådt og oversået med halvvråddent halm. De flere hundrede mand, som havde haft kvarter i skovfogedhuset og i ba- rakker omkring dette, havde ved afrejsen medtaget adskilligt af be- boernes husgeråd, bl. a. 6 favne bølgebrænde, som var beregnet for vinteren³¹).

Ferdinandspladsens besøgende måtte de følgende år lade sig nøje med et telt ved vejen mellem pladsen og Salonen. Fra dette bevær- tede konditor S. Simonsen – mod en afgift til kommunen på 5 rigs- daler. Under fester var der i øvrigt opstillet beværtningstelte på flere steder, som anvistes teltholderne af skovkommissionen³²), ligesom en cigarmager fik lov til på helligdagene at opstille et bord i skoven til forhandling af cigarer³³).

På selve Ferdinandspladsen fik afskediget vagtmester Hans Hart- vig Adolf Thomsen i 1853 lov til i et telt – ligeledes mod 5 rdl. afgift – at holde beværtning, hvorimod man i første omgang afslog hans ansøgning om også at anlægge en danseplads; men i 1855 fik han tilladelse til musik og dans på søn- og helligdage³⁴). Thomsen viste sig nemlig at være mand for at bygge den gamle tradition op påny, og da han i 1863 androg om at leje Ferdinandspladsen for 5 à 10 år, gav man ham 5 år mod en årlig leje på 25 rdl. Han fik lov at bygge en ny keglebane og at forandre fjælleboden efter nær- mere konference med Raae, Faurschou og Hansen, skovkommis- sionens ærede medlemmer. De tre herrer tog sig personligt af selv små anliggender som at anvise plads til boder og karruseller – og også til beværtningstelte og fjælleboder, som nu myldrede frem i større tal og gav anledning til rivaliseren. Værthusholder N. I. Han- sen fik således i 1861 og 62 lov til at have beværtning på et af de tre herrer anvist sted på søn- og helligdage samt ved andre lejlig- heder, »hvor en større mængde mennesker besøge skoven« og mod en afgift på 10 rdl.³⁵). Men han fandt afgiften for høj, thi når der holdtes fester som 5. juni og 6. juli, havde i de sidste to år værts-

Kort over Riis skov, opmålt 1871 for Århus kommune af forstkandidat C. Hansen.

husholder Jacobsen haft opstillet »en stor telt umiddelbar ved festpladsen og beværtet alle dem, som skovfogeden ikke kunne overkomme«, skrev han. »Da det er indlysende«, fortsætter Hansen, »at folk på sådan tid ikke går langt efter, hvad man kan erholde på stedet, har mit udsalg derfor sådan en dag indskrænket sig til 5 à 6 rdl., medens hr. Jacobsen efter eget sigende har solgt for 50 rdl. uden afgift«.

Trods sin klageskrivelse³⁶) fik Hansen nu slet ikke tilladelse til at opstille sin bod mere, men efter hvad han senere påstod, gav man ham intet skriftligt svar, hvorfor han holdt åben i maj og en del af juni. Justitsråd Hertz havde ganske vist sagt ham, at andragendet ikke kunne bevilges, men to af skovkommissionens medlemmer havde på hans forespørgsel erklæret, at de ikke kendte til sagen, og da han ikke fik noget »tilsagn om at borttage teltet«, lod han det stå i forsommeren. Da man senere afkrævede ham 10 rdl. i afgift, lavede han vrøvl og erklærede, at hele hans salg kun havde andraget 7–8 rdl.³⁷). Først i 1865 – efter to års diskussioner – resolverede skovkommissionen, at Hansen kunne slippe for videre tiltale mod at betale halv leje for 1863, altså 5 rdl.³⁸).

*

Det solidest etablerede traktørsted var nu imidlertid Salonen. Om dette etablissements opkomst har der i tidens løb besynderligt nok eksisteret adskillige misforståelser. En falsk angivelse af dets tilblivesår til 1804 bevirkede således, at man i det 20. århundredes begyndelse år efter år fejrede dets fødselsdag med forkert alder på fødselaren. Lige så mærkværdigt er det, at en mundtlig overlevering, som er blevet taget alvorlig af såvel presse som turistforening, har ladet det i sin oprindelse være et jagtslot for Frederik den Sjette, hvilket i nyeste tid er resulteret i bygningens omdøbning til Sjetten Frederiks kro og under de omtalte fødselsdagsfester bevirkede, at den længst henslumrede monark regelmæssigt hvert år måtte genopstå i en ferm skuespillers skikkelse og holde tale til sit folk! Vel skal den omtalte konge have gæstet Riis skov, nemlig i 1828, og han aflagde da besøg i skovfogedhuset, hvor han med kridt skrev sit navn på en loftsbjælke, som senere fremvistes gennem mange år, men åbenbart gik tabt ved husets nedbrydning, skønt autografen i mellemtiden var blevet malet op³⁹). Men der forlyder intet om, at han har sat sine ben i Salonen.

Salonen med den overdækkede kolonnade, der tillod gæsterne at nyde friluftsliv i tørvejr.

»Den gamle By«.

Sandheden om Salonens tilblivelse er langt mere prosaisk. En ung fhv. skibskaptajn P. Knudsen Møller havde forelsket sig i den yndige udsigt, man fra skrænterne i Riis skovs østlige del har ud over havet over mod Mols, og ansøgte i en skrivelse til bystyret af 11. juni 1825 om »at erholde en passende plads anvist i Riis skov til derpå at opføre et sommer-forlystelsessted, bestående af en grundmuret bygning 27 alen i længde og 11 alen i bredde«. Hr. Møller beskriver nærmere, hvad bygningen skal indeholde. Taget skal f. eks. have et udspring af 3 alen med søjler under og således danne en colonnade, hvorunder gæsterne kan sidde, ligesom der over portalen til selve salonen skal være et galleri, hvor musikanter kan placeres, og ved hver ende af bygningen vil han have et værelse med balkon samt udvendig opgang til denne.

Det sidste blev der tilsyneladende intet af, men det åbne galleri og loggiaen blev lavet, og trods den senere tillukning heraf kan det på bygningen fremdeles ses, hvor disse dele har været.

Skovkommissionen anviser som den bedst egnede plads for huset et sted sydøst for Skovfogedhuset nede ved stranden, norden for det

så kaldte Holbecks lysthus, hvorfra der vil blive fri udsigt til havet, og hvor rindende vand, som er fornødent, gives tæt derved.

Om Holbecks lysthus og dets beliggenhed findes intet i arkiverne. Kan det være købmand Rasmus Holbeck, som boede i Mejlgade, der har haft et sådant hus på et af udsigtspunkterne ved Slangegangen eller måske på Skovtoften, som han kan have forpagtet?

Skovkommissionen foreslår, at hr. Møller foruden plads til selve bygningen omkring denne og ned mod havet får 4 skp. land, som han har ret til at »forskjønne med Hauge-anlæg«. Nogen afgift skal ikke svares, men bygningen må ikke benyttes i andet øjemed end det af hr. Møller opgivne, nemlig »som restauration eller forlystelsessted om sommeren for embedsmænd og borgere, som måtte ville tage derhen, og dens benyttelse må aldrig udarte til offentlig dansebod for den simple klasse af indvånere«. Som paragraf 6 i betingelserne anførtes følgende, der senere skulle vise sig at afstedkomme en større borgerfejde: »Hvorledes hr. Møller i overensstemmelse hermed anser det for gavnligt for sig enten ved årlig abonnement af dem, der skulle kunne deltage, eller på anden måde at få sine reventer ud af bygningen, overlades til ham selv, ligesom og til at bortleje restaurationen«⁴⁰).

Adgangen til bortlejning benyttede ejeren sig straks af, idet han lod værten i klubben »Polyhymnia«, Lorenzo Marzetta, overtage ledelsen, da bygningen stod færdig. Denne indvandrede italiener, der i 1797 havde taget borgerskab i Århus som galanterihandler efter at være landet her ved et Sct. Olufs marked, overdrog straks »sommerlyststedet« til et sluttet selskab, idet han dog tilføjer, at »enhver honnet familie udenfor samme kunne blive beværtede i haven, hvortil alle og enhver have fri adgang«⁴¹). Der var straks stor tilstrømning, men gæsterne var åbenbart ikke lige honnøret, thi få dage efter meddeler Marzetta i en annonce, at haven er blevet beskadiget af den mængde mennesker, som havde trængt sig ind, endog op på galleriet og colonnaden, hvorfor han måtte forbyde alle adgang, som ikke tilhørte det abonnerede selskab⁴²). For dettes medlemmer holdtes der søndagsbal og kold spisning. Og søndag den 27. maj kunne gæsterne opleve synet af væddeløber S. Wulff, der på 64 minutter skulle løbe 5 gange frem og tilbage fra stedet ved skovens indgang til *lyststedet*, som Salonen kaldtes de første år. Marzetta blev ikke længe i Salonen. Året efter averteredes der til »de herrer abonnenters underretning« af en hr. Galthen, og i 1829 er værten den fhv. skuespiller C. F. Schlawitz. Han meddeler, at »da de ærede deltagere

i den aftenspisning, som nu herefter hver torsdag finder sted hos mig, næstk. torsdag den 2. juli ønske at danse efter spisningen, så vil der denne aften blive spist præcis kl. 8...«⁴³). Derefter fortsattes med musik om torsdagen. Men sommeren var regnfuld og hæmmede besøget, så da den abonnerede musik skulle ophøre den 13. september, avverterede den bekymrede vært, at »i det håb, at vi endnu nogle søndage kunne få smukt vejr«, havde han gjort aftale med musikerne om at komme ud til ham sådanne søndage og begynde dansemusikken kl. 4, for at deltagerne kunne komme ind til byen igen inden aften.

Hans håb blev dog beskæmmet; vejrguderne var ham stadig ugunstig stemt, så den 12. oktober sluttede han sit værtskab og tilsagde uanset vejret musikpersonalet for at se sine »ærede venner og velyndere« endnu engang, før han tog bort⁴⁴). Åbenbart betød det hr. Schlawitz' definitive afsked med Salonen; i de følgende år hører man kun lidt om etablissementet, og senere er det blevet drevet af ejeren selv. Nogle koncerter herude, f. eks. i 1836, annonceres af stadsmusikanten P. Albrecht⁴⁵), et bal i 1838 uden underskrift⁴⁶), hvorimod en fest i 1840 med musik og illumination avverteres af P. K. Møller⁴⁷).

Schlawitz, der i mellemtiden havde drevet gæstgiveriet »Stadt Copenhagen« på Store torv og været på farten igen som skuespiller, men formentlig uden større held end i sin ungdom, hvor han var blevet kasseret ved det Beckerske selskab, dukkede op påny i Århus i 1848 og søgte som »afdanket skuespiller« tilladelse til at indrette en restauration i skoven med te og kaffe. Skovkommissionen meddelte kort, at den ikke havde nogen plads at anvise ham, da der allerede i skoven fandtes tre steder, hvor forfriskninger kunne indtages⁴⁸).

I foråret 1842 døde P. K. Møller, kun 45 år gammel⁴⁹). Kort forinden havde cst. fæstemand A. Hansen på den syge ejers vegne uden held søgt at afhænde »dette nærsomme lyst- og tracteursted... en god halvfjerdingvej fra Århus... med en stor dansesal og tvende frugt- og køkkenhaver, hvoraf der i den ene er keglebane«⁵⁰). Men sommeren gik ikke tilende efter mandens død, før enken, Marie sal. Knudsen, havde giftet sig igen. Og den nye mand i huset, gartner N. P. Sørensen, tænkte ikke på at sælge. Derimod udvikledes han, åbenbart ved en misforståelse af de paragraffer om Salonens benyttelse, der var aftalt med hans forgænger i lyststedet og i ægteskabet, i en langvarig strid med en del af borgerskabet.

I foråret 1843 bekendtgjorde direktionen for »Sommerselskabet i Riis skov«, at man på sidste generalforsamling havde vedtaget at anse selskabet for »sluttet«, og at fremtidig ingen nye medlemmer optoges uden ballotation. Fra søndag den 7. maj ville der i lokalet være ophængt en medlemsfortegnelse, og fra den følgende søndag var der harmonimusik hver søndag eftm. kl. 6–9.

Den lukkede medlemsliste vakte stor panik i borgerskabet, eftersom en række fremtrædende borgere ikke fandt deres navne på den, selv om nogle af dem tidligere havde været gæster i Salonen. 58 af de utilfredse indgav en klage til magistraten, undertegnet på alles vegne af J. P. Brændstrup, Chr. Theilgaard og J. Ludwigs, alle tre selvstændige næringsdrivende i byen. Da magistratens svar lod vente på sig, fremkom i »Ny Jyllandspost«⁵¹) et spottende læserbrev, hvori det henvendt til de 58 bl. a. hed: »Hvordan går det jer? . . . Sommeren går hen, og I må se at få en ende på den sag, ellers skal jeg nok på anden måde skaffe eders lovlige ret til Salonen tilbage, som vedkommende have betaget eder. I behøve hverken at spørge Peder eller Poul, men ligefrem ad rettens og offentlighedens vej fordre den efter afdødes testamente eder tilståede adgang til Salonen . . .«.

Henvisningen til et testamente er lige så overdreven som et senere indlægs tale om »bygherrens udtrykkelige befaling i manuskriptet« (!), idet der ikke foreligger andet end den af kommunalbestyrelsen af-fattede aftale med P. K. Møller.

I et senere svar på det spydige brev til de 58 siges det, at Salonen i mange år havde trivedes som lyststed for borgere og embedsmænd, og man så de fleste søndage embedsmænds og borgers døtre, som ikke fandt det under deres værdighed at få en svingom derude om søndagen. »Men ligesom kulturen steg« – fortsætter den anonyme skribent – »således steg også den fornemme, franske, fine tone. Vedkommende damer fandt det for schofelt, og dansen kom nu i hænderne af mindre dannede, men dog godt opdragede folks børn«⁵²).

Der henvises herefter til det spændte forhold, som i mange år havde bestået mellem byens borgere og officererne – en situation, der havde sit udspring i, at en officer var nægtet indballoteret i den fine borgerlige klub »Polyhymnia«, hvorefter officerskorpsets øvrige medlemmer havde meldt sig ud⁵³). I 1842 skete der en ændring i regimentets forhold; en del ældre officerer drog bort, men nye kom til – og da de nu ikke var i klubben, måtte der naturligvis arbejdes på, siger den nævnte indsender, »at få dem et sted hen, hvor bor-

Advarsel.

Hermed advares Alle og Enhver imod at kjøre, ride eller trække med Kreaturer paa Gangstierne eller de i Skoven anlagte Promenader. Overtrædelse heraf, saavel som Beskadigelse paa Træer, Opgrøde eller Beplantning, vil blive alvorlig paataalt og anordningsmæssig afftraffet. — Det forventes, at Publicum, i det Almindeliges Interesse, vil medvirke til Overholdelsen heraf ved i Antræffelsestilfælde at gjøre Anmeldelse derom enten for Skovfogden eller et af Skovcommissionens Medlemmer.

Århuus, i Juli 1862.

Skovcommissionen.

Skoven sættes under publikums beskyttelse.

gernes og embedsmændenes døtre kunne komme i berørelse med disse Mercuri (!) helte«.*

For at virke i denne ædle retning dannede en mand, »som er bekendt i ganske Danmark for sin ultra-liberalisme«, et selskab, af hvilket han udelukkede det halve af det ærede borgerskab.

Om end der i polemikken ikke siges noget om, hvilken halvdel det drejer sig om, kan man vel formode, at det har været en del af »Polyhymnia«s aristokrati.

Men, fortsætter det lange indlæg i »Ny Jyllandspost« – hele denne historie er et bevis på, at »tonen i Århus er jammerlig; her kan intet trives, her hersker en smålighed, som er mageløs, og man må tage sig så nøje i agt for at klæde sig for fint, for at leve et muntert liv, for at lade sine børn lære for meget »Fransk«, at det er næsten til at forbavses over, at en provinsby kan antage en så forbandet aristokratisk tone, hvor der dog er så liden adel«. Se, det var unægteligt hårde ord om byen.

* I »Ny Jyllandspost« nr. 31 belærer en anden indsender den her citerede om, at Mercur var Gud for handelen, Mars for krigsmagten, og formaner vedkommende til at læse på sin mytologi, før han benytter den i polemik.

Endelig hen på efteråret oplyser repræsentanter for de klagende udelukkede, at de efter først at have modtaget et ikke tilfredsstillende svar fra magistraten har henvendt sig til stiftsøvrigheden, som har svaret, at efter bestemmelserne for Salonen af 1825 står etableringen vel åbent for alle embedsmænd og borgere, men i paragraf 6 er det overladt ejeren at arrangere sig med abonnement eller på anden måde. Det må være ved en misforståelse af denne paragraf, »når den nuværende besidder har troet sig beføjet til at nægte embedsmænd og borgere adgang, som deri ville deltage«. På den anden side kan det offentlige ikke påtale sagen. Andragerne må selv snakke sig til rette med ejeren, såfremt magistraten ikke finder anledning til at gøre det⁵⁴).

Endnu nogen tid gik fejden videre, og »Ny Jyllandspost« bragte nogle satiriske »referater« af møder i oppositionsklubben, et af dem – i nr. 33 – så skarpt, at borgmester og byfoged, justitsråd Fleischer, lod bladet beslaglægge.

I 1844 lod »Sommerselskabet« sit overskud fra sæsonen året før, 48 rigsdaler, tilfalde Velgørenhedsselskabet⁵⁵). Det var selvfølgelig meget pænt, men løste ikke problemerne. Først i 1847 bekendtgør Salon-ejer N. P. Sørensen, at han overensstemmende med den gamle overenskomsts paragraf 5 har åbnet Salonen »til fri adgang og til forlystelse i indeværende forår og sommer for de nævnte højagtede klasser af byens indvånere«⁵⁶).

Samme år averterer han lyststedet til salg⁵⁷) »med 80 stk. gode frugttræer af fortrinlige sorter, der årlig giver en meget god indtægt«; men nogen handel blev det ikke til. Ifølge Sørensens annonce det følgende år kunne nu også »ærede familier og selskaber, der ej ønske sig beværtede i Salonen, men dog ønske at frequentere samme, erholde adgang for en meget billig betaling«⁵⁸). De nu frit tilstrømmende underholdtes lejlighedsvis med dansemusik; desuden af »Brødrene Gernershausen med deres medhavende selskab af hannoveranske musici«⁵⁹) eller af »Selskabet Rasmussen fra København« med sang og musik⁶⁰). I 1854 averteredes Salonen påny til salg, eventuelt bortleje – og det blev til et lejemål fra foråret 1855 med J. Gleerup som vært. Medens der hidtil stadig havde været averteret med kold spisning, meddelte den nye beværter, at varm spisning i reglen kunne præsteres efter 1 à 2 timers forudbestilling af enkelte personer, »hvorimod bestilling af større selskaber eller familier ønskes at kunne ske dagen eller aftenen forud«. I betragtning af afstanden og manglende kommunikation har sådan bestilling været en omstændelig historie.

Fraset Gleerups første sæson, hvor der koncerteredes af et hannoveransk musikkorps og af »familien Altenburg – med afveksling af et italiensk kunstorgel«⁶¹), synes der nu at være indtrådt en stagnation i Salonen op til krigen i 64.

*

Og selv om det tilsyneladende gik ganske godt ved Skovfogedhuset – hvor der i årene 1857–62 var mange forlystelser: et Århus sommercivoli med to akrobatselskaber, et svensk akrobat- og linedanserselskab ved A. Magito, gentagne fyrværkerier og ballonopstigninger ved Hoffmann junior⁶²) – så var der ikke idel tilfredshed med skovens tre beværtningssteder. De var alle for små og primitive. Under større tilstrømning var der ikke tilstrækkelig mulighed for at komme i husly under regnvejr. Yderligere klagedes der over dårlig betjening hos skovfogeden⁶³), men forresten også over, at man ved Mejlgades port ofte måtte vente temmelig længe på skovvognene, så nogle bænke var tiltrængt⁶⁴).

I 1863 fremkom et af skovkommissionens mest energiske medlemmer, lotterikollektør A. Hansen – kendt i Århus bl. a. for opførelsen af villa Aldersro (»Plat-de-menagen«) – med forslag om opførelse af en større ny restaurationsbygning omtrent på det sted, hvor skovfogedhuset lå. Skønt denne plan, der var bilagt både tegning og overslag, vakte interesse hos kommunalbestyrelsen, og skønt der endog i mødet den 12. marts 1863 nedsattes en komité til sagens behandling, bestående af forslagstilleren samt kammerjunker v. Scholten, kancelliråd Nors, konsul Mørk og gartner F. Chr. Jensen, kom der ikke noget ud af sagen, og i mellemtiden indtraf krigen, der bevirkede henlæggelse af sagen.

Man afværgede foreløbig kritikken med nogle forbedringer omkring skovfogedhuset, idet skovfogeden renoncerede på sin haveplads, der derpå blev udlagt med gange og plæner samt forsynet med et passende antal borde og bænke. Tilsynet samt tillæg af planter til buskads og georginer påtog gartner Jensen sig gratis at besørge – efter protokollens omstændelige forklaring »som equivalent for nogle ham overladte granplanter fra skoven, der som overflødige alligevel skulle have været bortryddede«. Men for nøjere at overveje planen ville kommissionen mødes ved Skovfogedhuset førstkommande søndag kl. 3⁶⁵). Resultatet blev, at det yderligere besluttedes at anbringe seks lysthuse, heraf de tre lukkede til 3 sider »på en lignende måde som de, der er anbragt i Vennelyst«. De tre andre ville »kuns

være at opføre af tremmer, dog med bræddedække⁶⁶). Og i det tidlige forår anbragtes endnu 6 borde øst for Skovfogedhuset, hvert af ca. 6 alens længde og med dobbelte bænke, som skulle males. De nytilsåede plæner måtte ikke benyttes til dans ved grundlovsfesten, fastsloges det; de danselystne henvistes til Ferdinandspladsen⁶⁷). Da det senere på sommeren erfarede, at skovfogeden havde set gennem fingre med, at der dansedes på det nye grønsvær, tildeltes der ham en reprimande⁶⁸). Året efter, da kongeparrets sølvbryllup fejredes med en stor fest, lagdes et dansegulv ved skovfogedstedet, til benyttelse også ved grundlovsfesten, men da det var borttaget, blev der igen danseforbud, for at plænen kunne ligge og komme sig⁶⁹). Efter madam Knudsens død i 1866 havde skovfogeden måttet antage fremmed hjælp, og klagerne var tiltaget, så formanden for skovkommissionen måtte betyde Knudsen, at han ville skride ind, hvis beværtningen i sommerens løb ikke blev tilfredsstillende⁷⁰).

Næsten samtidig med madam Knudsens død blev madammen i Salonen enke for anden gang og averterede ejendommen til salg »med frugthave og keglebane samt staldbygning og øvrige udvendigt husrum«⁷¹).

De to dødsfald og bekymringen for, at beværtningsforholdene nu ville blive ringere, gav skovkommissionen anledning til at tage sagen i sin hånd. I en redegørelse til bystyret siges, at der er fremlagt adskillige forslag, deriblandt også det at erhverve Salonen, som jo stadig var en privat ejendom beliggende på kommunens grund, og her etablere et hovedbeværtningssted. »Det lader sig ikke nægte«, udtaler kommissionen, »at der *dér* er den smukkeste plads i skoven for et sådant etablissement, og at dette *dér* lettest, når forholdene måtte gøre det ønskeligt og tilrådeligt, kunne udvides til et etablissement i det mindre som det, Klampenborg er for København, idet der nemlig også er udmærkede betingelser for anbringelse af badeindretninger, hvortil her i byen mere og mere føles trang«. Men da ejeren forlanger for meget for bygningen, ser kommissionen bort fra en sådan plan og vender tilbage til forslaget fra 1863 om en ny kommunal restauration på skovfogedstedet⁷²).

Og nu lykkedes det kollektør Hansen at føre sin tanke til sejr. Efter kommunalbestyrelsens beslutning i møder 13. juni og 4. juli 1867 begyndte byggearbejdet i det følgende år efter tegning af arkitekt Rasmus Langeland Mathiesen, som havde sejret i en konkurrence. Til delvis bekostning af opførelsen anvendtes et legat, som sognepræst A. L. Kabell havde skænket til Århus og omegns forskøn-

Blandt skovens prominente gæster var også Frederik VII og grevinde Danner. Fra et besøg i 1850'erne huskede Fr. Visby, at man af bare iver og til damernes forfærdelse tændte begfaklerne midt på eftermiddagen. Akvarel af Fr. Visby.

»Den gamle By«.

nelse, og som nu med renter var på 1409 rdl., mens 137 århusianere tegnede et obligationslån på 5775 rdl. Resten af den samlede byggesum på 8400 rdl. betalte kærmerkassen⁷³). I maj 1869 kunne den nye pavillon – en ottekantet bygning, over hvilken der hævede sig en anden ottekantet »pavillon«, som skaffede lys ind i den store midtersal – åbnes for publikum. Som vært var antaget Valdemar Lenbroch. Det følgende år lod man maler Lyders dekorere det indre med motiver, han delvis havde hjembragt fra en Italiensrejse⁷⁴), og da samtidig den populære regimentsmusiker Greffel med sit orkester gav koncerter à la Lumbye, varede det ikke længe, før Pavillonen blev et yndet samlingssted især for det finere borgerskab. I 1870 spillede Greffels orkester hver søndag kl. 8–10 mod een mark i entré. Alle Lumbyes marcher og valse præsenteredes på løbende bånd, men under den fransk-tyske krigs udvikling i sommerens løb spillede også Marseillaisen og andre franske krigsmelodier under enorm begejstring. Under en af koncerterne stod en publikummer op og takkede orkestret specielt for disse numre, og en anden udbragte da under jublende hurraråb et leve for de forhåbentlig snart allierede magter Danmark og Frankrig⁷⁵). Greffels succes bevirkede, at gæstende musikdirigenter med tildels lokale kræfter gav koncerter fredag aften,

Den ottekantede pavillon blev en utraditionel bygning i den gamle skov. Her er den fotograferet fire år efter indvielsen i 1869. Bygningen til højre er på en blyantstegnet plan benævnt udhus.

Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

således et par gange musikdirektør, krigsråd Andr. Fr. Lincke, der bl. a. opvartede med egne kompositioner, herunder en vals med titlen »Hilsen til Århus«⁷⁶), som også Greffel spillede hele sommeren.

Mens Pavillonen nu blev de fines forlystelsessted, så søgte middelstanden Salonen, og Ferdinandspladsen blev mere og mere samlingsstedet for den jævne klasse.

*

Det prisforlangende, som havde afholdt kommunen fra at erhverve Salonen, afskrækkede tilsyneladende også andre købere, så Marie sal. Sørensen måtte se sig om efter en lejer. Hun fandt 1869 en sådan i P. Soyer, der da var klubvært i »Polyhymnia«. Soyer, som var en brodersøn af den verdensberømte kok af samme navn, der i Thackerays »Bogen om snobberne« kaldes for »reformatoren«⁷⁷), gjorde selv et ihærdigt forsøg på at reformere Salonen. Således lod han anlægge en landgangsbro, så folk kunne komme til skoven med sejl- og robåde⁷⁸), han holdt – under afspærring af haven og mod entré – fyrværkeri og vauxhall med koncert, og han lokkede Greffels mu-

sikkorps til at spille ved en blomsterfest med dans i salen⁷⁹). Men allerede året efter overlod han lejemålet til P. Henriksen, der efter to års forløb flyttede til Pavillonon og afløste Lenbroch.

Nu døde Salonens ejerinde, og som hendes arving skrev grosserer C. A. S. Knudsen, København, til byrådet og tilbød dette køb af Salonen, forinden han lod den overgå i fremmede hænder. Hr. Knudsen var i Århus repræsenteret ved sagfører H. F. Christiansen, og denne forlangte 18.000 kr. for ejendommen, hvad skovudvalget ikke kunne acceptere, selv i betragtning af, at Århus-Ryom jernbanen nok ville anlægge en station i nærheden, thi bygningens tilstand var kun mådelig. Omsider gik prisen ned til 16.000 kr., og Knudsen forlangte svar inden 8 dage. Byrådet telegraferede da ved borgmester v. Schmidten et tilbud på 14.000 kr. og tilføjede: »Modtages dette tilbud ikke, er forhandlingerne sluttede«. Den 14. april 1875 accepterede Knudsen telegrafisk⁸⁰).

Nu gjaldt det om at finde den rette forpagter. Man sluttede aftale med Håndværkerforeningens dygtige og populære vært, Chr. Madsen, og han startede i Salonen i maj 1875. Han drev Salonen mindre som forlystelsessted end som hyggeligt spise- og kaffested, og et par år efter besluttede han at holde åbent også om vinteren; i Håndværkerforeningen kunne folk da afgive større bestillinger forud⁸¹). Madsen ville dog endnu hellere være flyttet til Pavillonon, da den blev ledig i 1885; han korresponderede herom med byrådsmedlem Kier, hvem han tilbød, at han for egen regning ville bygge et lokale til spisestuer med tilbehør, men da man forlangte omgående svar på, om han ville blive i Salonen eller rejse, havde han i virkeligheden ikke tid til et valg og indgik da et nyt lejemål om Salonen. Ved denne lejlighed blev der såvel for ham som for Pavillonens nye vært, Th. Gall, indført bestemte takster for ydelser til folk, der selv medbragte mad og ønskede at lave kaffe på maskine. Paragraffen lød:

»For levering af vand på maskine med tilbehør gælder følgende særlige takst:

1 par kopper med teske	50 øre
1 maskine vand	5 øre
1 par knive og gafler	5 øre
2 tallerkener	5 øre
1 tallerken med ske	5 øre
1 fad	10 øre

der nøjagtig vil være at overholde«.

Til gengæld for håndfæstningen fik Madsen lov til i juni og juli

at lade afholde fest i Salonens have med fyrværkeri, blomsterudsmykning og kulørte lamper og hertil tage en entré af 35 øre.

*

Af den inventarliste, P. Henriksen underskrev ved sin overtagelse af Pavillonens i 1874, fremgår, at der i salen bl. a. fandtes et ottekantet mahognibord – af form altså som selve huset! – 6 mindre mahogniborde, en masse bordplader, 12 polerede bænke med rørfletning samt til orkestret 12 rørstole og 7 nodestole. I vestibulen stod 12 malede bænke, i verandaen ligeledes et antal malede bænke og borde. I Pavillonens omgivelser var der 10 lysthuse med et bord og tilhørende bænke samt 10 større malede borde og 10 mindre med tilhørende 40 bænke, 12 små borde med bænke, et beværtningstelt (af træ) med disk og hylder, en orkestertribune med bænke m. m., et keglehus med et bord og 2 bænke, keglebane med 9 kegler og 3 kugler – og 2 lange bænke udenfor langs plænen.

Og samme år flottede byrådet sig og lod gørtler Hald levere en petroleums-lysekrone med 12 blus til Pavillonens for en pris af 125 rdl. – at ophænge inden grundlovsfesten⁸²).

Da Pavillonens i 1889 blev ledig ved Th. Galls fraflytning, var Madsen fra Salonen på pletten igen og kunne tilbyde en »elegant montering og service, bl. a. bestående af hvide marmorborde og polstrede stole«. Han var ofte i Salonen af mangel på plads afskåret fra at modtage større selskaber, men var ellers villig til at drive begge steder sammen, hvis det ønskedes⁸³).

Samtidig fandt man i Fr. Larsen en ny lejer til Salonen. Også han var utilfreds med pladsforholdene, især staldpladsen. Stalden med karlekammer var i ubrugbar stand, og flere herskaber havde forladt restaurationen, fordi deres heste ikke kunne få staldrum. Han tilbød selv at opføre en stald til 350 kr. mod at få beløbet afkortet i huslejen⁸⁴). Det endte dog med en kommunal bevilling på 1771 kr. 22 øre til hovedreparation af Salonen. Men alt blev langt fra i orden. Et par år senere meddelte Larsen, at kælderens var således oversvømmet, at der daglig måtte øses 100 store spande deraf⁸⁵). 1893 trak Larsen sig tilbage, og igen blev en tidligere »Polyhymnia«-vært forpagter af Salonen, nemlig J. M. Stones. Han var født i Århus, havde været messebestyrer for Kronprinsens husarregiments officerskorps i Helsingborg og siden i 2¹/₂ år vært i klubben i Kannikegade.

Mens Pavillonens stadig soled sig i regimentsmusikkens glans – nu ved århundredets slutning under Julius Bergmanns taktstok –

slog Stones og fra 1897 hans efterfølger, Ludvig Thürmann, sig på den populære musikdirektør Carl Møller, og stedet blev nu i overensstemmelse med klasseskellenes udviskning noget ganske andet end det exclusive overklasse-tempel, der var krævet ved Salonens grundlæggelse. Ved indgangen til det nye århundrede var her et særdeles folkeligt, muntert forlystelsessted.

Ellers havde det jævne, i visses øjne simple forlystelsesliv sit tilhold på Ferdinandspladsen i hele 19. og begyndelsen af 20. århundrede, thi her samlede de mere larmende fornøjelser: Karruseller, gynger og kraftprøver – og her var offentlig dans for ungdommen, soldaterne ikke mindst, på særlig dertil opbygget estrade. Efter at Thomsen, som tidligere nævnt, havde fået en ny kontrakt i 1863, lod han på pladsen opføre et grundmuret hus, dels til beboelse, dels til udvidelse af beværtningsmulighederne, og han havde den triumf, at man – både inden Pavillonon blev bygget og efter – måtte henvise flere officielle fester til at søge til ham, fordi Ferdinandspladsen var den af de tre skovbeværtninger, som havde bedst indendørs plads i kraft af den ret rummelige fjællebod. Således var hans hus og danseplads den 20. juni 1866 inddraget til en fest for Landmandsforsamlingen, i hvilken anledning han bevilgedes en erstatning på ikke over 50 rdl. og yderligere de følgende tre dage fik fri musik på pladsen⁸⁶). Senere fik han allernådigst lov til for egen regning at grave en brønd på pladsen, mod at den overgik til at være skovens ejendom⁸⁷). I 1871 fornyedes Thomsens kontrakt for yderligere 5 år, dog skulle dansepladsen flyttes til et mere afsides liggende sted, så at der på selve Ferdinandspladsen kun fandtes borde og bænke, som – når det forlangtes – hurtigt kunne bortflyttes, således at byrådet kunne anvise stedet til afholdelse af møder og fester. Thomsens årlige leje til byen var da 75 kr.

Thomsen arrangerede flere gange pileskydning eller keglespil om sølvgevinster⁸⁸), og der blev givet forestillinger, således i 1871 af F. C. W. Schenstrøm i »Jongleri, equilibri og atletik« – med betaling for tilskuerne efter behag – og af L. Meyers Hunde- og abeteater, hvortil entreen var 1 mark for 1. plads, 8 skilling for 2. plads, børn og soldater det halve⁸⁹). I 1887 kunne den senere landskendte illusionist og eksperimentalpsykolog Faustinus, dengang kun 19 år gammel, ikke få tilladelse til at opslå et lille telt på Ferdinandspladsen og give trylleforestilling⁹⁰), men i 1893 tillodes det artist Sophus Hansen med assistance af 1 à 2 herrer at give 2–3 ugentlige varietéforestillinger i dansesalen samme sted⁹¹).

Og så var der altså de ambulante forretninger. Allerede fra 1855 havde Christen Jensen og Christen Ovesen hver en kastegyngende stående på Ferdinandspladsen, og de stod der endnu 10 år senere. Afgiften var 5 rdl. årlig. Conrad Christensen havde i mange år karrusel samme sted og senere ved Skovfogedhuset; ifølge en annonce i 1859 var karrusellen af allernyeste konstruktion »med sofaer udstoppet på fjedre og et bræddegulv rundt om . . . til bekvemmelighed for publikum og tillige for at forebygge en hver som helst tilskadekommen for børn«. Da Christensen rykkede op til Skovfogedhuset, var det på betingelse af, at han ikke lod lirekassen gå på de tider, regimentsmusikken spillede⁹²). På Ferdinandspladsen opstilledes i stedet en karrusel tilhørende hustømmerformand Th. N. Sørensen. Hans ansøgning⁹³) er typisk for en tid, i hvilken tilladelse til de ambulante forretninger betragtedes som en gunstbevisning for fattige mennesker. Den lyder:

»Undertegnede, der under sidste krig har gjort tjeneste ved det 3. dragonregiment som menig, underkorporal og midlertidig korporal og specielt deltaget i kavallerifægtningen ved Århus, bosatte mig efter endt felttog her i byen som tømmerformand, ved hvilken profession jeg i de senere år ikke har kunnet fortjene det nødvendige til underholdning for min svage kone og 2 børn, hvorfor min familie sørgede for, at jeg kom i besiddelse af en karrusel for dermed at få en liden fortjeneste. Denne fortjeneste har imidlertid været såre ringe, idet jeg på markedsdagene til meget høj pris har måttet leje mig plads i en gård.

Da vi kun ere tre karruselejere her i Århus, hvoraf den ene, Rasmus Petersen, foruden at have plads til en karrusel i Vennelyst tillige har plads til en ved Skovfogedhuset i Riis skov, hvilken plads som oftest må stå ledig, fordi R. P. med den ene karrusel rejser til markeder, så er det min ærbødige begæring til den højagtede kommission, at den ommeldte plads på sædvanlige vilkår må overlades mig, hvorved hver erholder 1 plads.

Idet jeg sluttelig bemærker, at de 2 andre karruselejere tillige ere grundejere her i byen, nærer jeg det håb, at den ærede direktion vil finde mit andragende beskedent og som den mest trængende bevilge det her ansøgte«.

Derefter har kommissionsmedlem Hans Raae ifølge blyantsnotat på sagen talt med Rasmus Petersen, der først ville i Vennelyst, men helst have både Vennelyst og skoven; siden har Raae intet hørt fra Petersen og mener derfor, man bør lade Christensen få skovfoged-

Ansøgning
 til
 Det ærede Udvalg
 for
 Riis Skov ved Carhus.

Undertegnede tillader sig herved ærbødigt, at iisbede sig det ærede Skovudvalgs Tilladelse, til at opslaa et lille Telt paa Ferdinantspladsen, og der give Trilleforestillinger, Søndagen den 12 Juni fra Kl. 4 Efterm. I Lighed med hvad der gives i Sommerlyst og Alleenborg i Høbenhavn.

31/587

33
 Nørrebrogade 3.
 Carhus.

Med Højsagtelse
 Ærbødigt
 Faustinus Petersen
 Capriello.
 Trillekammer.

pladsen og Sørensen Ferdinandspladsen, hvilket også skete. I 1864 søger Sørensen nedsættelse af lejen fra 25 til 15 rdl., da det går dårligt. Mange »haver ikke kommen formedelst tyskernes skyld, og med disse er der kun dårlig fortjeneste, da en del går uden at betale«, oplyser han⁹⁴). Kommissionen imødekommer S.'s andragende, da karrusellen så godt som intet har givet ham »på grund af de uheldige krigsforhold«. Sørensen holdt ellers ud i mange år, men i 1879 fik han afslag på sit årlige andragende, og pladsen overlodes til Morten Jensen, der imidlertid ikke måtte slå på tromme som signal til karrusellen, og ved festlige lejligheder skulle karrusellen stå stille, når skovudvalget forlangte det⁹⁵). Jensen har derefter været fast inventar i mange år. Han var meget stolt af sin køreforretning. I 1892 fortæller han, at »han har kostet meget for at få den så elegant som muligt« og tillige anskaffet sig et nyt orgel, »som spiller udmærkede stykker«. Året efter kalder han sin karrusel »en af nutidens flotteste«.

En rival fik Jensen imidlertid i en sadelmager, åbenbart svigersøn af Th. Sørensen, idet han henviser til sin svigerfaders mangeårige karrusel drift på Ferdinandspladsen og skriver⁹⁶): »Jeg har nu i tre år ingen plads haft til den (karrusellen) og har ikke søgt om pladsen før begrundet på, at Jensen, som har pladsen, har udladt sig med, at han har lejet den i 10 år . . .«. Ansøgeren anfører så sin ringe fortjeneste ved sadelmager-professionen og sin store familie – fem børn – og slutter med at fremhæve, at karruselejer Jensen »er ugift og har en karrusel i Silkeborg, som han også benytter og tillige har stadigt arbejde«. Og som en ekstra trumf: Sadelmageren vil i stedet for den vanlige leje på 100 kr. give 150.

Det ses da også, at i de følgende år er både han og Jensen på Ferdinandspladsen. Desuden er der to kraftprøver, én tilhørende en fader til fire uforsørgede børn mellem 2 og 12 år, en anden ejet af en ældre mand med en svag datter.

Det strømmede ind med andragender fra gøglere og handlende, og i perioder afslag man irriteret de fleste. Mange ansøgere ville sælge honningkager o. l. og fik som oftest nej, og et andragende fra en smed Jensen om opstilling af en kastegyngte blev efter nøje overvejelse også afslået, skønt andrageren havde leveret en lang række motiveringer, bl. a. også den såre acceptable, at »brugen af gyngen vel kan siges at høre til de uskyldige fornøjelser, der hverken demoraliserer eller pirrer folks lidenskaber, men på den anden side måske kan blive en ret god indtægt for mig«. I skyndingen havde an-

Opvartere og små og store gæster ved Ferdinandspladsen i 1884. Til venstre ved husets gavl træmanden med tandbylden.
Arhus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

drageren glemt underskriften, og prokurator Langballe har derfor gjort følgende blyantsnotat: »Fra hvem er andragendet? Når ikke personlige forhold gør sig gældende, ser jeg ikke gerne, at skoven belemres med for mange gøglere«. Et andet medlem tilføjer, at andragendet bør nægtes af hensyn til karrusellen og den afgift, der af denne svares⁹⁷).

Trods de faste beværtningssteders eksistens tillodes af og til enkelte ambulante. En bager havde således i 1867 tilladelse til ved Skovfogedhuset at sælge konditorsager og is, dog ikke andre drikkevarer end likører! Og i 1873 havde W. Loria tilladelse til at opstille »en drikkehalle« for udskænkning af saftvand; den var indrettet efter de i hovedstaden på Frederiksberg værende drikkehaller, der ikke var beregnet for siddende gæster. Udskænkningen ville ske »fra en i jorden med is omgiven ballon«⁹⁸).

Hvordan selve Ferdinandspladsen har set ud, da Thomsen efter 24 års værtskab forlod den i 1877, fremgår af afleveringslisten, der lyder: »Selve bygningen i oliemalet og vel vedligeholdt stand. Veranda. 3 kakkellovne.

Køkkenhus med 2 køkkenborde og spisekammer.

Brændehus. Retiradebygning m. 5 tønder. Pissoir.

Keglehus med keglebane.

1 lyst- og blomsterhus.

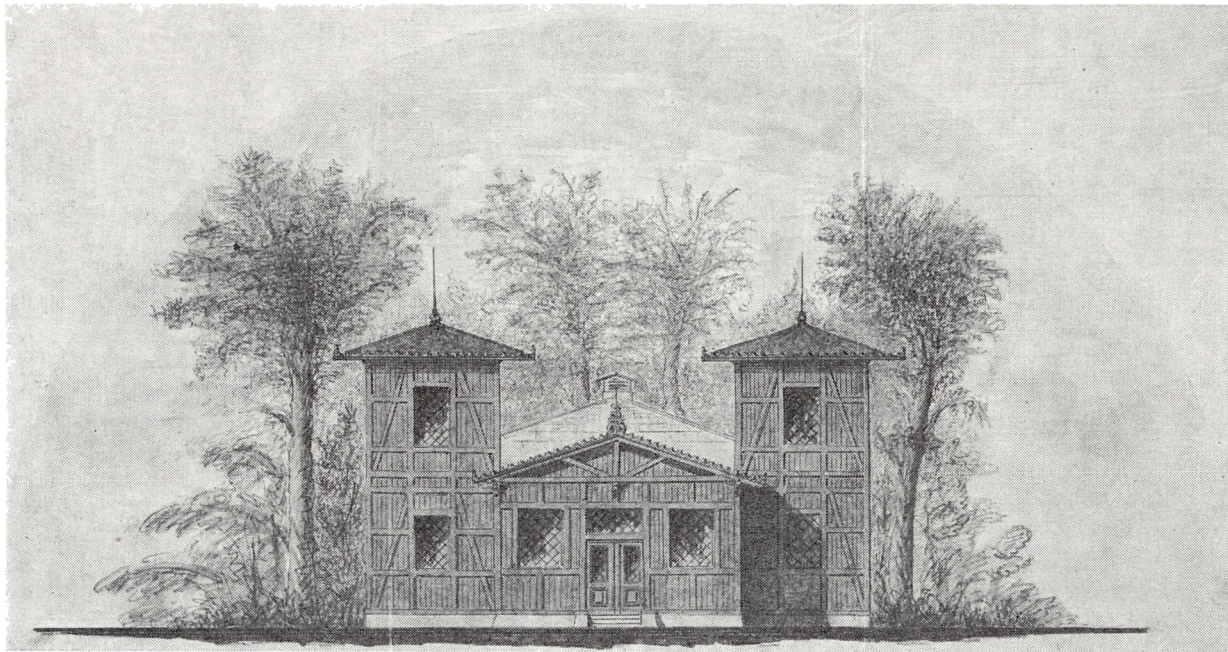
1 danseplads.

3 træ-beværtningstelte.

1 brønd.

45 stk. borde i skoven. 33 stk. stole, disse dog tildels i meget opløst tilstand«.

Senere anbragtes nogle stole, skåret af træstammer – og i 80'erne stod på en stolpe ved gavlen af huset et udskåret hoved, der forestillede en mand med en tandbyld! Hvad serveringen angik, var den primitiv som omgivelserne. Opvarterne rendte hele pladsen rundt med en skænket kop kaffe og et stykke wienerbrød lagt over som låg, mens de råbte efter kunderne. At det smørrebrød, man bestilte, skulle spises med fingrene, ansås for en selvfølge⁹⁹). Primitiv var også driften af pladsens karruseller, hvor 2 eller 4 mand gik inden for kransen i det bjælkekors, som bar karrusellen, og slæbte den rundt ved håndkraft. En enkelt gang forsøgte man med en hest som trækraft, men den gik for langsomt. Et særligt raffinement var en slags ringridning for karruselpublikummet: En dreng stod ved siden af karrusellen og holdt en træstang, hvori var fastgjort en pæreformet

Til afløsning af den upraktiske, åbne estrade byggede restauratør Lauritz Petersen i 1891 en dansesal, hvis facade ses her.
I salen blev der senere i 90'erne afholdt varietéforestillinger.

træklump med en ring forneden. Idet han nu drillende vippede stangen op og ned som en pumpestang, gjaldt det for de forbikørende at række ud efter ringen og få fat i den. Belønningen var en gratis tur¹⁰⁰).

Thomsen afløstes 1877 som vært på pladsen af Lauritz Petersen, århusianer siden 1853, tidligere i 4 år vært i klubben »Enigheden« og derefter værthusholder i Århus. I hans regeringstid tiltog pladsens anvendelse til møder. Fra 1888 ses således fagforeningerne og Demokratisk samfund at have holdt fest her, endvidere grundlovsværneforeningen og højskoleforeningen, og i 1894 holdtes et stort »almindeligt jysk arbejdermøde« på pladsen den 8. juli. Det var nu mere og mere arbejdernes optog med røde faner, der prægede Riis skov. Dog fra 1880 tillige det årlige optog af skydebrødre til Skydeselskabets fugleskydning ved selskabets egen pavillon i den østlige side af Ferdinandspladsen. Og i 1892 og 1894 havde Landboforeningen folkefest på pladsen med dans og fyrværkeri. Grundlovsfesten, som tidligere havde været et fælles by-anliggende, var nu spaltet i 2 eller 3 fester. Mens højremændene drog til Vennelyst, fejrede Socialdemokratiet 5. juni-dagen på Ferdinandspladsen. Mod århundredskiftets slutning oplevede skoven dog endnu engang en af de rigtig store officielt arrangerede patriotiske fester, fortiden havde været så rig på, nemlig Christian d. 9's og dronning Louises guldbryllupsdag den 26. maj 1892, hvor både Pavillonon og Ferdinandspladsen blev inddraget i festlighederne. Af den ubekendte »skaffer« håndskrevne overslag til de omfattende forberedelser fremgår alle udsmykningens detaljer:

»Ferdinandspladsen:

Opførelse af tribune til sangerne og musikken samt
en talerstol 150,00 kr.

Anbringelse på Skydepavillonens tag af det danske våben m. flagdekoration, guirlander under verandans tag og om tribunen, beklædning med grønt af tribunen og talerstolen, på talerstolen kongens og dronningens navnetræk m. flagdekoration, på hver side af talerstolen m. ca. 10 alens mellemrum 6 flagstænger med de kgl. børns og svigerbørns navnetræk m. flagdekorationer og tilsvarende stort flag på stangen. Der vil blive anvendt 18 flagstænger med store flag,

14 navnetræk med 83 små flag, det danske våben med 7 store flag og ca. 100 alen guirlander. Skjold og små flag for byen 75,00 kr.
NB. Kraftprøverne må flyttes.

Pladsen ved Pavillonen:

En æresport	500,00 -
Sætning om begge plæner og langs hovedvejen af 70 flagstænger, af disse forsynes hveranden med et skjold og flagdekoration. Musikpavillonens 8 stolper dekoreres med skjold og flagdekoration. På pavillonens frontside anbringes Århus våben med flagdekoration. Dekorering af spiseteltet: Byen har skjoldene, men der mangler til flagdekoration 106 flag, som må lejes, da jeg antager, at Vælgerforeningens flag nødvendig må anvendes under åben himmel. Der behøves 50 flagstænger ud over dem, der kan lånes af Vælgerforeningen	125,00 -
Leje af 150 flag og vimpler hos Feddersen	75,00 -
Leje af teltet	400,00 -
Mellem stængerne på musikpavillonen og på Pavillonen anbringes 1200 lamper	144,00 -
og 40 balloner til belysning af dansestraden	20,00 -
Lys hertil	1,50 -
Opstilling af borde og bænke i teltet	320,00 -
Beklædning af bordene med papir	11,50 -
Tegnestifter	6,00 -
Reparation af skjoldene	10,00 -
Billetter til spisningen, på hver billet er tænkt trykt en bordplan, skilte til betegnelse af bordene	14,00 -
1000 alen ståltråd til ophængning af de kulørte lamper	15,00 -
	<hr/>
	1642,00 kr.
+ Ferdinandspladsen	225,00 -
	<hr/>
	1867,00 kr.
Belysning af spiseteltet og vagthold ved dette har jeg ikke taget med, da jeg ikke ved, hvem der skal betale det	50,00 kr.
Musik c.	200,00 -

Fyrværkeri	200,00 kr.
Uforudset udgift	133,00 -
	<hr/>
	2450,00 kr.«
Trykning og bekendtg.	100,00 -
	<hr/>
	2550,00 kr.
	101)

Et strålende vejr gjorde sit til, at de mange gode kroner ikke blev smidt unyttigt ud, men lagde grunden til en af skovens største festdage. Det anslås, at der var 14.000 til festmødet på Ferdinandspladsen, og om aftenen var 660 forsamlet i teltet til den største fællesspisning, byen havde oplevet. Stemningen var her så animeret, at dirigenten, overretssagfører Kier, næsten ikke kunne få de glade festdeltagere jaget ud af teltet igen. Men ud skulle de – bl. a. for at danse på den store estrade, mens de kulørte lamper tændtes, og blålysene brændtes af, så det unge løv fik glans af metal og en magisk glød, der forhøjede den lune nats trylleri, som festreferenten

Med det gamle skovfogedhus, der blev nedrevet 1869, forsvandt noget af det primitive og umiddelbare fra skovens restaurationsliv.

»Den gamle By«.

skrev¹⁰²). Og så marcherede man sent på aftenen i procession ind gennem den illumerede Skovvej og kunne da ude over bugten se Kræftings kæmpefyrværkeri, der sluttede med jubel-parrets navnetræk med en guldkrone over.

Dengang skovfogedboligen blev nedrevet i 1869 for at give plads for den nye storpavillon, fastslog man, at den havde »haft ikke liden betydning for vort offentlige liv«¹⁰³) både som festplads på store samlende dage og som hyggested med »vand på maskine« til kaffen i forbindelse med »hjemmefra bragte levnetsmidler«. En lignende bymæssig betydning kan tillægges Riis skov som helhed. Den blev overhovedet den vigtigste skueplads for folkeligt fællesskab og livs-udfoldelse i 1800-tallet.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Aarhus Stiftstidende (St.) 22. 5. 1866.
2. St. 23. 7. 1842 (Af et rejsebrev).
3. Magdalene Matzen: Slægten Brasch, 1916, s. 35.
4. Ny Jyllandspost 1843, nr. 19.
5. Ny Jyllp. 1843, nr. 23.
6. Ny Jyllp. 1843, nr. 28.
7. St. 10. 7. 1812.
8. Ny Jyllp. 1843, nr. 19.
9. St. 24. 6. 1866.
10. Skovkommissionens protokol – (Skk. pr.) (Db 48, Byrådets arkiv), møde 21. 3. 1848.
11. St. 30. 5. 1842.
12. St. 5. 6. 1853 og 11. 6. 1859.
13. St. 14. 7. 1859.
14. St. 12. 6. og 22. 7. 1855.
15. St. 9. og 10. 5. 1852.
16. St. 30. 7. 1852.
17. St. 25. og 26. 7. 1851.
18. St. 18. 7. 1853.
19. St. 23. 7. 1855.
20. St. 13. 5. 1853.
21. St. 18. 5. 1853.
22. St. 3. 6. 1825.
23. St. 21. 6. 1825.
24. St. 25. 8. 1826.
25. St. 22. 8. 1829.
26. St. 18. 6. 1833.
27. St. 1838, nr. 127.
28. St. 24. 7. 1843.
29. St. 28. 7. 1843.
30. Rs. Nielsen: Fra det gamle Aarhus, 1902, s. 155.
31. St. 1. 8. 1849.
32. Skk. pr. 24. 6. 1852.
33. Samme 22. 3. 1852.
34. Samme 26. 2. 1854 og 23. 2. 1855.
35. Samme 31. 5. 1862.
36. Skrivelse af 6. 2. 1863 i Skovvæsenets arkiv (Db 44, Byr. arkiv).
37. Skr. af 22. 6. 1864 samme sted.
38. Skk. pr. 10. 4. 1865.
39. St. 1. 4. 1869.
40. Dokument i Skovv. arkiv (Db 44).
41. St. 27. 5. 1826.
42. St. 2. 6. 1826.
43. St. 30. 6. 1829.
44. St. 12. 9. og 10. 10. 1829.
45. St. 1. 7. 1836.
46. St. 2. 8. 1839.
47. St. 25. 5. 1840.
48. Skk. pr. 21. 3. 1848.

49. St. 2. 4. 1842.
 50. St. 27. 1. 1842.
 51. Ny Jyllp. 10. 7. 1843.
 52. Samme 1843, nr. 29.
 53. »Fremmede ser på Århus«, 1962, s. 205-208.
 54. St. 7. 10. 1843.
 55. St. 7. 3. 1844.
 56. St. 31. 3. 1847.
 57. St. 27. 7. 1847.
 58. St. 22. 3. 1848.
 59. St. 24. 7. 1847.
 60. St. 8. 8. 1852.
 61. St. 23. 6. 1855.
 62. St. 9., 12. og 14. 6. 1862.
 63. Aarhus Ugeblad 1862, nr. 24.
 64. St. 1861, nr. 166.
 65. Skk. pr. 22. 12. 1865.
 66. Samme 26. 1. 1866.
 67. Samme 30. 4. 1866.
 68. Samme 7. 8. 1866.
 69. Samme 7. 6. 1867.
 70. Samme 5. 3. 1867.
 71. St. 7. 1. 1867.
 72. Betænkning i Skovv. arkiv.
 73. Aug. F. Schmidt: Riis skov, 1947, s. 71.
 74. St. 4. 7. 1870.
 75. St. 1. 8. 1870.
 76. St. 11. 8. 1870.
 77. St. 2. 8. 1867.
 78. St. 30. 5. 1870.
 79. St. 11. og 18. 9. 1870.
 80. Korresp. i Skovv. arkiv.
 81. St. 19. 10. 1878.
 82. Skk. pr. 5. 5. 1874.
 83. Brev af 28. 2. 1888 i Skovv. arkiv (Db 45).
 84. Skr. af 7. 8. 1889 samme sted.
 85. Skr. af 31. 5. 1892 samme sted.
 86. Skk. pr. 14. 6. 1866.
 87. Samme 1. 9. 1868.
 88. St. 21. 5. 1862 og 31. 8. 1864.
 89. St. 19. 8. 1871.
 90. Brev af 31. 5. 1887 i Skovv. arkiv.
 91. Byr. Forh. 6. 4. 1893.
 92. Skk. pr. 30. 4. 1866.
 93. Skr. af 3. 2. 1862, Skovv. arkiv.
 94. Skr. i Skovv. arkiv.
 95. Samme.
 96. Samme, skr. af 14. 12. 1886.
 97. Samme, 1884.
 98. Samme, 1873.
 99. Rs. Berg i Aarhus Stifts årbøger 1935, s. 112.
 100. Berettet af forf. fader.
 101. Skovudv. arkiv (Db 46).
 102. St. 27. 5. 1892.
 103. St. 1. 4. 1869.

En illegitim adelsslægt på Horsenseggen

Af *Sigurd Elkjær*

Holger Ottesen Rosenkrantz til Boller, Rosenvold og Stjernholm, født 1517, død 1575, var en af den kendte adelsslægts betydeligste mænd. Han blev tidligt rigsråd, lensmand på Skanderborg og Bygholm, siden statholder i Jylland, et nyoprettet embede, der lagde halvøens finans- og lensstyrelse under ham, endelig også rigsmarsk. Hans liv og levned kender vi fra Århusbiskoppen Laurids Bertelsens ligprædiken over ham og fra A. Heises udførlige skildring af ham i *Hist. Tidsskr.* 1886–87. De to biografier fortier dog et ikke uvæsentligt træk til belysning af Holger Rosenkrantz' personlige forhold. Biskoppen kan ikke have været uvidende i så henseende, historikeren burde ikke have været det. Det var den ansete adelsmands forhold til Kirsten Nielsdatter.

Holger Rosenkrantz blev gift 1548 med Mette Krognos, der fødte ham to døtre, som begge døde i deres barndom. Mette Krognos døde af pest 1558, og nu var Holger Rosenkrantz enkemand i ti år, »en periode, hvor han ustandselig var optaget af statssager«, konstaterer *Biogr. Leks.* Det viser sig dog, at han i den tid også var optaget af Kirsten Nielsdatter, en borgerlig kvinde, der fødte ham tre børn, Christoffer og Gabriel Holgersen og Diana Holgersdatter. Han vedkendte sig børnene ved at give dem sit navn og have deres mor »hos sig en tid lang«, som det fremgår af et kongebrev 1565. Det var altså et ægteskab uden kirkelig vielse, uden lovens medhold. En adelsmand kunne ikke gifte sig under sin egen stand dengang uden at gøre sig umulig i hoffets og adelens kredse. Om Kirstens oprindelse vides intet, men hun må have været indtagende og tiltalende, når en mand som Holger Rosenkrantz knyttede hende så nøje til sig. Han omtales som en smuk og statelig mand, munter, venlig, yderst retsindig, en intim ven af Frederik II lige fra dennes ungdom.

Man kan ikke sige, at Holger Rosenkrantz forskød sin Kirsten, da han endelig 1565 »efter Kongelig Majestæts og sine bedste venners råd« tænkte på at indgå et nyt ægteskab. En tungt vejende grund var det vel sagtens, at han ønskede sig en søn eller flere, der med rette kunne overtage Rosenkrantznavnet og føre den adelige slægt videre. Hans valg faldt på den jævnbyrdige Karen Gyldenstjerne fra Iversnæs, nu Wedellsborg, på Fyn. Hun var kun 23 år gammel, han 51 år, da de blev gift 1568. Hun fødte ham også sønner, men dem gik det ned ad bakke med i modsætning til Kirsten Nielsdatters. Det oplevede Holger Rosenkrantz dog ikke at blive vidende om.

Kirsten måtte flytte fra Boller eller Bygholm, hvor hun havde delt bord og seng med Holger Rosenkrantz, men blev på egnen, altså inden for rækkevidde. Der blev sørget kongeligt for hende, kan man godt sige, Holger Rosenkrantz købte en gård til hende i Egebjerg, Hansted sogn, lagde en anden gård til, og kongen selv skænkede hende endnu en gård og et møllested »af Vor synderlig gunst og nåde«. Det kunne tyde på, at kongen værdsatte hende. Han satte endelig kronen på værket ved at give Kirsten Nielsdatter, hendes børn og deres livsarvinger ret til at beholde de nævnte ejendomme »kvit og fri for al landgilde, toug og tynges i alle måder, så frit, som adelen har aller friest deres jordegods her i riget«. Adelig kunne hun ikke blive, men nu var hun lige så frit stillet som Holger Rosenkrantz på Boller. Hun erhvervede sig endnu et par bøndergårde, så Egebjerggård, hvor hun boede med sine børn, med rette blev kaldt en hovedgård.

Holger Rosenkrantz søgte ikke at skjule noget, når han sådan lod Kirsten blive på egnen. Han ville åbenbart være hende til hjælp og støtte, hvis det blev påkrævet, og ville følge deres tre fælles børn under opvæksten. Man må tro, hans unge hustru var indforstået med det. Karen Gyldenstjerne var eller blev i hvert fald som enke en såre myndig kvinde, men trådte, så vidt vides, aldrig Kirsten eller hendes børn for nær.

Senest 1594 blev Kirsten Nielsdatters ældste søn, Christoffer Holgersen, gift med enken Marine Pedersdatter i Nim. Ligesom han havde Marine også adeligt blod i årerne. Hun var af den adelige slægt Gjødese på Rask, hvor Marine Gjødese, mor til Claus Glambe, den kendte lensmand på Skanderborg og Bygholm, døde 1600. Hendes søskendebørn fra Bjerregård gled uvist af hvilken grund over i bondestanden, men opretholdt dog en vis anseelse. En af dem, Peder Eriksen i Kørup, Tamdrup sogn, var far til Marine Peders-

Nim kirke. Med sit romanske skib og kor af tilhugne kvadre og med sit sengotiske tårn af rå kamp og munkesten er Nim kirke en typisk jysk landsbykirke.

Træsnit af Poul Steffensen.

datter. Hendes første mand, Las Nielsen, kaldet Husfoged, var af en storbondeslægt i Hvirring. Han overtog en af kronens gårde i Nim, og et kongebrev 1578 tilsagde ham frihed for ægt, arbejde og landgilde, med undtagelse af en halv tønde smør årlig, så længe han var husfoged. Smørret skulle han svare til Skanderborg slot og være lensmanden lydig. Frederik II havde købt bøndergods i Nim og opført et jagthus i den skov- og vildtrige egn. En husfoged skulle have opsyn med jagthuset og sørge for, at kongen og hans følge blev vel modtaget, når det lystede dem at raste og jage der. Det skete jævnlige på kongens rejser fra Koldinghus til Skanderborg, hans to yndlingslotte i Jylland.

Foruden Marine Pedersdatter fik Christoffer Hølgersen hendes gård og seks stedbørn i tilgift. Hun viste sig også i stand til at give ham to sønner i deres ægteskab, Holger og Frederik Christoffersen. Hans arvepart efter Kirsten Nielsdatter på Egebjerggård øgede hans anseelse, og 1598 ansatte lensmanden Mandrup Parsberg på Skanderborg slot ham som foged i Nim birk. Det var den stridbare Mandrup Parsberg, der som yngre havde hugget Tyge Brahes næsetip af i en duel. Som foged, og da han desuden blev meget besværet af kongens folk og tjenere, der stedse kom til ham, måtte Christoffer Hølgersen indtil videre være fri for at svare landgilde af sin gård. I kongebreve blev den siden kaldt Giestegård. Nim birk, der bestod af kronens gårde i Nim by og Brestenbro, lå under Skanderborg len, selve Nim herred under Byholm. Christoffer Hølgersen blev altså birkefoged, vel sagtens også husfoged ligesom hans forgænger i gården.

Om Christoffer Hølgersens liv og virke findes kun sparsomme oplysninger. Hvis selv fremtrædende mænd på deres egn ikke omtales i ting- eller dombøger som indviklet i retstrætter, er deres minderuner nærmest som skrevet i sand. Et tingsvidne fra Nim herred 2. april 1606 beretter, at Christoffer Hølgersen skødede og solgte til fru Birgitte Rosenkrantz på Rask en del bøndergods i Hvirring, som var tilfaldet hans hustru, Marine Pedersdatter, og hans stedbørn efter afdøde Las Husfoged i Nim. Stedsønnerne var Niels, Peder og Jens Lassen, steddøtrene Karin, Bould og Margrethe Lasdatter, Peder Lassen skal omtales siden. Af døtrene var Karen Lasdatter allerede 1606 gift med Christen Mortensen Frost i Hovid (gård), herredsfoged i Voer herred. En ligsten over dem findes i Ørridslev kirke, hvortil de 1619 skænkede prædikestolen. Endvidere meddeler et kongebrev fra 3. februar 1609, at Christoffer Hølgersen havde forpligtet sig til

Nim kirkes indre set mod alteret. Kirken er endnu kakkelovnsfyret.

Foto Gunner Rasmussen.

at holde to broer, den ene i Hansted by, den anden mellem Hansted og Horsens, ved lige med alt tilbehør, hvorfor han må oppebære det brokorn, som bønderne i Voer og Hads herred plejer at yde. I et kongebrev fra 7. januar 1566 blev broerne omtalt som meget brøstfældige. Holger Rosenkrantz skulle lade bønderne i Voer herred møde med heste og vogne, skovle og spader ved Hansted og sørge for at lade broerne gøre i stand, da åen var meget vanskelig at komme over, når det frøs, og der var stort vandløb. Brokornet må have givet overskud, siden Christoffer Holgersen påtog sig vedligeholdelsen. I det hele taget voldte broer over vandløb datidens rejssende eller vejfarende mange knuder.

Den nuværende prædikestol, et godt renaissancearbejde, blev skænket til Nim kirke af Christoffer Holgersen og Marine Pedersdatter. Måske var det lidt af en tilsnigelse, at de lod to adelige våbenmærker fremstille over indskriftens »Anno 1614«, det første med Rosen-

krantzernes kronede løve, det andet med Grønslægtens syvtakkede stjerne, men alle og enhver vidste jo, at Christoffers far og Marines farmor var adelige.

Sidste gang, et kongebrev nævner Christoffer Holgersen i levende live, er tilsyneladende 20. februar 1617. Da blev han forlenet med halvparten af kongetienden i Nim sogn, $2\frac{1}{2}$ ørtug rug og $2\frac{1}{2}$ ørtug byg årlig, det svarede antagelig dengang til 25 skæpper rug og 30 skæpper byg. Et kongebrev 31. januar 1623 meddeler, at Marine Pedersdatter, enke efter nu afdøde Christoffer Holgersen i Nim, indtil videre må beholde den gård, som hendes husbond boede i, kvit og frit, og dertil nyde det brokorn og de tiender, som hendes husbond har nydt og brugt til gården, dog skal hun holde gården ved god hævd og magt, så vidt som hendes husbond og hans formænd har skullet gøre det.

Christoffer Holgersen kan vel tidligst være født 1560, så han blev henved 62 år gammel, en ret høj alder på den tid. Marine har måske været lidt yngre eller mere levedygtig. Hun overlevede ham i mindst ti år. Ægteparrets anselige ligsten med afbildning af dem findes i Nim kirkes våbenhus. Indskriften er udslidt. I den første linje kan dog skimtes ordene »ærlig og velaget mand Christoffer Holgersen«. Hans dragt er borgerlig, ingen rustning, ikke sværd ved siden. En adelsmand var heller ikke »velaget«, men »velbyrdig«.

Parrets ældste søn, Holger Christoffersen, døde før sin mor. Han må have været nogenlunde oplært, da han blev lensmandens skriver på Åkær slot i Hads herred. Vort kendskab til ham skyldes et »missive«, et »lukket« kongebrev til en bestemt person, mens et »åbent« brev var til underretning for alle og enhver. Brevet er dateret 28. august 1628 og rettet til Jørgen Seefeld: »Laurids Ebbesen til Tulstrup, embedsmand på Skanderborg, har berettet, at han på Aakier har haft en skriver ved navn Holger Christoffersen, som dengang fjenden var i Jylland, flyttede en del af sit gods til Endelave, og som senere er død. Laurids Ebbesen har nu begæret at måtte få det gods, da skriveren er bleven ham en del skyldig på sit regnskab. Jørgen Seefeld skal med det første med to mænd begive sig til Endelave og registrere, hvad der måtte findes af Holger Christoffersens gods, lade det vurdere og tilstille Laurids Ebbesen eller hans fuldmægtig det«.

Her får man et glimt af tilstanden i Jylland under Wallenstein-hordernes plyndring. Holger Christoffersen var godt kendt på Endelave, der hørte til Åkær len. Øen var et sikkert opbevaringssted for hans gods, måske noget forarbejdet sølv, hvad man dengang tit an-

Blandt minder i kirken om de illegitime Rosenkrantzer er prædikestolen. Den er skænket i 1614 af Christoffer Holgersen og hustru, Marine Pedersdatter. Parrets våbenskjolde ses foroven i feltet med årstallet. Adgangen til prædikestolen er gennem triumfmuren.

Foto Gunner Rasmussen.

bragte sine penge i. Fjenden måtte holde sig til landjorden. Havet beskyttede Endelave. Godset blev reddet, men Holger Christoffersen mistede livet. Om fjenden undlivede ham, eller han døde en naturlig død, vides ikke. Han må have været i trediveårsalderen. Laurids Ebbesen (Udsen) var lensmand på Skanderborg og Åkær i en lang årrække, fra 1608 til 1646, Jørgen Seefeld krigskommissarius på Samsø 1627–29. Der var han i sikkerhed, og derfra kunne han sejle til Endelave for at tage vare på det efterladte gods. Det skal til-

føjes, at han var en stor bogorm eller bogsamler, en af vort lands største gennem tiderne. Hans bibliotek på over 26.000 bind, deriblandt også værdifulde islandske håndskrifter, røvede den svenske Karl Gustav siden på tilskyndelse af den kyndige Korfitz Ulfeldt. – Endnu 1630 kunne Nim og Underup sogne ikke yde tiende, oplyser lensregnskabet, fordi de lå ved adelvejen, hvor fjenden drog frem og tilbage. Bønderne blev forjaget, og gårdene stod øde 6 uger efter afmarchen, så lidet eller intet blev sået.

Hvordan Marine Pedersdatter red stormen af på sin gård i Nim, ved man ikke, men et par kongebreve tyder på, at det gik tilbage for hende i hendes alderdom. Et åbent brev 11. august 1629 beskikkede Ernst Ernstsens, borgmester i Horsens, til at vedligeholde Hansted bro efter afdøde Christoffer Holgersen, som hidtil havde vedligeholdt den. Han skulle herfor oppebære den havre og anden rettighed, som var lagt til broens vedligeholdelse, og som hans formand havde oppebåret.

Det ser ud til, at Christian IV's hukommelse kunne glippe. Marine havde allerede 1623 fået overladt gård, brokorn og tiender efter sin afdøde mand. Hun søgte da også at værge sig mod den bjergsomme borgmester, og det fremkaldte et missive til lensmanden Laurids Ebbesen 7. marts 1631: »Det berettes, at kongen indtil videre havde forundt enken Marine Pedersdatter i Nim at oppebære det korn, som er lagt til vedligeholdelse af Hansted bro, men at hun, da kongen siden har bevilget det til borgmester Ernst Ernstsens, nu forholder ham det. Laurids Ebbesen skal snarest erklære sig herom til kancelliet«. – Erklæringen må ikke have været fyldestgørende. Borgmesteren havde før været skriver på Åkær hos lensmanden, så de stod måske skulder ved skulder. Den 9. juli 1631 kom et nyt missive til Laurids Ebbesen: »Ernst Ernstsens, borgmester i Horsens, har fået kongens bevilling til at nyde det korn, som er lagt til vedligeholdelse af Hansted bro. Da det berettes, at afdøde Holger Christoffersens enke, Marine Pedersdatter, 1623 har fået bevilling til at oppebære samme korn mod at holde broen vedlige, skal Laurids Ebbesen nøje undersøge, om nævnte Marine Pedersdatter er vederhæftig, om hun har vedligeholdt broen tilbørligt, og om hun ikke, som det berettes, har opladt samme korn til andre, og snarest indsende erklæring herom til kongen«.

Videre meldes ikke om broen og kornet. Marine har vel trukket det korteste strå. Ernst Ernstsens von Baden var en mægtig modstander, borgmester i Horsens, desuden kongelig renteskriver i Nørre-

jylland. Som sådan skulle han oppebære byskatterne til kongen og kronen og selv årligt aflægge regnskab derfor i København. Han ragede ejendomme og tiende til sig og vragede heller ikke en enkes brokorn. Hun døde måske under kornstriden, da sønnen Frederik Christoffersen 23. marts 1634 havde gården i Nim kvit og frit som birkefoged og delefoged i Nim birk. Den gamle husfogedgård eller »Giestegård« brændte året efter ifølge et missive 18. september 1635 til Laurids Ebbesen, der havde berettet, at Frederik Christoffersens og Thomas Jensens gårde i Nim i Skanderborg len var brændt, og at bønderne havde begæret noget afslag på deres landgilde og noget bygningstømmer. Kongen bevilgede, at de måtte være forskånet for et års landgilde, og Laurids Ebbesen skulle lade dem få noget bygningstømmer til at opbygge deres gårde med.

Næste gang, vi hører om Frederik Christoffersen, ser det sort ud for ham. Det er i et åbent brev 8. januar 1641. »Denne Henrik Vulfen af Mechelborg, som en rum tid har tjent kongen som enspænder, har berettet, at en mand ved navn Henrik (skal være Frederik) Christoffersen, boende på en gård, kaldet Giestegård, i Nim i Skanderborg len, for nogen tid siden er kommet i ulykke og har dræbt sin egen broder, for hvilken gerning han er rømt. Da det menes, at hans hustru ikke længer kan beholde gården, har Henrik Vulfen andraget om at få bevilget samme Giestegård for rimelig fæste og sædvanlig afgift. Kongen bevilger dette, dersom hustruen afstår gården, eller han kan udminde (indgå en mindelig ordning med) hende således, at hun ikke har grund til at besvære sig over ham«. Et nyt brev 4. marts 1641 meddeler, at »kongen har for kort tid siden bevilget, at Henrik Vulfen von Mechelburg måtte få gården i Nim, som Frederik Christoffersen mistede, fordi han havde begået mandslag, dog på betingelse af, at han skulle udminde og tilfredsstille kvinden. Da det berettes, at dette er efterkommet, bevilger kongen, at bemeldte Henrik Vulfen, da han en tid lang har været i kongens tjeneste, nu straks må overtage samme Nim gård og nyde den uden fæste med alt, hvad der fra Arilds tid har været dertil, nemlig fogderiet og en tiende, som hans formand har haft før ham«.

Dette broderdrab er lige straks uforklarligt. Frederik Christoffersens eneste bror, skriveren på Åkær, var død allerede 1628, og det kunne ikke ret godt være »for nogen tid siden«. Hvordan skulle hans drabsmand sidde uantastet på sin gård til henvend 1640? Nim herreds tingbøger siger os ikke noget om det. De findes ikke før 1660.

Sagen måtte også komme for landstinget i Viborg. Der har man en række dombøger fra 1630erne og 1640erne, men de giver ingen oplysning om broderdrabet i Nim. Det skyldes måske, at enkelte dombøger fra de pågældende år mangler. Et heldigt fund i Bygholms regnskab 1638 giver endelig et indblik i sagen. Der har skriveren prentet et par linjer: »Peder Lassen i Wordbiery ihielslagenn aff syn brodher och i then stedt Christiern Pedersen fodgitt i Nymheritt«.

Peder Lassen i Vorbjerg var Frederik Christoffersens halvbror, søn af Las Husfoged i Nim. Som jordeggen (selvejer) overtog Peder Lassen 1613 en gård i Vorbjerg på 13 tdr. hartkorn efter præstesønnen Laurids Hvirring, der havde ejet gården fra 1604, men opholdt sig i Århus som kannik ved domkirken. Et missive til Ernst Normand, lensmand på Byholm, oplyser 15. april 1619, at Peder Lassen i Vordbiery, herredsfoged i Nim herred, må være fri for den årlige landgilde og anden rettighed, som hans formand har været fri for, og som herredsfogderne plejer at nyde, for den tid, han har forestået og herefter kommer til at forestå herredsfogedbestillingen, hvilket skal blive godtgjort ham i hans regnskab. – 1620 nævnes Peder Lassen i Vorbierre som kirkeværge ved Underup kirke. 1632 møder han på landstinget i Viborg for lensmanden Tønne Friis. 1638 bliver han dræbt af sin halvbroder i Nim.

Om selve drabet kan man kun gisne. Når kongebrevene siger, at Frederik Christoffersen »er kommet i ulykke«, »har begået mandsslag«, kunne det opfattes, som om der forelå formildende omstændigheder. Muligvis har drabet ikke været tilsigtet. Der kunne let ske blodsudgydelser i de tider, når øllet gik ind og forstanden ud, og folk havde et værge ved hånden. Det havde bonden Peder Thammesen i nabobyen Hvirring ved et bryllup 1631 i præstegården der. Han kom i slagsmål med en soldat. En tredie mand, Jacob Stær, »kom imellem dem«, og »mod sin vilje og af våde« dræbte Peder Thammesen ham med sit værge. Drabsmanden blev dømt fredløs, men levede i god behold på sin gård, til han døde 32 år efter, 94 år gammel, oplyser kirkebogen. Ingen har vel haft lyst eller mod til at hævne Jacob Stær.

For Frederik Christoffersen stillede sagen sig anderledes. Selv om drabet skyldtes et uheld, kunne han blive dømt fredløs ligesom bonden i Hvirring, og da han foruden Peder Lassen havde to halvbrødre på egnen og tre halvsøstre, hvoraf den ene var gift med herredsfogden Christen Frost i Hovedgård, kunne familieskabet have for-

Christoffer Holgersens og Marine Pedersdatters ligsten i Nim kirkes våbenhus. Stenens slidte tilstand vidner om, at den som alle andre af sin art oprindelig har ligget i kirkegulvet for at markere gravstedet.

Foto Gunner Rasmussen.

voldt ham kvaler. Han foretrak at rømme. At hans kone beholdt gården i Nim, til Henrik Vulfen med kongelig tilladelse udkøbte hende, tyder på, at han ikke blev fradømt sin gård. Det kan tænkes, hun blev genforenet med sin mand, måske på Sjælland. En søn af dem, Anders Frederiksen Nimb, blev i alt fald rådmand i Korsør.

Henrik Vulfen von Mechelburg, der havde tjent kongen som enspænder (ordonnans eller kurer), besad gården i Nim og birkefogedbestillingen til henved 1660. Hans efterfølger blev også en kongelig

tjener, Laurids Hansen Laquej, der 29. februar 1660 holdt bryllup med Karen Christensdatter, søster til præsten Svend Christensen i Nim. Et kongebrev 25. juli 1665 meddeler, at birkefoged Laurids Hansen Laquejs hustru og et af deres børn på livstid må nyde en til nævnte gård liggende tiende. Det må antages, at Laurids Laquej selv forudså, at Karen skulle overleve ham. Det gik også i opfyldelse. Endnu et kongebrev, 25. februar 1673, oplyser, at taffeldækker Mikkel Eskildsen må på sin fordring på 1431 rdl. 4 mark nyde som en benådning en gård i Nim by, Skanderborg amt, og kongetienden af Nim sogn efter Laurids Hansens enke. Taffeldækkeren var den tredie kongelige tjener, der fik gården. Den blev bortsolgt fra kronen 1721 og snart efter delt.

Gabriel Holgersen, Kirsten Nielsdatters anden søn med Holger Rosenkrantz, overtog Egebjerggård efter sin mor, og som hendes »livsarving« besad han gården »så frit som adelen har aller friest deres jordegods«. Noget tyder på, at brødrene Christoffer og Gabriel Holgersen har været svogre, at Gabriels første hustru var søster til Marine Pedersdatter i Nim. Hendes navn kendes ikke, men Gabriel Holgersen havde i al fald to sønner med hende. Holger Gabrielsen blev student fra Herlufsholm 1606 og sognepræst i Hylke 1612. Fra hans otte børn nedstammer adskillige bondeslægter i Østjylland. Erik Gabrielsen arvede Egebjerggård. Også hans efterslægt findes endnu på egnen.

Gabriel Holgersens anden hustru, Maren Hansdatter, hører vi om i et missive til lensmanden på Skanderborg, Laurids Ebbesen, 11. september 1623: »Da Maren Hansdatter, forstanderske i Børnehuset i København, har klaget over, at hendes ægtehusbonde, Gabriel i Egebjerg, skal ligge i et slemt og forargeligt levned med en løsagtig kvinde ved navn Anne Albrits, og at de har avlet børn sammen, skal Laurids Ebbesen, der tidligere har fået ordre til i Reinholt Heidenstrups fraværelse at føre tilsyn med Stjernholm len, lade denne sag flittigt undersøge og, hvis det forholder sig således, lade dem tiltale begge to, tage dom over dem og lade dem straffe. Hvis det viser sig, at Anne Albrits har større skyld end Gabriel, skal han sende hende i Tugthuset i København, men desuden lade ham straffe tilbørligt«.

Desværre findes ingen oplysninger om den kildne sags forløb, om Anne havde været mere skyldig end Gabriel. Hvis de havde avlet børn sammen, ville en uvildig dommer vel have dømt dem lige skyldige. Det vides, at Gabriel uantastet blev siddende på Egebjerggård,

og at han giftede sig for tredje gang med en Kirsten Nielsdatter, der overlevede ham. Måske døde Maren Hansdatter så betids, at hendes anklage blev skrevet i glemmebogen. Børnehuset i København var oprettet 1621 af Christian IV. Der blev omstrejfende og forbryderiske børn anbragt, undervist og oplært i håndværk. Maren Hansdatter må antages at have været den første forstanderske. Hun skulle samtidig regere over tugthusets kvindelige afdeling. Hvordan hun havde gjort sig værdig til sin vanskelige stilling, kan ikke opklares, men det er forståeligt, at Gabriel på den fjerne gård i Jylland følte sig ensom og trøstede sig med andet kvindeligt selskab. Det havde set broget ud for Anne, hvis hun var kommet under Marens tugt i tugthuset. Anne Albrits navn kunne pege på, at hun var en datter af Albret Christoffersen Serlin, af en ret ukendt adelsslægt. Han nævnes 1584 og 1587 til Såbygård i Yding sogn, men 1607 og 1617 boede hans enke Bodil Sørensdatter Mund på Rådvedgård i Hansted sogn, så Gabriel behøvede ikke at gå udensogns for at finde datteren Anne.

Gabriel Holgersen døde henved 1650 som en mand på omtrent 90 år. Sønnen Erik Christoffersen, der havde overtaget Egebjerggård 1641, døde før sin far, så det blev en Christoffer Eriksen, der førte slægten videre på gården. Efter 1753 gik Egebjerggård over på fremmede hænder, blev delt i flere ejendomme, men delvis samlet igen 1860 af en justitsråd J. H. Møller.

Diana Holgersdatter, den tredje af Kirsten Nielsdatters børn med Holger Rosenkrantz, blev 1580 gift med en Peder Poulsen, og de fik samme år livsbrev på en gård i Elling, kaldet Tingstedmølle. Så vidt vides, efterlod de sig ingen børn.

Kilder: Kancelliets Brevbøger. Kronens Skøder. Christian IVs egenhændige Breve. Top. Saml. Pergament (Rigsarkivet). Bygholm lens regnskaber (Rigsarkivet). Danmarks Adels Arbog.

Hvad de tog med sig hjem

NOGLE SOUVENIRER FRA LANDSUDSTILLINGEN

I ÅRHUS 1909

Af *Ebbe Johannsen*

Det synes at være naturligt at knytte erindringen til en håndgribelig ting, men også herpå har de skiftende tider sat deres præg.

I dag tilfredsstiller visne roser, stambogsblade og hårløkker os ikke, men sådanne genstande har for tidligere generationer befordret minder om mennesker og begivenheder, som man ønskede at huske. Disse minder fra en tidsalder, der sværmede for følelsen, er ikke det, vi forstår ved souvenirs. De håndgribelige genstande skal være andre for at tilfredsstille nutidens behov. Med hårde ord har vore dages selvbestaltede smagsrevsere fordømt det allermeste af, hvad der sælges som souvenirs, og den samling, der cirkulerede i 1963 i forbindelse med en udstilling af kunsthåndværk, viste da også, at det i æstetisk henseende stod sløjt til, hvis man i det hele taget ville tage tingene højtideligt. Souvenirens væsen er jo netop, at den er forlenet med et erindringsindhold, der for indehaveren giver den en affektionsværdi, ganske uafhængig af dens eventuelle kunstneriske eller håndværksmæssige kvaliteter.

Det var i klunketiden, at souvenirraseriet for alvor tog fat. På etagerer og borde fylkedes nips af enhver art. Man komponerede ligefrem møbler, hvis eneste funktion var at bære små nipsting; ofte havde disse etagerer yderligere en bagklædning af spejlglas, så det så ud, som om der stod dobbelt så mange genstande på dem. Nu til dags betragter vi det meste af dette nips som billigt godtkøbskram; men for datidens mennesker var hver eneste ting af betydning, de havde alle deres historie og stod der for at vække minder om kære venner eller om lange rejser og deslige.

Der var mode i souvenirs, og de højeste samfundslag førte an. Christian IXs datter, dronning Alexandra af England, omgav sig så-

ledes med formidable mængder af nips, og hendes nevø, prins Nicolas af Grækenland, fortæller, at man måtte bevæge sig sidelæns som en krabbe gennem hendes gemakker for ikke at støde på de utallige borde med alle slags genstande, og i hendes kahyt var der tilsvarende mængder.

Følgende ordskifte mellem den daværende prinsesse af Wales og hendes nevø fortæller lidt om prinsessens syn på de småting, som hun holdt af til stadighed at have om sig:

»Hvor kan du rejse rundt med al det der?«, spurgte jeg, og hun svarede: »Alle Tingene her er Udtryk for kære Venners Tanker, dem kan jeg slet ikke undvære«. Og det var ikke kun kongelige personer, der så sådan på det. Alle samfundslag elskede souvenirs¹).

At der blev fremstillet sådanne til erindring om særlige begivenheder siger sig selv, og det er en enkelt gruppe, der her skal omtales nøjere. De fleste af genstandene er i tidens løb blevet skænket til eller erhvervet af Købstadmuseet »Den gamle By« i Århus, mens enkelte er i privateje.

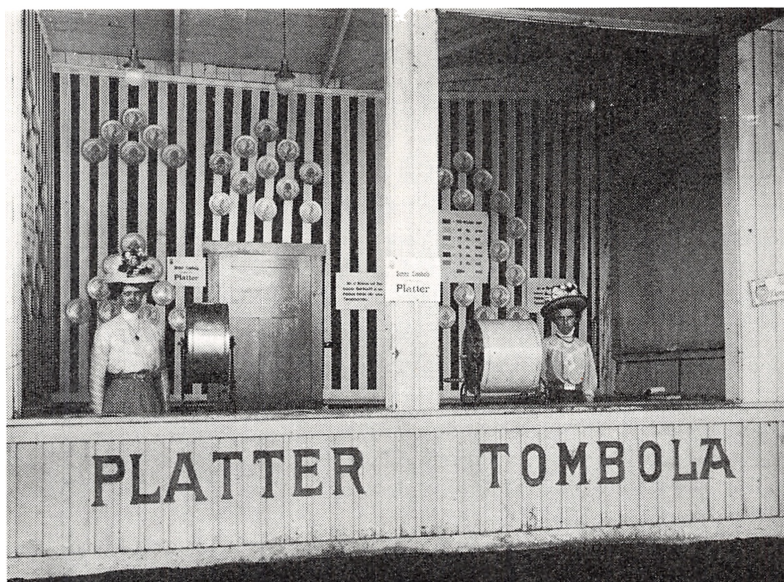
1909 afholdtes Landsudstillingen i Århus. Den var lagt op til at være den hidtil største manifestation af de forskellige sider af dansk kulturliv, og ligesom der til minde om tidligere store udstillinger var blevet fremstillet souvenirs, kunne Landsudstillingens gæster vælge mellem et rigt og varieret udvalg af mange slags småsager. Rundt om i hjemmene blev der i tiden efter udstillingen bevaret talrige erindringer om en begivenhed, der ikke mindst for århusianerne blev en uforglemmelig oplevelse.

Jævnligt ser man i byens antikvitetshandler og hos marskandiserne souvenirs fra 1909, og eftersom hjemmene fra dengang snart er få og småtingene spredt for alle vinde, kunne det måske fortælle lidt om en ikke så fjern fortid og dens mennesker at se på, hvad de tog med sig hjem.

Det er ikke muligt nu at kontrollere hvilke souvenirs, der er blevet købt på selve udstillingsterrænet og hvilke udenfor, men enkelte er af en sådan beskaffenhed, at man har sine tvivl om, at de er blevet udbudt legitimt på en udstilling, der skulle være et vidnesbyrd om dansk kulturs stade.

Den største enkelte gruppe af souvenirs udgjordes af platterne til ophængning på væggen. De findes i talrige varianter og fortæller om en mode, der nu har raset ud, men som netop i tiden omkring udstillingsåret stod i sin fagre blomstring.

Især var spisestuens vægge foretrukne til udsmykning med platter,

Platte-tombola på Landsudstillingen med tusindårsplatten og landsudstillingsplatten som gevinster.

»Den gamle By«.

og man behøvede ikke mange år for at få dem godt besat. Der var snart sagt ikke den lejlighed, der ikke kunne føre til, at en af eller begge vore store porcelænsfabrikker fremstillede en platte, af hvilken produktionen tog sin begyndelse til udstillingen i København i 1888. Det kunne være en mærkedag i kongehuset eller en højtid, en politisk begivenhed, en national mindededag eller et jubilæum.

Den 19. februar 1907 kunne pressen således meddele den utålmodigt ventende århusianer: »Aarhus Domkirke Platterne, der tegnes af Professor Arnold Krogh og er under Arbejde i den kongelige Porcelænsfabrik, vil komme i Handelen om et Par Maaneder«²).

Landsudstillingen gav også anledning til bestilling på platter hos begge fabrikkerne. De fremstilledes i den hævdvundne kvalitet og stil af porcelænen med blå underglasurdekoration.

Disse platters skæbne blev imidlertid ikke den ventede, og i beretningen om udstillingen oprulles deres triste historie:

»I Slutningen af Marts 1908 udskreves en Konkurrence om Tegningen til 2 Platter, en Udstillings- og en Aarhusplatte. Forretnings-

udvalget akcepterede Hr. Ove Sternovs Udkast, og det vedtoges at lade fremstille 2 Platter, som kunne sælges for en Pris af 10 Kr. Stykket, en Pris, som senere forhøjedes til 12 Kr.

Disse 2 Platter, som benævnedes Landsudstillingsplatten og Aarhus Tusindaarsplatte, leveredes henholdsvis af Den Kongelige Porcelænsfabrik og Bing & Grøndal i et Antal af 1000 Expl. af hver Platte.

Det synes imidlertid, som om Interessen for Platter, der i adskillige Aar har været levende, nu er i Aftagende; under alle Omstændigheder har Salget af disse 2 Platter langt fra været tilfredsstillende, idet Udstillingen i Stedet for et forventet stort Overskud, kun havde et Nettooverskud af Platten af 267 Kr. 80 Øre«³).

Måske har det bidraget til den manglende succes, at udstillings- og Århusplatten ikke var ene på markedet, men måtte konkurrere med et større udvalg af platter af ringere kvalitet. Fra Den kgl. Porcelænsfabrik er den hvide middagstallerken ganske vist udgået, som smykket med en iøjnefaldende inskription i grønt har skullet fungere som platte, men det er næppe sandsynligt, at det er nogen af fabrikkens malere, der har ansvaret for dekorationen.

En fajanceplatte af mærket Cetem virker som en tarvelig efterligning af porcelænsfabrikkernes. Den er forsynet med et påtrykt billede af byen set fra vandet kantet af drageslyng, et eks. på den oldnordiske stil, der var blevet lanceret i det foregående århundrede, og som også kom til udtryk i andre souvenirs. Platten bærer følgende patriotiske inskription: Hvert et land er godt for sig men Danmark er dog bedst for mig.

Et nummer ringere er en porcelænsplatte med takket og gennembrudt kant med et påklæbet billede fra udstillingen omgivet af grove, grønne farveklatter. Man kunne også få platter af presset messing, hvis man syntes bedre om dem.

Til minde om udstillingens historiske afdeling »Den gamle Borgmestergård«, som skulle blive den første begyndelse til »Den gamle By«, var der hos Alumina blevet fremstillet en lille og upretentiøs platte med dekoration i blå og brunt. Den er måske den æstetisk mest tiltalende af samtlige; i det hele taget gælder det, at de souvenirs, der var fremstillet hos Alumina, hæver sig langt over størstedelen af de øvrige. Platten solgtes til at begynde med for 25 øre, senere blev prisen sat op til 50 øre.

Men kunne man til minde om et besøg i Borgmestergården erhverve en pæn lille ting, kunne der også købes et ondartet stykke,

Fajancefabrikken Aluminias stand på Landsudstillingen med de karakteristiske arbejder, hvis stil genfindes i et par af souvenirerne.

»Den gamle By«.

der til fulde svarer til forestillingerne om en souvenir. Det drejer sig om en fajanceplatte, dekoreret med et løseligt påsmurt »oliemaleri« af Borgmestergården og nærmeste omgivelser. At »Den gamle By« eksemplar dog har været påskønnet af sin ejer, ser man af, at platten efter at være gået i stykker er blevet klinket.

For de mennesker, der så det som en mission at indføre nye linier i boligindretningen, blev platterne på spisestuevæggen en af anstødsstenene, og så hårde angreb rettedes der mod dem, at de kom i et vanry, hvori de endnu befinder sig.

Den årlige juleplatte er vel snart alt, hvad der er tilbage af porcelænsfabrikernes tidligere storproduktion.

En af salutterne fra 1934's smagsrevsere lyder: »Man vil Alabastskulpturer, Blonder, Platter, Julekort og Familiejournalen til Livs«⁴).

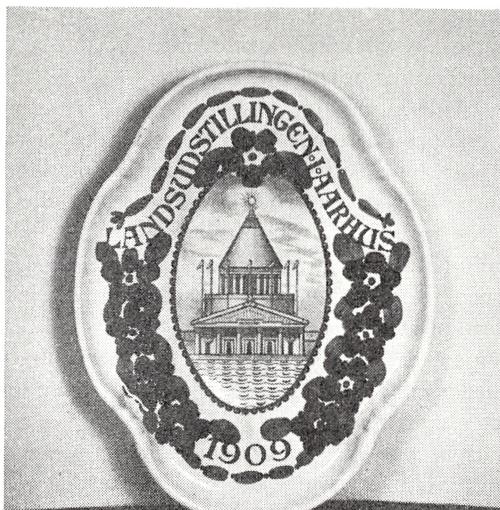
Det store udbud af platter, der idag forekommer hos antikvitets-handlere og marskandisere fortæller om, hvor populære de engang har været. Nu er det formodentlig fortrinsvis udlandsdanskere, der køber dem.

Men der var andet at tage med hjem i 1909. Et par skåle giver udtryk for samme forskel i kvalitet, som der var mellem platterne. Den ene er fremstillet af Alumina. I form og dekoration er den godt i pagt med den kraftige stil, som fabrikken støttet på kunstnerne Joakim Petersen (Christian Joachim) og Harald Slott-Møller introducerede i begyndelsen af århundredet, og som for Alumina betød en helt ny keramik med et kunstnerisk særpræg, der var et led i bestræbelserne for at komme ud over klunketiden og finde nye veje for kunstindustrien. Da den første gang præsenteredes ved udstillinger i Sct. Louis og København i 1904, havde den høstet mange lovord⁵).

I samme stil som skålen er et fajancekrus fra A/S Østjydske Bryggerier, også fremstillet hos Alumina. Begge souvenirs hævder sig ved deres kvalitet smukt i samlingen fra 1909.

Aluminafajancens anvendelighed i reklamens tjeneste bekræftes forøvrigt af talrige andre genstande fra århundredets første årtier. Ikke mindst bryggerierne har benyttet sig af den.

Men den flade skål fra Alumina, der også kunne anvendes som platte, var ikke den eneste. Cetemfabrikken, der havde ansvaret for platten med drageslyng, leverede også en lille skål, hvortil inspirationen endnu engang var hentet i vor hedenske oldtid. Den er deko-

Flad skål
eller platte
fra Alumina.
Privateje.

Lille fajanceskål af mærket Cetem med påtrykt dekoration og inskription i grønt.

Privateje.

reret i grønt tryk med tre lurer og en tekst langs kanten, som i sine stavrim genkalder fortids visdom: Ej af fortids minder men af nutids dåd fødes fremtid.

Det er nærliggende at tro, at det er det i 1900 af forskellige mejerier indførte og i 1911 lovbestemte varemærke for dansk smør, der har tjent som inspiration for ophavsmanden⁶⁾.

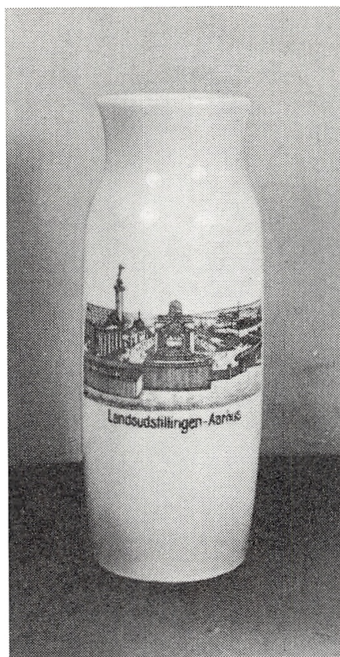
Der var også småskåle af metal.

Et par erindringskopper af tyndt hvidt porcelæn købte nogen. Sådanne souvenirkopper havde man ligeledes fremstillet til minde om den store udstilling i København i 1888. De var som alle den slags mere velegnede til dekoration end til egentlig brug.

Foruden de almindelige souvenirs kunne man erhverve genstande rundt om i de forskellige virksomheders udstillinger. Galle & Jessen havde f. eks. ladet fremstille et lille fajancebæger, ligesom Cloëtta chokolade havde gjort det i 1888. At Galle & Jessens bæger under bunden er forsynet med to blå streger har nok væsentligt skullet tjene til at vildlede naive aftagere.

Blandt pyntegenstandene var der også en slank porcelænsvase, der kan minde om en tarvelig udgave af det underglasurdekorerede danske porcelæn.

Et udtryk for en af tidens bestræbelser efter et stilmæssigt holde-

Porcelænsvase.
Privateje.

punkt afspejler en anden vase med fodstykke af tin og indsats af glas. Tinfodstykket er udformet i den klassicistiske stil, der var en reaktion mod klunketidens forkærlighed for det overpyntede. Helt billig har den sikkert ikke været, lige så lidt som en bordklokke af kongeligt porcelæn. Den har form som en kirkeklokke med knebel af ben i en messingkæde og er forsynet med inskriptionen: Aarhus Domkirke Anno Domini 1909.

Til luksusgenstandene hører også en delvis forgyldt erindringskke af sølv, fremstillet hos hofjuveler Michelsen. Juleskeerne er vel snart alt, hvad der er tilbage af sølvsmedenes tidligere så talrige minde-skeer. Så har en forsølvet messingske været en mere overkommelig souvenir.

Nogle tog tekstiler med hjem. En bakeserviet med tunget kant og tekst på midten kunne antagelig købes påtegnet, mens et ret tarveligt lommeterklæde af lærredsvævet bomuldsstof solgtes færdigt.

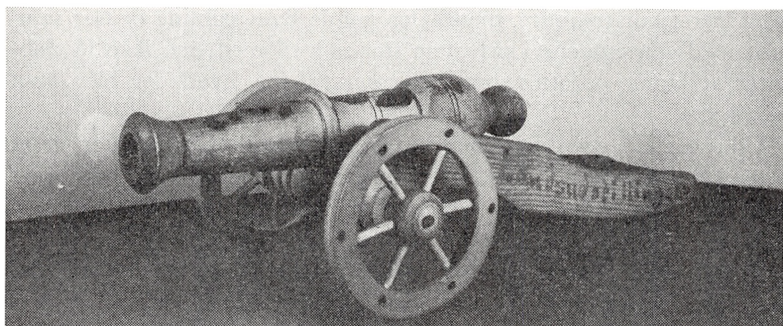
Af de talrige – tildels ganske unyttige småting, der har været udbudt, kan i flæng nævnes: En lille blikdåse med tekst i en slags

Et par
miniaturetræsko
af bemalet lertøj.
»Den gamle By«.

runefterligning, et par miniaturetræsko af bemalet lertøj, en brev-vægt af glas med påklæbet fotografi, en mærkværdig flaskeformet genstand af træ til at skille ad i to dele med indbygget miniaturebillede og forstørrelsesglas i proppen og hul ved bunden, en lignende uden billede men med indhold til at sætte sammen, en miniaturekanon af træ, der sikkert har vakt glæde hos børn og barnlige sjæle, da den ved en indsat fjeder er istand til at afskyde papirkugler o. l., og af samme kategori og formodentlig udgået fra samme drejebænk: en »mølle« af træ, en bevægelig miniaturegarnvinde, en smørkærne i dukkeformat, en gyngende og en cyklende figur, navngivet »Emmy« og »Christian«. Til kuriositeterne må også henregnes den af Sophus Jørgensen konstruerede evighedskalender af aluminium af form som en medalje. Den bærer devisen: Årene forgår evighedskalenderen består. Da den imidlertid kun rækker til 1930, synes det som om, Sophus Jørgensen ikke har haft al for store forhåbninger til fremtiden.

Til de timelige goder hører derimod indholdet af en lille flaske i rødt skindhylster med reklame for Heering Cherry Brandy med vedlagt brugsanvisning. Den meddeler bl. a. en cocktail udpønset af to af tidens gastronomiske autoriteter, frøknerne Henriette og Zerina Emilie Nimb.

Miniaturekanon af træ, som er i stand til at afskyde papirkugler o. l.
»Den gamle By«.

Originale som souvenirs er asbestpladerne med reklame for Vega Palmin.

Af genstande til personlig brug har der foruden de allerede nævnte været adskillige andre.

Mændene kunne få et porcelænspipehoved med billede og inskriptionen: »Udstillingsbygningen i Aarhus«. Et sådant hoved sad der på den pibe, som Otto Mønsted gav en kusk hos sig.

Der var også emblemer, både i kongelig porcelæn og messing og emalje, foruden en sølvbroche og et forsølvet bæltespænde af bronze med ornamentik i Bindsbølls stil, der til fulde berettiger Emil Hannovers ord fra 1903: »Det kraftige, som Bindsbøll har lært at tilstræbe, er i Sandhed ikke naaet med det blot og bart klodsede. Overhovedet er Mesteren for den mest mandige og mindst graciøse ornamentik i Verden . . . et farligt Forbillede, som vore Haandværkere gjorde bedst i at forsage«⁷⁾.

Ligesom ved tidligere og efterfølgende udstillinger blev der også slået erindringsmedaljer og fremstillet jetons til lejligheden. At medaljerne til forveksling ligner sølv har sikkert ikke skadet salget af dem.

Mange af de indrammede panorambilleder, man jævnligt ser, er ligesom en stor del af postkortene sikkert blevet købt, fordi der var forbud mod at medbringe fotografiapparater på udstillingen, og man tog den indtægt, det gav at lade en enkelt fotograf få monopol på fotograferingen⁸⁾. Foretrak man silhouetter, kunne man få klippet et portræt og sat på et kort med udstillingens omrids.

Foruden de souvenirs, der er blevet omtalt her, har der utvivl-

somt været talrige andre, men »Den gamle By«s samling er dog sammen med genstandene i privateje stor nok til med sine ikke få dubletter at kunne opfattes som repræsentativ for, hvad der blev købt med hjem.

Ud over de egentlige souvenirs har udstillingens gæster gemt mange andre småting, der dukker frem af gemmerne ved hjemmenes opløsning. Det kan f. eks. være et partoutkort, en billet eller en tryksag.

De officielle platters fiasko fortæller tydeligt, at hvad der opfylder smagsdommernes krav ikke behøver at blive foretrukket af menigmand og kan blive vraget for et tarveligere eller fantasifuldere stykke nips.

Landsudstillingens souvenirs strækker sig fra genstande fremstillet af vore førende kunstindustrielle virksomheder over simple efterligninger til kuriøse småting. Til den første gruppe hører bl. a. de danske porcelænsfabrikkers og Aluminias frembringelser, mens den anden gruppe er repræsenteret ved de forskellige mere eller mindre tarvelige platter og nipsgenstande, af hvilke et par stykker er udgået fra Cetem-fabrikken. Dette er de egentlig utiltalende souvenirs, der har skullet se ud uden at være, og som hverken æstetisk eller i udførelse tilfredsstillende de rimelige krav, man må stille.

Den tredje gruppe omfatter kuriositeterne, der hverken skal eller kan tages højtideligt. Løsrevet fra ethvert hensyn til stil eller nytte har de tjent til blot at fornøje, og det kan både »Emmy« og »Christian« og de andre bevægelige småting den dag idag.

Som prinsessen af Wales i forrige århundrede kunne fylde sine gemakker med souvenirs, kan privatfolk i dag anlægge samlinger af rejseminder, der nok kan forfærde udenforstående, men for ejerne er de kære og uundværlige genstande, som er med til at skabe glæde og adspredelse i hverdagen derhjemme mellem udenlandsturene, og så kan for deres skyld smagsdommerne for øvrigt rase så galt, de vil.

NOTER OG HENVISNINGER

<p>1. <i>Tove Clemmensen</i>: Danske møbler, 4. udg., 1963, s. 90.
<i>Tove Clemmensen og Mogens B. Mackeprang</i>: Christian IX's Palæ på Amalienborg, 1956, s. 143-144 og 173 med noter.</p> | <p>2. Aarhus Stiftstidende 19. februar 1907.
3. <i>J. Bergsøe</i>: Beretning om Landsudstillingen i Aarhus 1909, 1913, s. 139.</p> |
|---|--|

4. Ordbog over det danske Sprog, 16, sp. 992 f.
5. Tidsskrift for Industri 1904, s. 232. Bredo L. Grandjean: Alumina-fajancer gennem hundrede år, 1963, s. 31-35.
6. Ordbog over det danske Sprog, 13, sp. 119.
7. Tidsskrift for Industri 1904, s. 232.
8. Århus-Promenade 1909-1959, 1958, s. 14.

For at have stillet genstande til disposition ved udarbejdelsen af ovenstående artikel skylder jeg indehaverne tak, ligesom kolleger, der har bistået med supplerende oplysninger.

Et par midtjydske originaler

Af *Johan H. Baunvig*

Der er vel endnu enkelte ældre, der husker Spil-Søren, denne altid glade og sangvinske original, der kom til verden i forrige århundrede i et fattigt træskomandshjem i nærheden af Silkeborg.

Det forholder sig jo nemlig sådan, at folk, der har ført et jævnt og virksomt liv og været agtet af deres samtidige, går i glemmebogen længe før mindre agtede og mindre nyttige individer, der har sat sig selv uden for det konventionelle samfund og gjort sig til narre og udskud i de besindiges øjne. Ringheden tager således hævn over det mere værdifulde og respektable, blot den er original nok. Eller sagt på en anden måde: Den ringeagtede original, der har tiltrukket sig en lidet smigrende opmærksomhed, huskes og ophøjes til en skikkelse i en legende.

En anden sag er, at den slags typer omtrent er forsvundet. Den sociale forsgod holder dem i det store og hele inden for det ordnede samfund; men i århundredets begyndelse fandtes de endnu. De var spildfrugter, der faldt uden for gærdet og trillede ned i grøften, uden at nogen af den grund satte en spildindsamling i gang. Vi kender dem fra Albert Engstrøms Kolingen-portrætter, fra Storm Petersens barokke tegninger og i ny og næ fra bladenes vittighedsrubrikker: Du, Stoffer! osv.

Og så kender vi altså Spil-Søren, vi af os, der er gamle nok, og for de yngre bliver hans mærkeligt snørklede kontrafej et glimt fra en svunden tid.

Han var oprindelig træskomand og familieforsørger; men det var ikke Spil-Sørens natur at stå støt over et par træsko. Han havde vandreblood i sine årer og var desuden begavet med et vist oratorisk talent, der nu og da gjorde krav på at blive luftet for en videre kreds.

Spil-Søren med pibe
og vandrestok i posi-
tur hos fotografen.

Efter Silkeborg i
Billeder gennem 100 Aar,
1946.

Jeg siger udtrykkeligt et *vist* oratorisk talent, eftersom det kun omfattede alle de ydre virkemidler, såsom en rivende ordflo, stærkt illustrerende fagter og en indtrængende patos – alt efter de bedste mønstre, som Spil-Søren havde studeret ved grundlovsfester og andre folkelige møder. Hvad indholdet angik, var der derimod ikke mening skabt fra begyndelsen til enden. Men hvor mange lader sig ikke besnære af en papegøje eller en overfladisk virtuos!

Spil-Søren formåede da også altid at samle et publikum, og grundet på dette håndgribelige bevis på hans talers fortræffelighed følte han sig kaldet til en forkynders uegennyttige vandretilværelse, selv om han endnu periodisk arbejdede som træskomand.

Men som det er gået mangeln en mand, der har redet en kæphest, blev det efterhånden hesten, der tog magten fra Søren. I stadig stigende grad blev det sognet, der måtte holde liv i hans familie, mens han selv klarede sig på bedste beskab, og det var i de år, han jævn-

ligt dukkede op i Silkeborg, hvor han havde fundet en indtægtskilde, der dryppede småmønter i hans slunkne pung.

Oprindeligt var der ikke tale om egentligt tiggeri, dertil havde han for megen sans for det formfulde. Men i stedet for påberåbte han sig et familieskab med de velgørere, han havde udset sig – et familieskab, der for så vidt heller ikke kunne bestrides, som vi jo allesammen ifølge Jeppe på Bjerget nedstammer fra Abraham og Eva.

Grundet på dette »familieskab« tillod han sig underdanigst at anmode om et lån på 25 øre – et minimum, han havde fastsat for at understrege forskellen mellem en respektabel låntager og en geme betler, der gerne lod sig afspise med 10, 5 eller 2 øre.

Da han ikke overrendte sin »familie«, til hvilken han regnede størsteparten af byens handlende, men tværtimod besøgte de enkelte medlemmer efter tur og med passende mellemrum, fik han som regel sit »lån«, så meget mere, som han altid var rede til at kvittere for velvilligheden med en underholdning på stedet: en beretning på et underligt mål, som han selv kaldte vesterhavsjysk, eller en dans på hosesokker til eget mundharpeakkompagnement. Mundharpen var hans tro følgesvend, og hans tilnavn skyldtes, at han var en flink musikanter.

Ved markeder og offentlige festligheder i byen var han en sikker gæst, og det hændte da – i særdeleshed når han havde nydt mere end sædvanligt af de våde varer – at han i et vist overmod og vel også af trang til at stille den tørst, der kun vokser yderligere ved at blive slukket, ikke nøjedes med at udnytte sine specielle talenter, men greb enhver chance for berigelse og sensation.

Således indlod han sig engang på at tilbagelægge strækningen Silkeborg–Næge på 20 minutter tur og retur, frem og tilbage og hjem igen, som han udtrykte sig. Det var ca. 7 km i alt, men han var letbetenet som gudernes sendebud Hermes og vandt den pris, der var udsat for hans præstation.

En anden gang, ved en skydning i Sejs, havde han indfundet sig i selskab med en kammerat, der bar det noget malpropre navn Os-Rask – og da de to liebergutter i den grad havde drukket hinanden til, at Os-Rask ikke mere var mobil, accepterede den heller ikke helt upåvirkede Spil-Søren et væddemål, der gik ud på, at han på en trillebør skulle befordre Os-Rask til dennes hjem en halv fjerdingvej borte.

Han vandt væddemålet, og som Wessel, der af stolthed over at have passeret en beværtning, vendte om for at belønne sig selv med

et glas, fejrede Spil-Søren sin bedrift så overdådigt, at han en time senere var endnu mindre mobil, end Os-Rask havde været. Men der var ingen, der ville køre *ham* hjem på en trillebør.

Trods talrige vidtløftigheder og ekskursioner afbrød Spil-Søren dog ikke ganske forbindelsen med sit hjem. Hans kone, Kristiane, der havde taget ham, som han var, havde som »Gummen Noah«, den hæderfuldt besungne, aldrig sat fingeren på glasset eller på anden måde vist sig intolerant, og i erkendelse af dette og som en rimelig påskønnelse holdt Spil-Søren trods alt en vis måde med sin omstrejfen, så længe Kristiane var i live.

Men så døde Kristiane af en ubønhørlig tyfus. Det indtraf ved påsketid, og begravelsen blev fastsat til en af helligdagene. Spil-Søren sørgede af et ærligt hjerte, og højtideligheden skulle celebreres så festligt som muligt. Kristiane blev lagt på *lit de parade* i forstuen, og nabokonerne påtog sig at sørge for det nødvendige bagværk – ikke udelukkende for Kristianes skyld, men også fordi Spil-Søren altid havde behandlet hende relativt godt.

Som skik var, blev gæsterne trakteret med sød dram og småkager, og da nogle af naboerne havde indfundet sig i god tid, fordi de var spændt på at se, hvordan den sørgende enkemand ville gerere sig, blev Spil-Søren godt »pyntet«, allerede før ligbegængelsen fandt sted.

Også på anden måde blev der sørget for hans udstyrelse, idet en spasmer, der vistnok hed Hans Beck, ved hjælp af skedevand dekorerede hans høje hat med et rødt kors. Og med denne hovedprydelse fulgte Spil-Søren Kristiane til graven.

*

Som sagt var det eneste bånd, der bandt Spil-Søren til det konventionelle samfund, hans ægteskab med Kristiane, og da dette bånd var bristet, tumlede han uhjælpeligt videre mod den totale nedværdigelse. Men forinden blev der forundt ham en oplevelse af rang:

Det var i det år, den senere Frederik VIII, daværende kronprins Frederik, aflagde Silkeborg et besøg. Spil-Søren havde i sin tid ligget i lejr ved Hald, hvor kronprinsen havde været lejrkommandant, og han betragtede følgelig kronprinsen som en god bekendt. Da kronprinsen gik sig en tur langs Remstrup å, dukkede Spil-Søren da også op og hilste sin tidligere lejrkommandant med et kammeratligt: Go'daw, hr. kronprins! udtalt på hans vesterhavsjyske med rigelig rullen på r'erne, hvorefter han mindede kronprinsen om deres tid-

ligere bekendtskab. Resultatet blev en nyslået tokrone, som prinsen skænkede sin fordums »kammerat«.

Og hvad var denne pragtmønt andet end en kostelig relikvie, der skulle opbevares til evig ihukommelse? Foreløbig blev den vist frem til hvem, der gad se den, og ved kronprinsens afrejse mødte Spil-Søren op og holdt mønten triumferende frem, da Hans Højhed gik forbi. Den var endnu i behold!

Hvor længe Spil-Søren havde sin relikvie, får stå hen i det uvisse. Men at den før eller senere blev brugt til det livets vand, der lagde Søren i graven, er sikkert og vist.

*

En anden original var eneboeren Mads Hjort, der var navnefader til »Mads Hjorts dråber«, der i sin tid blev forhandlet på midtjyske apoteker. Han nød nemlig en vis anseelse blandt den jævne befolkning, skønt han ikke var nogen lærd mand, men en af disse almuedoktorer eller kvaksalvere, der heller ikke er noget ukendt fænomen i vor egen nøgterne tid.

En overgang var han bosat i Sorring, hvorfra han virkede som missionær. Men i en længere årrække – lige til alder og sygdom gjorde ham afhængig af andres omsorg – havde han sin faste bopæl i et misrøgtet og afsides beliggende hus i nærheden af Resebro.

Det forlyder, at han deltog i krigen i '64 og skød tre tyskere. Episoden blev udspillet på en kirkegård, hvor Mads Hjort lå i dækning bag en gravsten, og det var herfra, han skød tyskerne, der ville kravle over kirkegårdsdiget. – Men hva' det ku' di jo ha' låt vær mæ', mente Mads Hjort. – Det var dje' ejen skyld.

Han var altså ikke nogen blødsøden person, hvilket heller ikke ville have svaret til hans statelige skikkelse, som hans lange hår og uhæmmede skægvækst forlenede med et vist vildmandsagtigt præg.

Foruden de omtalte dråber rådede han over et kraftigere middel, som han efter den bedste middelalderlige terminologi kaldte »Det gyldne plaster«. Det var måske også virkningsfuldt nok; men dets beskaffenhed var af en sådan art, at der – i hvert fald i eet tilfælde – blev nedlagt en kraftig protest mod at anvende plastret.

Den pågældende patient var en boelsmand, der var blevet senge-liggende på grund af stærke smerter i maven, og da ondet ikke viste tegn til at fortage sig af sig selv, og man kun hentede læge i yderste nødsfald, besluttede man at sende bud efter Mads Hjort, der da også indfandt sig og synede den syge mand.

Mads Hjort på
spadseretur. Hans
lange hår og uhæm-
mede skægvækst gav
ham et vildmands-
agtigt præg.
Efter Silkeborg i
Billeder gennem 100 Aar,
1946.

– Du trænger vist til »Det gyldne plaster«, erklærede han efter endt undersøgelse. – Do ka' trow, det er noget, der gør dig godt! Ja, det kunne da nok tænkes, mente boelsmandens kone. – Men hvad er det egentlig, du bruger til det plaster, Mads Hjort?

Mads Hjort så indtrængende på spørgeren.

– Do ka' trow, bette kuen, det er en kraftig substans! Det er den slags, der har gæret i indvoldene. Der er stærke kræfter i den slags ting.

Nej tak! svarede konen. – Så tror jeg hellere, vi vil undvære. Vi skal ikke ha' noget af den slags svineri.

Men der er næppe tvivl om, at plastret ofte er blevet anvendt. De fleste har vel undset sig for at stille spørgsmål til den navnkundige mand.

*

Selv om disse sygebesøg nu og da bragte Mads Hjort i berøring med omverdenen, havde han ikke noget egentligt samkvem med egenens

beboere. Til gengæld var hans gudsforhold overordentligt ligetil og fortroligt. Han har selv berettet herom:

– Det var en daw, mi bette hammer var bløwen hen. Og så si'r à til Herren: – Hør, bette Vorherre, do kommer té å sei mæ, hvor mi bette hammer er hen. Og lidt efter si'r Herren: – Do har jo lå den på halvtaget, da do slav sæm i! Og dér lå hammeren. – Ja, så ska' do ha' manne tak, bette Vorherre!

Det er ingen sjældenhed, at ensomme landboere fører samtaler med deres dyr. For Mads Hjort, der ikke alene var eneboer, men tillige havde været missionær, var det blevet naturligt at føre samtaler med Herren, der altså heller ikke følte sig hævet over at ordne selv småting let og bekvemt.

Men hans ringe kontakt med mennesker – og måske medfødte anlæg – bevirkede efterhånden, at det egenartede og sygelige i hans sind blev mere fremtrædende, og mod denne sygdom hjalp hverken »Det gyldne plaster« eller hans velkendte dråber. Han gik ind i en verden, der var uden kontakt med omgivelserne, og hvor han måske til det sidste har ført fortrolige samtaler med den daglige omgangsfælle, der ikke undslog sig for at yde hjælp, selv om det kun drejede sig om så ringe en ting som en hammer, der var forlagt.

*

Da Mads Hjort havde forladt egnen og var blevet indlagt på stats-hospitalet i Viborg, stod hans hus tomt i længere tid, og den sommer, jeg fyldte mit tolvte år, aflagde jeg det et besøg sammen med en jævnaldrende kammerat. Vi havde jo hørt mærkelige ting om denne eneboer, og hvem vidste, om ikke mystiske magter endnu drev deres spil i det forladte hus.

Først kiggede vi forsigtigt ind gennem de tilstøvede vinduer. I den ene stue stod resterne af en kakkellovn og i den anden fodstykket til en seng. Tapetet var i laser og skæmmet af fugtpletter, og overalt lå der tommetykt støv. Men noget egentligt faretruende så vi ikke, og lidt efter dristede vi os ind. Foruden de to værelser, vi havde betragtet udefra, fandtes et køkken. I krogen ved skorstenen stod et komfur, og på den ene langvæg hang en tallerkenrække på et par rustne søm. Såvel tallerkenrække som komfur var overfyldt med krus og flasker af forskellig størrelse og enhver tænkelig form.

– Det er altså her, Mads Hjort har haft sit apotek, hviskede min kammerat betaget. – Det er pinedød ikke småting, der skal til for at være mirakeldoktor – eller hva'?

Han løftede låget af en krukke og snusede til dens indhold, en skiddengul salve, der var angrebet af vejr og vind.

– Du skal se, det er nok englefedt, fortsatte han. – Og hvis det ikke er englefedt, er det i det mindste snogefedt. Det lugter som den rene gift.

I en anden krukke fandt vi skelettet af et firben og endelig en stor krukke med en salve, der var omtrent sort. Det havde altså sammen vores interesse. På dette sted var der foretaget mystiske eksperimenter. Vi stod i en granskers hemmelige værksted, og vi følte, at der endnu hvilede en atmosfære af mystik i det lavloftede rum.

Det var middelalderens ånd, vi mærkede som et strejfpust. Var Mads Hjort blevet født nogle århundreder tidligere, da kabbalister, astrologer og alkymister var i kurs, havde hans skæbne måske formet sig anderledes. Nu faldt han uden for sin tid og blev en anakronisme, en strejfer i tiden, der vandrede sin egen vej.

Fra hovedstad til hovedland

EN POLITIMANDS ERINDRINGER

Af *Einar Hoeck*

Barndommen og de første ungdomsår

Gennem adskillige slægtled dyrkede mænd af slægten Hoeck jorden som gårdejere i Angel syd for Flensborg fjord. En af dem, Claus Hoeck, havde 5 sønner, og blandt dem var Johann Hinrich, der var født den 16. oktober 1820; han brød med slægtstraditionerne – muligvis fordi en broder som ældste søn arvede slægtsgården i Schwennsby – og nedsatte sig i 1852 som købmand i Flensborg, hvor han boede til sin død i 1872. Denne beslutning blev bestemmende for den tilværelse, som er skænket mig; Johann Hinrich Hoeck var min bedstefar.

Min far, som var født den 15. februar 1858, havde altså sine barndoms- og første ungdomsår i købmandshjemmet i Flensborg, som sikkert var præget af borgerlighed og pligtfølelse på livets forskellige områder. Hans far blev vistnok en ret fremtrædende mand i sin by. I modsætning til sine brødre var han dansksindet, hvilket bevirkede, at han en tid under eller efter krigen 1864 sad fængslet af de tyske myndigheder. Nogle år efter krigen var han med en repræsentation af byens borgere i Berlin for – vistnok uden resultat – at søge foretræde hos Bismarck til drøftelse af Pragerfredens § 5. I øvrigt gik hans købmandsforretning, som oprindeligt havde været blomstrende, stærkt tilbage efter krigen, og da han døde, kom hans enke, min bedstemor, til at sidde i ret små kår. Min far kom tidligt til at stå på egne ben, gik i handelslære og fik kammerater fra den derved skabte kreds; en tid boede han i Kolding, og i 1875 imødekom Den Kongelige Preussiske Regering i et højtideligt dokument min fars andragende om at måtte opgive sin tyske statsborgerret og tage varigt ophold i Danmark; senere gaves der hans mor og søsken-

de den samme tilladelse, og de bosatte sig alle i København. Her traf min far min mor, som ad forskellige veje – hendes far var reb-slagermester i Maribo – også var havnet i hovedstaden. De indgik ægteskab, og i dette fødtes en datter og derefter to sønner, af hvilke jeg var den yngste.

Min far var, da han giftede sig med min mor, handelsrejsende (dengang hed det ikke repræsentant) for det store og dengang ret nye firma Brdr. Dahl, men efter nogle års forløb fattede han den store beslutning at bryde ud fra sin stilling og nedsætte sig som agent for forskellige udenlandske jern- og sanitetsfirmaer. Da jeg kom til verden, boede mine forældre i Colbjørnsensgade; de boede vist to forskellige steder i gaden, og fra en af disse lejligheder husker jeg – og det er vist forøvrigt min ældste erindring overhovedet – en typisk københavnsk, halvmørk spisestue vendende ud mod en trist baggård. Et af mine allerældste minder er netop også knyttet til denne spisestues brede vindueskarm, hvor jeg havde hældt det beskedne indhold af min sparebøsse ud. Jeg havde forstået på en samtale mellem mine forældre, at en mand havde franarret min far mange penge (langt senere hørte jeg, at det drejede sig om ca. 4.000 kr., vist næsten alt, hvad han ejede), og jeg besluttede mig da til at stille min kapital til hans rådighed. Jeg har da været 4–5 år gammel.

Jeg kan måske i denne forbindelse nævne, at mine pengemidler bl. a. hidrørte fra smågaver, som ikke sjældent skænkedes mig af forskellige onkler, når de kom på besøg. Den normale ydelse var som regel en 2-øre, men en af mine onkler, som i familien var kendt som noget af en flottenheimer, spenderede som regel en 5-øre. Det var ret mange penge dengang!

Vi flyttede senere til Vesterbrogade nr. 16, som står for mig som noget lyst og flot. Jeg kunne sidde ved et karnapvindue og kigge ned på gaden, hvor meget interessant foregik. Militære formationer trak forbi, og brandvæsnet rykkede ud med fyrige, galopperende heste.

Et par år efter skiftede vi igen bopæl og flyttede til Hellerup, hvor min far havde købt en nyopført villa Gersonsvej nr. 19. Hvorfor han egentlig købte huset, ved jeg ikke; han brød sig ikke synderligt om landlivet og forstod sig ikke på planter og blomster, men han forlangte pinlig orden i haven, hvad angår ukrudt o. l., hvorfor vi børn af og til blev udskrevet til lugearbejde, hvad vi hadede. Min mor var et udpræget bymenneske og kom efter sin egen forklaring aldrig til at bryde sig særlig meget om huset, som efter datidens fore-

stillinger lå så langt fra hendes kære københavnske butiksgader, hvor en ikke ringe del af hendes dagliglivs interesser var forankret; det var navnlig antikviteter, der havde hendes store interesse, men hendes beskedenhed drev hende hverken på dette eller andre felter til yderligheder. Når hun kom hjem og fortalte, at hun i København havde købt et dusin kinesiske tallerkener for mindre end 20 kr., var hun jo med rette stolt.

Vi børn var dog vist meget glade for at bo uden for byen og fik mange legekammerater. Huset var et af de yderste i Hellerups bebyggelse mod Charlottenlund, skilt fra denne villaby ved en stor fælle, hvor græs, ukrudt og andet florerede. Her kunne der laves huler og foranstaltet lege med andre unger.

Det må have været i disse første år i Hellerup, at jeg led af nogle – vel på nervøse dispositioner hvilende – hallucinationer, eller hvad jeg nu skal kalde dem. Så godt som hver aften, når jeg var lagt til sengs, begyndte det rundt om mig! Det var, som om luften var fyldt med lydløse og dog på en eller anden måde »lydprægede« hvirvler, som i større og mindre kredse truende og gådefuldt svævede i værelset omkring mig. De buldrede uden lyd, nåede et vist crescendo og døde så hen, hvorefter jeg faldt i søvn. Medens dette udspillede omkring mig, virkede det straks beroligende på mig, når nogen af husets beboere kom tilstede i nærheden af mig, f. eks. ventede jeg længselsfuldt på, at barnefrøkenen, der hed Astrid, kom op på sit værelse ved siden af mit for at børste tænder efter at have drukket the. Det kunne også ske, at jeg stod op af min seng, listede ind i mine forældres soveværelse og derfra ud på en åben altan, der lå oven over verandaen, hvor jeg vidste, at mine forældre opholdt sig. Der stod jeg lille mand i bar skjorte og lod mig berolige af mine forældres nærhed! Jernbanetogene kørte forbi i aftenens stilhed, og vinden blæste omkring mig. Mine forældre fik aldrig noget at vide om dette, og når jeg fortæller dette, er det ikke mindst for at fremhæve, at det måske oftere end man tror, er sådan, at barnet over for sine nærmeste ikke kan eller vil give udtryk for, hvad der fylder dets sind.

Disse hallucinationer, som jeg i øvrigt aldrig har hørt omtale af andre, forsvandt vist i løbet af et årstid.

Mange erindringsbilleder af mine forældre fra disse år i Hellerup har jeg egentlig ikke. Min far var jo forretningsmand, pligtopfyldende, ordentlig og avislæsende. Nogen leg og spøg med os børn erindrer jeg ikke, at han – og for øvrigt ej heller min mor – præste-

rede. Noget særlig lystigt hjem, tror jeg ikke, man kan kalde mit barndomshjem. Om søndagen hændte det af og til, at vore forældre ville have os med på spadseretur eller – hvad jeg af et oprigtigt hjerte afskyede – at vi skulle følges med dem ned på Strandvejen om eftermiddagen og siddende på en bænk »se på folk«, f. eks. de velhavende og elegante københavnske borgere, som i landauer kørte til væddeløb i Klampenborg. Intet kedede mig mere, men min far og mor sagde noget lignende som, at det var den eneste dag i ugen, at de forlangte noget af os børn i retning af selskabeligt samvær.

Men lad mig ikke glemme at nævne, at en kærligere mor end min kunne intet barn have. Hendes hele tilværelse var i første række koncentreret om os børn, måske næsten mere end ønskeligt. Hun tog os – også i de senere år, hvor vi forlængst var flyvefærdige – for meget under sine vinger. Dertil kom, at hun vist havde en vis bekymring plantet i sit sind, var vel nærmest pessimist, hvad hun dog ikke på nogen måde ville indrømme. Når vi skulle ud på en søndagstur, kunne hun stirre op mod den næsten skyfri himmel og sige: »Der er jo en lille sky derovre, mon den ikke bliver til mere?« Hun regnede på forhånd med, at det nok ville gå til den gale side og så ikke så meget efter, hvad vind og barometerstand kunne profetere. Hendes indflydelse på os børn, vort forestillingsliv og indstilling på tingene var meget stor og holdt sig langt op i årene. Hun var bevidst kristen, men på ingen måde »pågående« i den henseende. Hun og min far gik af og til i kirke, men min mor slugte ikke præstens ord råt, og hun kunne jævnlig fremsætte en kritik, dog ikke særlig præget af en indgåen på enkeltheder af prædikenen, men snarere som en almindelig holdt udtalelse om, at »den tale var der ikke meget ved«.

Min far forholdt sig på dette som på næsten alle områder temmelig passiv. Særprægede udtalelser fra hans side om nogetsomhelst emne erindrer jeg aldrig at have hørt. Han var god og venlig mod os børn, men – muligvis fordi min mor var den, som i stort og småt tog hånd om os – erindrer jeg ham nærmest som en baggrundsfigur i det daglige familieliv.

Om mit eget forhold til kristendommen kan jeg for øvrigt her bemærke, at jeg havde mit første møde med den udtalte kristendom i årene i Hellerup. En del børn, hvoriblandt jeg, legede på en villavej, hvor der boede en »hellig« mand, han var smørgrosserer. Han fik os ind i sin have og hen i et lysthus, hvor han holdt prædiken for os 7–8 årige unger; bagefter skulle vi falde på knæ og bede med

ham. Det fyldte mig med flovhed og modvilje, og jeg undgik senere at komme i nærheden af stedet, hvor denne kristendomsforkyndelse fandt sted.

Den næste kristendomsforkyndelse, som jeg var inddraget i, lå nogle år fremme i tiden. Jeg »gik til præsten« og modtog den konfirmationsforberedelse, som jo også praktiseres nu. Det eneste, jeg erindrer, var præstens fortolkning af et af de 10 bud: Det 6. bud: »Du må ikke bedrive hor«. Hvor meget eller hvor lidt vi 14-årige unger kendte til de dybtgående menneskelige problemer, som netop dette bud rummer – problemer, som vel for øvrigt i ikke ringe grad er bundet til de skiftende tiders skiftende moralske dogmer – skal jeg ikke kunne sige, men vi var dog naturligvis på det rene med, at det var noget »uartigt«, og vi lyttede derfor med stor interesse til, hvad præsten berettede, og jeg husker derfor tydeligt, hvad han med megen og forståelig alvor formanede os til: vi måtte ikke pjanke med, kurtisere dem af det andet køn, i hvert fald ikke, medmindre dybere følelser lå bag en sådan handlemåde. Som sagt var præstens tilhørere på dette tidspunkt 13–14 år gamle!

Jeg beklager at måtte bekende, at jeg i årene fremover enkelte gange kom til at overtræde Det 6. bud – altså i præstens lige gengivne udlægning.

Mine forældre var uhyre beskedne i deres personlige krav til komfort o. l., hvad vistnok stemte med tidens skik bortset fra de regler, som var gældende for hovedstadens højere bourgeoisie. Men alt skulle »gå ordentligt til« – min far kom ret hurtigt til at sidde rigtig godt i det – og mine forældre holdt derfor engang imellem ret store selskaber med 5–6 retter efter tidens skik. Engang imellem havde vi rødvin på bordet om søndagen, hvilket ganske vist også var en ret billig fornøjelse. Jeg erindrer således, at min far en dag kom hjem fra sin vinhandler med 2 flasker rødvin, som der skulle vælges imellem med henblik på indkøb af flere flasker. Han trak flaskerne op, og han og min mor smagte frem og tilbage på vinen, og vi børn fik også lov at smage. Min far sagde: »Ja, den flaske koster 80 øre og den anden 90 øre, men så er det jo rigtignok også en hel anden vin!« Hvilken der blev valgt, erindrer jeg desværre ikke.

Nogen form for sport drev mine forældre ikke, hvad ej heller stemte med den tids interesser. Da de var et stykke op i 40-erne, anskaffede de sig cykler og tog køreundervisning hos en pensioneret togbetjent på et lidet benyttet areal i nærheden af Hellerup bane-gård. De lærte at køre, men aldrig bedre, end at de vist altid sad

med livet i hænderne. Cyklen blev dengang lagt op om vinteren, men hvert forår erklærede min mor, at nu skulle det blive alvor med cyklingen, og hver gang lagde hun det tilside, idet hun med den store pligttrøskab, hvormed hun hele tiden tog tingene, altid fandt vigtigere anliggender at beskæftige sig med. Da min far på en cykeltur kom galt afsted og væltede ned ad en bakke, blev mine forældres cykling efterhånden helt lagt på hylden.

Også jeg fik cykel, allerede da jeg var 7-8 år gammel; det var ikke dengang så almindeligt, at drenge i den alder havde cykel, og jeg var derfor i stand til at imponere mine omgivelser. Da jeg var 8 år, forelskede jeg mig i en 9-årig brunøjet pige Nora – for øvrigt den eneste gang i mit liv jeg har været forelsket i en mørkøjet; for at gøre indtryk på hende indfandt jeg mig en dag med min cykel på en villavej, som jeg vidste, hun skulle passere på vej fra skole, og da jeg så hende komme gående, kørte jeg på cyklen i en rasende fart frem og tilbage på vejen forbi hende, hvorefter jeg atter forsvandt uden under dette at henvende mig til hende eller på anden måde tilkendegive, at hendes tilstedeværelse interesserede mig – en udspekuleret taktik, som jeg ved en enkelt lejlighed langt senere i livet ikke helt uden held har anvendt på lignende vis! Hvilket indtryk, min optræden i øvrigt gjorde på den skønne, forbliver nok til evig tid uopklaret; der blev ikke noget af partiet, vistnok bl. a. fordi mine ældre søskende drillede mig med dette kæresteri.

Min første skolegang i Hellerup fandt sted i frkn. Schous skole for drenge og piger. Jeg nærde en betydelig frygt for skolens to stramtandede, lornetprydede frøken-bestyrerinder, antagelig begrundet i forhåndsudtalelser fra min ældre søster, men vist også fordi jeg var noget af et lille klumrehoved, ikke dum, men glemsom og distræt, hvorfor jeg i øvrigt også bar tilnavnet professor Nulle.

Jeg gik kun i denne skole et par år og kom derefter til at gå i Krebs' skole i Stockholmsgade i København. Vi sad efter numre i klasseværelset på grundlag af månedlige bedømmelser, men skønt jeg allerede ved den første oprykning blev nr. 2 i klassen og siden ofte nr. 1, blev jeg aldrig vellidt af skolebestyreren hr. Krohn, som havde det meget med at have yndlinge, til hvilke jeg altså ikke hørte. – Af denne skoles lærere erindrer jeg bl. a. hr. Zeise, sanglæreren, en ældre herre med grønlig paryk. Han akkompagnerede sangen med sin violin og slog os oven i hovedet med buen, når vi sang forkert. Jeg husker, at det bl. a. kneb med at lære: »Per Nilen har draget sin Jolle paa Land, didilum, didilum dej . . .«. – En an-

Krebs' Forberedelsesskole for Dreng. Foto fra omkring århundredskiftet.
Københavns Bymuseum.

den lærer var tegnelæreren, hr. Manniche, med hvem jeg blev gode venner på grund af mine særlige evner i hans fag. Vi malede med akvarel og brugte som farve fortyndet kaffe.

En klassekammerat, som jeg meget beundrede, hed Johannes Sødring; han var meget rask og modig i al sin færd og røg pipe på vejen

hjem fra skole gennem Østre Anlæg. Da dette blev opdaget af hr. Krohn, blev han ikke blot straffet med spanskrøret, men det blev forbudt hans kammerater at følges med ham fra skole (aldeles forfejlet, forekommer det mig). Da både han og jeg boede i Hellerup og tog hjem med toget, opstod det problem, om forbudet også gjaldt turen hjem fra Hellerup station. Denne mulighed satte vi os dog udover.

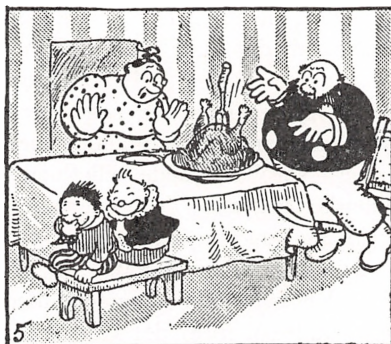
Når jeg så op til Johannes Sødring, var det nok nærmest på grund af hans mod og raskhed. Jeg var næppe selv i særlig grad udstyret med disse egenskaber, hvilket måske skyldtes, at min kære mor betragtede mig som »svagelig«, hvad jeg vist egentlig slet ikke var. Jeg havde f. eks. endda særdeles gode kræfter i arme og ben og klarede mig godt til gymnastik. Hvad angår badning og svømning, havde jeg fra først af en stor skræk for vandet; det kom navnlig af, at vi i vort hjem havde et maleri forestillende en solnedgang over et oprørt hav. Dette havde mørke, uhyggelige farver, og jeg satte nu det rigtige hav i en uhyggesvanger forbindelse med maleriet, skønt jeg jo kunne se, at virkeligheden var anderledes. Jeg *skulle* jo imidlertid i vandet, og en svømmelærerinde (som lugtede af sved under armhulerne) sprang fra badebroen ud i vandet med mig under høje hvin fra min side. Jeg blev dog ret hurtigt en flink svømmer og havde undervandssvømning til speciale, da jeg var dygtig til at holde vejret længe. Jeg trænede til denne idræt ved at holde hovedet under i et fyldt vandfad; jeg tog så tid ved hjælp af mit lommeur, som lå ved siden af. Desværre skete det herved engang, at uret, et stålur, plumpede i vandet, hvorefter det naturligvis rustede. Over for mine forældre nægtede jeg kategorisk at kunne forklare årsagen hertil!

Som omtalt var flytningen til villaen i Hellerup kun en betinget succes. Min mor følte sig stadig knyttet til brostenene, og uden at jeg nu ved, hvem der tog initiativet dertil – men det var antagelig min mor – solgte mine forældre huset, da jeg var 10–11 år gammel, og vi flyttede til København eller rettere Frederiksberg, nemlig ind i en 7 værelses lejlighed i et dengang ret nyt boligkvarter, Åboulevar-den 15, ved randen af det mindre fashionable Nørrebro. Jeg husker, at den årlige leje var 1200 kr., hvilket jo var mange penge dengang. Jeg påbegyndte en ny skoleundervisning i latinskolen Metropolitan-skolen, som dengang lå på Frue Plads, hvor der nu er universitetsanneks. Det var med frygt og bæven, at vi, der skulle ind i skolens yngsteklasse, begav os til skole i vor begyndertid. Forberedelsesskolens lyse og barnlige tid var forbi, og navnlig var der et forhold,

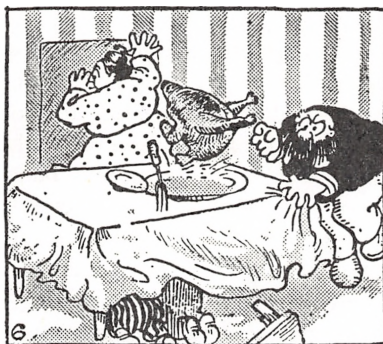
som kunne virke skræmmende, nemlig den hårdhændede optræden, som de ældste elever traditionsmæssigt udviste over for de yngste, og som der gik mange beretninger om. Jeg erindrer således, at en ældre broder til den føromtalte Johannes Sødring, Kaj, som endda var kendt som en særdeles rask dreng, kom grædende hjem fra sine første skoledage i Metropolitanskolen. Mig gik det nu ikke så slemt. Min ældre bror, der også gik i skolen, ydede mig vist nogen støtte, og jeg tror såmænd, at jeg slap med nogle ret uskyldige »hestebid« og måtte naturligvis som alle mine klassekammerater »døbes« under vandposten i skolegården.

Om vi børn var glade for eller kede af at flytte til byen, erindrer jeg ikke, men egentlig var der jo noget mærkeligt i at flytte os fra den friske landluft ind til byen. Men vi tilpassede os hurtigt de nye forhold og fik mange nye legekammerater. Vor lejlighed lå nemlig i et stort ejendomskompleks, hvor mange familier med børn boede. Der var en stor rummelig gårdsplads, hvor vi legede og – trods viceværtens forbud – spillede langbold, og til tider legede vi forskellige røverlege i det omliggende kvarter ved Nordvestvej (nu Rantzausgade). Til gårdspladsen var der fra gaden indgang gennem en bred indkørselsport, der om aftenen var lukket, og hvor vi spillede klink (et vist nu udgået spil). Lidt længere fremme i tiden skete det af og til, at en af vore lidt ældre kammerater, Svend Bille, hvis familie boede i komplekset, om aftenen kom ind gennem porten på vej hjem fra aftenhandelsskolen. Han var ikke videre interesseret i denne undervisning, men langt mere i alt, der havde med teater at gøre; han, som jo senere blev skuespiller, havde allerede dengang »indstuderet« flere roller, som han stående i porten spillede for os. Jeg husker ham bl. a. som en udmærket Cyrano de Bergerac og ser ham endnu med megen dramatik og med sit regnslag slynget om sig som en ridderkappe deklamere: »Et kys – hvad er det i grunden? Et evigt sekund, hvor man til himlen føres, en rosenfarvet prik over kærlighedens i!«

Blandt mine legekammerater var to søskende, Axel og Dagmar Petersen. De var børn af en beskeden og dengang af offentligheden ukendt bogtrykker Egmont H. Petersen, som havde startet udgivelsen af ugebladet »Hjemmet«. I dette ville man påbegynde en tegneserie, noget dengang ret ukendt. Tegneserien handlede om to ret uartige smådreng, som skulle hedde Knold og Tot. Billederne var hentet fra et udenlandsk ugeblad, men skulle af forskellige grunde ændres en del. Da bogtrykker Egmont H. Petersen gennem sine børn

Kaptajn Vom: »Jeg synes, der er noget, der rører sig inden i den!

Ja, den er ikke rigtig dødt eller ogsaa er der gaaet levende i den.

Knold og Tot i Einar Hoecks streg.

Hjemmet 18. dec. 1910.

havde fået at vide, at jeg, som dengang var 15-16 år, var flink til tegning, kaldte han mig til og spurgte, om jeg ville påtage mig at levere tegningerne i den ændrede skikkelse. Jeg indvilgede heri og begyndte straks efter på dette vedvarende arbejde. Jeg fik en ikke så dårlig betaling, begyndende vistnok med ca. 8 kr. om ugen, og vederlaget steg noget gennem årene. Disse penge kom til at betyde ikke så lidt for mig, og jeg husker således, at jeg i mine studenterår ved hjælp af disse beløb var i stand til selv at betale min påklædning. Jeg beholdt dette arbejde i en lang årrække. Først da jeg i 1919 udnævntes til auditor i hæren, fandt jeg at måtte frasige mig dette lidt særprægede hverv. Knold og Tot blev jo to meget populære herrer, og jeg synes ikke, at der kan bortses fra, at de har haft en – omend beskeden – andel i den meget store succes, som ugebladet »Hjemmet« gik i møde i de kommende år.

Årene på Åboulevarden gled hen uden større begivenheder inden for familien. Min far købte en sommervilla i Espergærde, vist nærmest, fordi vi alle var kede af at tilbringe ferierne i nogle mere eller mindre trøstesløse sommerpensionater i Nordsjælland. Når vi ikke boede på landet, men dog ville ud af byen, skete det i almindelighed på den måde, at vi om søndagen tog ud med toget, i reglen med Klampenborgbanen eller med Lyngbybanen. Banegården, som nu forlængst er nedlagt, lå på terrænet ved Aborreparke og Gyldenløvesgade. Klampenborgtogene var hyggelige to-etagers. Hvad vi nærmere

foretog os på disse ture, erindrer jeg ikke, men jeg har bevaret en forestilling om, at harmonien og vellykketheden ikke altid dominerede. Jeg husker min far på disse udflugter på vej til banegården, næsten altid nogle skridt foran min mor, der ikke var nogen god fodgænger, med stokken med sølvhåndtaget vandret i hånden og med sin nyeste brune bowlerhat på hovedet. Når han nåede billetlugen, hvor der i reglen var en større søndagskø, begyndte de første irritationsmomenter; ekspeditionen var urimelig langsom, og min far gav ondt af sig over for betjeningen. Senere, når vi skulle have smørrebrød på en sommerbeværtning, blev der uvægerlig skænderi med kelneren (som tjeneren dengang mest kaldtes), fordi det varede for længe med serveringen eller af andre årsager. Skønt godlidende af naturen havde min far sikkert en vis trang til at gøre vrøvl; måske var det, som min mor så kunne sige »Handelsrejsendevanerne«, der kom op i ham. Jeg erindrer også, at han engang havde spektakler med en jernbanemand ved en billetluge på Hellerup banegård og lod sig henrive til at bruge forskellige kraftudtryk, hvilket havde til følge, at der blev lagt sag – vel for fornærmelse af embedsmand i funktion – an mod ham, og han blev dømt til at betale en bøde. Jeg tror, at forhold som disse skal ses i belysning af det dengang eksisterende klasseskel, som gav borgerne »af de højere klasser« baggrund for en optræden, som der nu på en helt anden måde end dengang tages afstand fra.

De nærmeste følgende år rummede ikke oplevelser af større interesse. Jeg passerede pubertetsperioden med al dens uklarhed og genvordigheder; skolegangen nåede sin afslutning, og i sommeren 1909 blev jeg student med en fin 1. karakter. Da sommerferien var forbi, skulle der jo tages bestemmelse om min videre uddannelse. De sidste år i Metropolitanskolen havde jeg talt om, at jeg ville udnytte mit tegnetalent og blive maler; mine forældre havde egentlig ikke modsat sig det, men havde – uhyre fornuftigt – forlangt, at jeg først skulle tage min studentereksamen. Da jeg nu var nået så vidt, havde jeg – sikkert også meget fornuftigt – lagt disse planer til side, og det var egentlig næsten bestemt, at jeg skulle gå handelsvejen for senere at overtage min fars forretning. Det var meningen, at jeg skulle begynde på et varelager for at blive kendt med tingene. Da imidlertid tiden herfor nærmede sig henimod feriens slutning, blev tanken om, at jeg skulle stå og rode på et beskidt varelager, medens mine kammerater, som skulle studere, kunne nyde deres frie studentertilv, mig mere og mere imod; dette var naturligvis et barnligt og forkælet

standpunkt, men som baggrund lå dog den kendsgerning, at jeg i virkeligheden ikke havde den mindste interesse eller sans for forretning. Mine forældre stillede sig meget forstående overfor mit synspunkt, og da jeg på deres forespørgsel erklærede, at jeg gerne ville studere jura, blev bestemmelse herom truffet. Jeg valgte juraen, skønt jeg kendte meget lidt til, hvad den juridiske videnskab omfattede; mit valg blev vist nærmest truffet på den baggrund, at jeg i hvert fald ikke ville kunne interessere mig for noget af de andre fag. Heldigvis har jeg aldrig fortrudt den beslutning, som jeg traf. Juraen rummer andet og mere i sig end kold logik og forbenede retsregler; den rummer meget i sig, som på værdifuld måde kan bidrage til opbygningen af det rette livsmønster. Jeg vil ikke her brede mig over dette emne, men nøjes med at citere en læresætning, som den juridiske videnskab på mangfoldige måder fremholder, og som jeg efter de evner, der er givet mig, har forsøgt at efterleve gennem et langt liv. Læresætningen er udformet for mangfoldige århundreder siden af kirkefaderen Augustinus og lyder således: *audiatur et altera pars!* Man skal også høre, hvad den anden part i sagen har at anføre.

*

Så begyndte da min sorgløse studentertid! Det første års tid tilbragte man mere med at spille l'hombre i Studenterforeningen og gå på strøget end med studielæsningen. Det var nærmest kun læsningen til filosofikum, man behøvede at hellige sig. Som de fleste andre forstod jeg ikke ret meget af stoffet, men det blev »tævet« ind hos en manuduktør, dr. phil. Anton Thomsen, en begavet, noget særpræget natur, som udøvede en dæmonisk indflydelse på holdets kvindelige medlemmer, der til gengæld med en vis despekt anskuede deres kun jævnaldrende kammerater. Når jeg gik til forelæsninger på universitetet, var det, hvad langt de fleste andre også gjorde, hos professor Høffding. Det var mærkeligt at være vidne til, hvorledes denne verdenskendte forsker ikke var i nogen virkelig kontakt med den ungdom, som han skulle undervise, og først og fremmest manglede han, ligesom visse lærere i skolen, enhver evne til at holde disciplin, og man så og hørte derfor mærkelige ting under hans forelæsninger, såsom kortspil på de bageste rækker i auditoriet eller endog affyring af »kinesere«. Hverken advarsler eller andre tilkendegivelser hjalp!

Mine studenterår gled hen uden større begivenheder. Jeg boede hjemme, hvilket var både ondt og godt – for min selvstændige udviklings skyld vel nærmest det første. Jeg blev ikke holdt under no-

gen egentlig kontrol, men min kære mors store interesse for mit ve og vel gjorde, at hun alligevel gerne ville blande sig i mine sager og vide, hvad jeg foretog mig. »Du fortæller mig jo aldrig noget«, var det hyppige omkvæd. Som ung mand måtte der naturligvis være både det ene og det andet, som jeg ønskede at have for mig selv, og selv om det drejede sig om noget så ligegyldigt som, med hvem jeg havde været ude at spadsere e. l., var det ikke altid, at man havde lyst til at aflægge rapport herom, hvad hun altså ikke forstod. Mine ret uskyldige studentersolderier reagerede hun i og for sig ikke overfor, men alligevel kunne der opstå visse vanskeligheder. Jeg erindrer f. eks., at jeg en aften gik hjemmefra og meddelte, at jeg ville gå en tur. Hvor jeg havnede, husker jeg ikke, men faktum er, at jeg først kom hjem kl. 6 om morgenen og traf min mor gående fortvivlet op og ned ad gulvet i natdragt i den sikre overbevisning, at der var tilstødt mig en eller anden ulykke.

Jeg havde mange kammerater i disse år og de selvfølgelige forelskelser. Forholdet mellem de to køn var ikke så lidt anderledes end nu. Man kunne godt være tvangsfrit sammen, f. eks. på ture om søndagen i Nordsjællands smukke natur, men formen var en anden; man var som regel Des med de unge piger; blev man dus, betød det – bl. a. overfor forældrene – noget ret intimt, omend ikke ligefrem forpligtende. Jeg husker således, at da jeg og en ung pige, som sværmede for hinanden, gerne ville være dus, måtte vi for at undgå for megen opmærksomhed samtidig sørge for, at en af mine venner også blev dus med hende, så blev det hele ikke så højtideligt! De unge kyssede da som nu, når de kunne komme afsted med det, men dér lå også den principielle grænse – vist i ret høj grad i modsætning til nu – hvilket kunne afstedkomme visse vanskeligheder for en ung mand. Selskabelighed i form af baller var der nok af, og i en ret flot form. Jeg erindrer således, at mine forældre i hvert fald to gange i mine studenterår holdt stor middag med bal for deres børns venner på Den kgl. Skydebane. Selv om alt naturligvis var meget billigt i forhold til nu, var det dog en stor udskrivning på denne konto.

Hvad i øvrigt angår dansen, prægedes den også af andre former end nu. Ved ballerne var aftenen undergivet en nærmere planlægning. Der uddeltes balkort, på hvilke navnene på de dansepartnere, man kunne sikre sig, blev skrevne. Foruden enkeltpardanse lød programmet på, hvad man kaldte turdanse, navnlig lanciers og française, hvor grupper af selskabet dansede sammen. De unge herrer glædede sig ved under den lystige polka og den smeltende vals at holde

Ungdom på trappen til Nærum Hotel i 1912. Selv om man tog på travetur, behøvede påklædningen ikke fuldt ud at være derefter; men herren med bowler og fløjlskrave har dog støvler på. Einar Hoeck sidder ved døren med sølvknapet stok.

de unge damer om livet, men det følte i mine første studenterår af en særlig grund lidt anderledes end nu: de unge piger bar korset! At holde på en sådan stiv ryg var nu ikke helt, hvad man kunne ønske sig! Jeg husker imidlertid fra et af disse baller, at en af de unge piger – måske fordi en ny mode var ved at trænge igennem – ikke bar dette »afkølende« klædningsstykke. Meddelelsen herom gik som en løbeild blandt de unge mænd: »Hun har ikke korset! og det tør siges, at hun så afgjort blev aftenens mest efterstræbte dansepartnerske.

Danseformen var også på anden måde forskellig fra nu. Ikke blot kendtes jo ikke meget til de senere dominerende danse, begyndende med jazz'en og videre fremover, men også på eet bestemt – og vigtigt – område var der i de år, jeg omtaler, andre gældende regler: hvor nær, hvor fast ind til sig måtte under dansen den unge mand holde den unge pige? Oprindeligt forlangtes der en ret stor afstand

mellem dansepartnerne, og en nyordning, som var ved at trænge sig frem, og hvorefter denne afstand så at sige helt udslettedes, kunne ikke helt upåtalet gennemføres. I Tivoli fandtes således i hvert fald én dansestrade under åben himmel, hvor ungdommen tog sig en svingom; her var placeret en uniformeret kontrollør, hvis hovedhverv bestod i at håndhæve bestemmelsen: »Mere luft mellem parrene«! Han greb ind mod dem, som tilsidesatte dette vigtige påbud, og de, der ikke på sømmelig vis efterkom hans ordre, blev vist væk!

*

Disse år før den første verdenskrig var sandelig en næsten ufatte-
lig idyl. Rejser til udlandet, forlystelser af enhver art, mad og drikke
i overflod for en billig penge var for en nogenlunde velsitueret bor-
ger en selvfølge.

Tidens sociale uretfærdigheder havde jeg – så lidt som de fleste
andre i den klasse, jeg tilhørte – ikke meget blik for. Man vidste, at
nogle var fattige, men det angik én ikke. Ordet »socialist« var nær-
mest et uartigt ord.

Det juridiske studium var dengang delt i to dele, 1. del, som nor-
malt toges på 2 år, og 2. del, som toges på 3¹/₂ eller 4 år. Jeg tog
en pæn førstedel på 2 år og fejrede resultatet med en vældig solde-
tur sammen med to kammerater, hvorunder det lykkedes os at kome
i konflikt med politiet både i København og på Frederiksberg,
og da der var gået halvandet år af andendelsstudiet, begyndte jeg at
føle en vis kedsomhed ved studietilværelsen: den stadige gåen til
manufaktur år ud og år ind og baksen med stoffet, der var så stort,
at man, når man var nået det een gang tilende, havde glemt begyn-
delsen og så kunne begynde forfra igen. For at komme hurtigere ud
af dette – og naturligvis også af forfængelighedsgrunde: Kandidat-
titlen vinkede i det fjerne – lod jeg mig rykke ind på et manufaktur-
hold, der var et halvt år nærmere ved eksamen. Da jeg i no-
gen tid – ret kort for øvrigt – havde gået dér, opdagede jeg, at
holdet omtrent var på samme stadium, som det jeg havde forladt!
De gik netop i den samme trummerum, læste med en vis flid – og
glemte en del af stoffet, som de ikke for nylig havde læst. Jeg lod
mig da rykke endnu et hold frem og befandt mig derefter pludselig
ret klods op ad eksamen, og nu måtte der unægtelig tages fat! Det
var mange timers læsning daglig og uden skelen til forlystelser af
nogen art. Og så var eksamen der altså, den skriftlige i slutningen af
1913 og den mundtlige den 7. januar 1914. Til denne trak vi numre,

Einar Hoeck. Selvportræt tegnet 1914.

og jeg trak nr. 1, hvilket de fleste ville have været ulykkelige over, da man jo så havde kortere tid til forberedelserne, men jeg tog det nu som et godt varsel, og det gik da også fint, idet jeg erhvervede mig et smukt laud. Stolt og lykkelig var jeg, da jeg efter sidste fag stående uden for examinationslokalet sønderrev mine visitkort med titlen »stud. jur.« – Jeg var da kun lidt over 22 år.

Den første verdenskrig

I april 1914 blev jeg indkaldt som rekrut ved 4. bataillon i Avedøreljren. Soldatertidens besværligheder kom jeg uden vanskeligheder igennem og fandt mig ganske vel tilrette i denne primitive tilværelse. Mine stuekammerater var dels jydsk bønder, dels københavnere, og blandt disse var der flere bissetyper, men de var gode og muntre kammerater, og jeg havde sikkert godt af samværet med disse mennesker, der kom fra befolkningslag, som var mig ganske fremmede.

Den skæbnesvangre sommer 1914 oprandt. Den franske præsident Poincaré skulle aflægge besøg i København, og der skulle langs hans kørselsrute paraderes af militæret. Der skulle til dette brug af mit kompagni udtages nogle folk – de mest repræsentative – og blandt dem var jeg. En herlig sommermorgen kørte vi da mod København på cykel under kommando af en sergent, men da vi nåede hovedstaden, var hele historien blevet afblæst. Fyrstemordet i Serajevo nogle dage forinden havde udløst et optræk til uvej, og præsidenten måtte på sit krigsskib skynde sig hjem. Vi drog da atter hjemad med uforrettet sag, men for at få en dag ud af det standsede vi ved en kro, hvor vi desværre fik hældt så mange DOM-likører på sergenten, at han ikke var videre nøgtern, da vi nåede kasernen, hvad han senere blev straffet for.

Begivenhederne udviklede sig jo nu hurtigt også herhjemme. Den 1. august 1914 indkaldtes den såkaldte sikringsstyrke, i alt 19.000 mand. Jeg blev fra Avedøreljren beordret ind til Sølvgades kaserne, hvor jeg som alarmordonnans om natten skulle høre efter telefonen, idet man ventede almindelig mobilisering. Det var jo en noget besynderlig ordning, at man overlod ansvaret for, at en så vigtig beslutning nåede frem til rette vedkommende, til en ikke helt uddannet rekrut. I et brev skrevet den anden nat til min mor, som opholdt sig i et sommerpensionat på Bornholm, skriver jeg:

»Jeg sidder altsaa her i Natteensomheden, mens de to Afløsninger snorker paa Gulvet; de kan ogsaa trænge til Søvn; de er kommet fra Jylland og har rejst siden i Gaar Nat; om en Time skal jeg løses af; jeg kan ogsaa nok selv trænge til en Skraber; jeg var ogsaa herinde forrige Nat, men havde da ingen Afløsning og sad hele Natten i en Stol og skulle forestille at være vaagen; det var en lang Nat.«

I efteråret 1914 blev jeg elev på kornetskolen på Kronborg og blev

kornet i 1915 og senere på året sekondløjtnant; denne stilling beholdt jeg, indtil jeg i begyndelsen af året 1916 søgte og fik ansættelse som fuldmægtig på byfogedkontoret i Fredericia.

Mine år ved militæret kunne jo efter sagens natur ikke befordre nogen egentlig åndelig udvikling, men som jeg allerede har nævnt, gav tilværelsen i denne periode mig mulighed for at lære andre mennesker, andre livsforhold at kende, og en læresætning, som en af vore foresatte på kornetskolen gav udtryk for i forbindelse med den fysisk hårdt krævende tjeneste på skolen, skrev jeg mig bag øret og har nogle gange taget frem senere hen i livet. Læresætningen lød således: »Man kan altid noget mere, end man troer!«

Da jeg søgte bort fra København, undrede det i høj grad mine venner, som ikke kunne forstå, hvad jeg ville opnå ved at slå mig ned i en lille provinsby. Jeg følte imidlertid trang til at se noget andet end den københavnske stenbro, og Jylland kaldte på mig af dunkle årsager. Var det mon, fordi min fædrende slægt stammede fra denne landsdel?

I Fredericia var jeg yngste fuldmægtig på byfogedkontoret. Min lønning var unægtelig ret beskeden, 1200 kr. årligt plus »uvisse indtægter ca. 300 kr.«, som det havde været annonceret. Da jeg imidlertid boede hos min chef, borgmester og byfoged Valentiner-Branth, og jo desuden havde min indkomst ved tegning af Knold og Tot til ugebladet »Hjemmet«, havde jeg ingen økonomiske vanskeligheder og kunne endda oprette en konto i byens sparekasse for at have min kapital placeret på fornuftig måde.

Og så lærte jeg at kende den hyggelige provinstillværelse, som på så mange måder adskiller sig fra storbyens liv. Alle kender alle, og mange forbindelser knyttes mellem mennesker, som føler sig i kontakt med hinanden, men som aldrig eller ikke nær så let ville finde hinanden i den store by. Inden længe åbnede gæstfri hjem deres døre for mig, og flere venskaber kom til eksistens. Et ægtepar har jeg bevaret forbindelsen med gennem årene, læge Jens Ulrik Gerdes og fru Ebba. Morsommere, frodigere og mere livsbekræftende mennesker har jeg aldrig truffet. De fik efterhånden i deres ægteskab 11 børn, to piger og ni drenge; de skulle alle bære enstavelsesfornavne: Steen, Finn, Bi, Ib, Lis, Ytt o. s. v. Da forældrene ikke kunne finde på flere enstavelsesnavne, opgav de at få flere børn!

Jeg kan ikke lade være med at berette en lille episode – selv om den ikke tidsmæssigt hører hjemme her – hvori Jens Ulrik Gerdes og

jeg var hovedfigurerne. I april 1931 var jeg på besøg i hans hjem og blev fint beværtet med såvel mad som drikke. Om aftenen gik han og jeg en tur i byen; jeg kan desværre ikke nærmere erindre, hvad vi bedrev i den gode stemning, vi var kommet i. Jeg mener ikke, at nogen af os klart overtrådte politivedtægten eller andre bestemmelser (jeg var på det tidspunkt kort forinden udnævnt til politimester i Århus), men vor adfærd har måske nok ikke været pinlig korrekt. I hvert fald følte jeg efter at være vendt hjem til Århus lyst til på lidt spøgefuldt vis at minde Gerdes om, at *han* i hvert fald ikke havde båret sig helt sømmeligt ad. Jeg skrev derfor et brev adresseret til en fælles bekendt i Fredericia, en ældre overbetjent Rasch, hvori jeg bad ham se med overbærenhed på min vens forskellige meriter under vor offentlige færd. Brevet sendte jeg i en konvolut til Gerdes, og det skulle så se ud, som om jeg ved en fejltagelse havde forbyttet dette og et andet brev, som var skrevet til Gerdes, men sendt til overbetjenten. Kort efter modtog jeg fra Gerdes et brev af følgende indhold:

»Ved en beklagelig Fejltagelse har jeg modtaget et Brev til Rasch, fra hvem jeg allerede i Forgaars modtog en laber Regning, som jeg her sender Dig i kvitteret Stand. Pengene kan jeg jo faa senere, hvis jeg i det hele taget skal have dem – det er vel nok for en Del min Skyld – jeg burde have advaret dig mod Bourgogne af 1911.

Jeg begriber ikke, hvordan Du har faaet Benet brækket af Landsoldaten og slæbt det ned og anbragt det under General Rye. Sikken et Opløb, der var Dagen efter og sikken Opløbet grinede – der stod General Rye som en trekantet And og skuede ud over Mængden med de tre Ben skrævende ud mod 3 Verdenshjørner og med Vattersot i det ene Ben, der var fire Gange saa tykt som de andre og med umage Støvler paa.

Din Ide med at laase Aviskonen inde paa W.C. og selv gaa ind i Kiosken paa Perronen nede paa Banegaarden og med sjofle Udraab falbyde Aviser, har været brugt før, men derfor er Spøgen lige god.

Din Skærmydsel med Natbetjenten er glemt – han har faaet et pænt Glasøje – og saa er den Sag ude af Verden. Det lille Vers, Du med Kridt havde prentet paa Landsoldatens Sokkel, stødte lidt an mod Byens patriotiske Følelser. – Jeg synes, det var vittigt og særlig de to Linjer

og naar han løfter højt det ene Ben
saa fjern jer skyndsomst hver og en,

morede baade Ebba og mig meget.

Ja, nu er der betalt for Udbruddet af dit overstrømmende Humør, – der er faldet Ro over Gemytterne – og baade Rasch og jeg kan love Dig fuld Discretion, for Historien er forlængst Samtaleemne over hele Byen.«

Den medfølgende regning så således ud:

»Fredericia Politikontor, d. 19/4 1931.

Et Ben fjernet fra Rye med Dunkraft og paasat Landsoldaten ...	Kr.	800,00
En Natbetjent for Svie og Smerte	-	250,00
En Natbetjent 4 Dage paa Sygehus	-	24,00
En Natbetjent Et nyt Glasøje	-	17,15
Rengjøring af Aviskiosken	-	6,00
Rustpletter fjernet fra et Stakit med Syre og Natron	-	11,00
Bøde for grov Gadeuorden	-	50,00
		<hr/>
	Kr.	1158,15
6 % i Omk.	-	69,48
		<hr/>
	Kr.	1227,63

Betalt 20/4 1931

Rasch
Dbmd.
Overbetjent.«

Større begivenheder indtraf ikke i min tid i Fredericia – jo dog en! Jeg så for første gang den unge kvinde, som senere skulle blive min hustru gennem de mange år, som er skænket mig. Hun var på tourné fra Scala-teatret i København med operetten Lykkesmeden, hvor hun og skuespilleren Carl Alstrup spillede hovedrollerne. Jeg blev straks meget bedåret af denne vævre, norske sangfugl og var til begge de forestillinger, der blev givet, men mere så jeg ikke til hende – foreløbig! Ad tilfældighedernes dunkle veje førtes vi imidlertid nogle år efter sammen i Århus og blev gift i maj 1920.

Mine ungdomsår i Århus

Ja, Århus blev min næste residens. Jeg kom dertil i august 1917 som fuldmægtig på byfogedkontoret; min nye chef var byfoged August Goll, som efter de dagældende retsregler fungerede både som dommer og politimester.

På byfogedkontoret på Tinghuset begyndte jeg som yngste fuldmægtig, og min første tid gik hovedsagelig med mindre interessante hverv, f. eks. journalføring; dog fik jeg hurtigt overdraget behandlingen af de såkaldte krisesager, som hvilede på lovbestemmelser af født af den første verdenskrigs forhold; lejlighedsvis fungerede jeg også som forhørsfuldmægtig i de almindelige straffesager, og på

grund af afgang blandt de ældre fuldmægtige kom jeg fra den 1. september 1918 til hovedsagelig at beskæftige mig med dette hverv.

Jeg må her bryde ind og give en kort beskrivelse af den dagældende retsordning, som på afgørende måde var forskellig fra den nugældende.

Medens man nu i retssager, såvel de borgerlige sager som straffesager, har mundtlig procedure, altså således at parterne overfor dommeren gør deres synspunkter gældende ved mundtlige indlæg, kendte man dengang kun skriftlig procedure, hvor altså indlæggene afleveredes i retsmøderne i skriftlig form. Såfremt i borgerlige sager ved sagens foretagelse den sagfører, som skulle aflevere sit indlæg, ikke havde haft tid til eller mulighed for at få dette udarbejdet, kunne han i almindelighed få udsættelse eller anstand, som det hed. Gebyret for at opnå en sådan var i større sager 34 øre, i mindre 17 øre!

Straffesagers behandling var i ganske særlig grad afvigende fra den nugældende ordning. Efter denne er det som bekendt stedets politimester og hans personale, som har ansvaret for opklaringen af en begået forbrydelse, og når den formodede gerningsmand er fundet, forelægges sagen for dommeren af politimesteren eller hans repræsentant og således, at sagens afsluttende fase, domsforhandlingen, som dog kan undlades i de sager, hvor uforbeholden tilståelse foreligger, finder sted under mundtlig procedure, efter at en forsvarer er blevet beskikket for eller antaget af den tiltalte og således, at det af statsadvokaten udarbejdede anklageskrift skal vurderes af dommeren sammen med beskikkede domsmænd. I de alvorligste sager afgøres sagen for et nævningeting, hvor statsadvokaten har anklagerens rolle.

Denne ordnings hovedprincip: at anklagemyndigheden har sine funktioner og dommeren sine, afviger ganske fra den dagældende. Byfogden (i landkredse herredsfogden eller birkedommeren) og politimesteren var den samme embedsmand, den samme person, som skulle varetage sagens behandling, altså dels som anklagemyndighedens repræsentant, dels som dommer. Han havde i sin rolle som politimester ansvaret for forbrydelsens opklaring, og det til kredsen knyttede politipersonale stod direkte under hans ledelse. Når undersøgelsen var afsluttet, blev sagen indsendt til amtmanden, der tog bestemmelse om tiltale. Hvis der blev rejst tiltale, beskikkede amtet en aktor og en defensor, der på grundlag af de foreliggende forhørsakter, navnlig de optagne politirapporter og udskrifterne af retsbogen

eller politiprotokollen, som den kaldtes, indgav deres skriftlige indlæg, og dommen afsagdes derefter af byfogden, og altså af den samme embedsmand, som havde ledet den politimæssige undersøgelse.

Også på anden vis afveg den daværende fremgangsmåde i straffesager stærkt fra den nuværende. Som det vides, kan retten nu efter anklagemyndighedens begæring træffe bestemmelse om fængsling af den sigtede, når dette skønnes påkrævet og hjemlet i de i retsplejeloven foreskrevne bestemmelser. Også dengang kendte man til fængsling – eller arrestation, som det kaldtes – af den sigtede, men denne var ikke som nu værnet ved, at retten fastsætter en fængslingsfrist, ved hvis udløb den sigtede skal løslades, såfremt en begæring om fængslingsfristens forlængelse ikke kan tages til følge af dommeren. Det var dengang, i hvert fald i sager, som drejede sig om alvorligere forbrydelser, hvor tilståelse ikke forelå, ikke usædvanligt, at man, når det almindelige forhørsstof, navnlig vidneafhøringer, var opbrugt, lod arrestanten »sidd på bekendelse«; han fremstilledes med passende mellemrum, f. eks. en gang om ugen, og forhøret kunne da have følgende summariske form:

»Arrestanten fremstilledes fri for Baand og Tvang og vedblev paa Forehold sit tidligere.

oplæst, vedtaget, afført.

Forhøret udsat.«

Først ved retsplejelovens ikrafttræden den 1. oktober 1919 manedes denne »forhørsteknik« i jorden, og samtidig skete de andre ændringer i retssagers behandling, som foran omtalt.

Som forhørsfuldmægtig blev jeg præsenteret for livet og dets problemer set fra andet ståsted og andre synspunkter end dem, som er tilgængelige for den almindelige borger, der lever sin tilværelse under betryggende former. Jeg så menneskelig fornedrelse og usselhed i mange vidt forskellige forhold, men jeg så også eet spørgsmål trænge sig frem for mig med større og større styrke, jo længere jeg befattede mig med disse forhold. Spørgsmålet lød: Hvorfor er disse mennesker blev således? Hvor ligger dybest set deres skyld, deres ansvar?

Jeg evner ikke og skal ikke her fordybe mig i de vidtspændende problemer om arv og miljø, om skyld og ansvar, som her kommer i søgelyset. Lad mig blot give udtryk for, at jeg har følt det som en værdi, at jeg allerede i mine ungdomsår og videre gennem mit liv som politiembedsmand har kunnet have føling med disse forhold, som på særlig vis har muliggjort en forståelse af menneskelig ad-

færd, som man som beskyttet samfundsborger måske ellers ville stå helt uforstående overfor og derfor bedømme unødigt hårdt.

Da langt de fleste af dem, som læser dette, jo er helt uden føling med de forhold, som jeg her omtaler, vil jeg gerne, inden jeg forlader emnet, nævne blot eet eksempel blandt de mange, som her har givet mig baggrund for de synspunkter, jeg har fremdraget.

Der findes et anliggende, som i politisproget kaldes husspektakler, et forhold, som politiet ideligt og også i min ungdom har måttet tage hånd om. Det typiske eksempel kan beskrives således:

Om aftenen på den ugentlige lønningsdag ventes far hjem med lønningsposen. Lillemor håber, at han snart kommer. Der skal foretages indkøb af forskellige husholdningsvarer, da spisekammeret er tomt, og der ligger jo desværre også nogle regninger fra købmanden og slagteren, som i høj grad trænger til at blive betalt. Lillemor venter og venter, og tilsidst kommer da også far. Men i hvilken tilstand! En ikke ringe del af lønningsposens indhold er forsvundet på forskellige beværtninger, og da lillemor bebrejder ham dette, tager begivenhederne fart. Far bliver rasende, giver konen kraftige lussinger og måske nogle spark, og det fortsætter med, at det sparsomme porcelæn ryger op i loftet og ned i gulvet, kastet af hans unænsomme hænder. Lillemor græder og skælder samtidig ud, og således bliver det ved, indtil politiet, tilkaldt af lillemor i et ubevogtet øjeblik fra naboens telefon, tager hånd om tingene og fører far til detentionen; ikke sjældent kommer så for øvrigt lillemor hen på morgenstunden til politistationen og bønfalder om at få far ud af detentionen!

Et sådant oprin, som med få variationer indtræffer adskillige gange i det lille hjem, overværes i stuen af ægteparrets to børn, seks og otte år gamle. Jeg spørger: Kan man med den livsbaggrund, som her er skabt børnene, forvente eller forlange, at de skal blive gode samfundsborgere?

*

Foruden at være beskæftiget som forhørsfuldmægtig skrev jeg også udkast til domme, såvel i borgerlige sager som i straffesager, altså på baggrund af de foreliggende skriftlige indlæg. Udkastet blev så forelagt byfoged Goll, og det var naturligvis altid med spænding, at man imødeså, om udkastet ville blive godkendt. Selv i de tilfælde, hvor man noget skuffet måtte se sit udkast ændret, kunne man dog føle en værdi i at få sin viden og sagkundskab udvidet; byfoged Golls store juridiske viden bøjede man sig så at sige altid for uden

noget forbehold, og når det skete, som jeg husker i et bestemt tilfælde, at han i mit koncepts margen i stedet for »godkendes« skrev »mes compliments«, følte man sig meget stolt.

Som det vist vides, var byfoged Goll en ret særpræget personlighed. Han var en fremragende jurist og dygtig administrator af sit embede, og også på det litterære område, navnlig som Shakespeareforsker, gjorde han sig gældende på værdifuld vis. Men nogen korrekt embedsmandstype, præget af det med hans fremtrædende embede forbundne ansvar, var han bestemt ikke! Han rummede i sig to personligheder, den overordentlig dygtige embedsmand, og mennesket, som ønskede at nyde livets, bl. a. selskabslivets glæder ud over det gængse og vel nok til tider til overmål. Her må det så imidlertid erindres, at tiderne dengang var anderledes. Kravene til personer i fremtrædende stillinger var vel de samme med hensyn til den rette og forsvarlige bestridelse af deres livskald, men deres privatliv var der vistnok givet en større margen i henseende til livsudfoldelse og andre lignende forhold; enhver havde sit omdømme, men dettes kvalitet betød ikke helt så meget som nu, vistnok fordi dengang standsforskellen spillede en meget større rolle end nu og gav de »højerestillede« borgere et vist ly for kritik fra den brede offentlighed.

Byfoged Golls personale værdsatte hans store dygtighed, og selv om det vist kunne ske, at enkelte af politiets folk af og til havde lejlighed til at se deres chef i situationer, som ikke helt stemte med, hvad man kunne vente af en korrekt politiembedsmand, bragte det intet som helst skår i den respekt, som man følte for ham.

*

I byfoged Golls hjem i en villaejendom i den nordlige del af byen fandt megen selskabelighed sted, og man kan vist sige, at hjemmet var et fremtrædende centrum for åndsliv, kulturpersonligheder og frisindets forkæmpere. Da byen jo ikke dengang havde noget universitet med repræsentanter for videnskab og andet åndsliv, som kunne give byen et vist særpræg udover det materielle i tilværelsen, havde et sådant kulturcentrum en ret bemærkelsesværdig betydning i bybilledet. Et andet lignende centrum fandtes i borgmester Drechsels tjenestebolig i Mejlgade; de to højtstående embedsmænd kendte naturligvis hinanden og havde adskillige fælles venner.

Hvad ellers angår selskabelighed i byens højere kredse, kan det berettes, at den efter den tids skik havde et ret luksuøst præg. Den økonomiske basis var til stede, og mad – og navnlig drikke – lå jo

desuden ikke i det høje prislæg som det nuværende, hvortil kom, at rigelig hushjælp dengang – også i modsætning til nu – var let at erhverve og en selvfølgelig bestanddel både af den daglige husførelse og selskabelighed under dens forskellige former. Gæsternes fremmøde i udpræget selskabsantræk, herrerne ofte i kjole og i hvert fald i smoking, bidrog til at give selskabet det præg af elegance, som måtte findes at være en selvfølgelig bestanddel af sådanne sammenkomster. Når middagens retter var nydt og kaffen, cognac'en og likørerne drukket, fortsattes konversationen, hvis ikke grammofonen blev sat i gang, hvorefter de danselystne fik deres behov tilfredsstillet i den nu ryddede spisestue – af og til i ret neddæmpet belysning!

Set fra en ung mands synspunkter havde dog også disse selskabelige hjem deres særpræg, i nogen grad bestemt af, om der var yngre fruer, som ikke var ganske uimodtagelige for kurtise, eller unge døtre, hvis yndefulde fremtræden naturligvis muliggjorde en mere eller mindre alvorlig forelskelse. Skulle der her findes en livsledsageriske eller kun en »korttidsparkering« for den unge mands naturlige krav til oplevelser på dette område? Jeg havde selv mine tvivl et par gange, men skal naturligvis ikke besvære mine læsere med en nærmere udredning af disse forhold.

Den ønskelige kontakt til det andet køn kunne også erhverves og uddybes, når man indfandt sig på de forskellige forlystelsessteder, som var til rådighed. Der var eftermiddagstedrikning, navnlig i Marmorhaven på Hotel Royal, der var lørdagsballer, bl. a. på Ris-skov Badehotel, og der var de særlige festaftener i selskabet Polyhymnia, hvis baller lå i et højt selskabeligt plan. Jeg var medlem af selskabet og røgtede hvervet som balinspektør, hvis opgaver ganske fortabte sig i det dunkle; men jeg var glad for dette hverv, fordi der ved hver sammenkomst udbetaltes mig det ikke helt ubetydelige beløb af 10 kr., som forventedes (med urette) at blive benyttet til indkøb af et par hvide handsker, der skulle fuldstændiggøre balinspektørens stilfulde fremtræden i kjole og hvidt.

Hvad påklædningen i øvrigt angår, kan det fastslås, at forholdene også på dette område afveg betydeligt fra nutidens. Ikke mindst gjaldt dette netop de unge; medens nu de unge mænd er, man kan vel kalde det tvangsfrit påklædt, nogle endda i særlig grad, måske i en vis trang til at demonstrere deres frigjorthed fra det traditionelle, skulle dengang andre krav imødekommes. Man gik om dagen i vel-syede jakkesæt, sommetider med korte benklæder i facon som ride-benklæder, og ved selskaber mødtes der ikke sjældent op i jaket,

Royals marmorsal i 1930'erne. Her samledes kredse af borgerskabet til eftermiddagste og efter teatertid til et stykke smørrebrød.

smoking eller kjole og hvidt, alt efter sammenkomstens karakter. Jaketten anvendtes dog efterhånden kun sjældent; i mine studenterår i København anvendtes jævnlig denne beklædning under promenade på strøget om eftermiddagen, hvor man tillige var udstyret med høj silkehat og sølvknapet spadserestok, men i mine år i Århus og fremover gik jaketten som sagt mere og mere af brug, men kunne dog fortsat finde anvendelse, f. eks. for brudgommen under kirkelig vielse om formiddagen eller ved andre af højtid prægede lejligheder.

Jeg har i det foranstående knap nok omtalt den første verdenskrig, som jo udkæmpedes i disse år. Dette kan jeg begrunde ved, at dette verdensdrama jo udspillede uden for vore døre og kun i ringe grad satte sit spor i den daglige tilværelse. Det danske folk levede trods visse restriktioner, indkaldelse af sikringsstyrken og andre militære særforanstaltninger, sin tilværelse sorgløst gennem krigsårene, nær-

mest som en meget interesseret tilskuer til det drama, der udspillede. Da våbenstilstanden indtrådte i november 1918, følte man det selv sagt som en stor begivenhed, men – vel forståeligt nok – ikke som noget, der spillede nær den samme rolle for os som for de krigsførende magter.

Nogen tid efter, at våbenstilstanden var erklæret, kom der flere franske og engelske krigsfangetransporter til Århus på vej til Tyskland. Ved en fest i artillerikasernens ridehus, hvor sønderjyske krigsfanger – adskillige hundrede – var kommet til stede på vej fra fangelejren ved Aurillac til deres hjem, indtraf en lille episode, som jeg aldrig vil glemme. Krigsfangerne og de øvrige tilstedeværende, blandt hvilke jeg var, var placeret ved lange borde på tværs gennem salen. Ordstyreren spurgte da: »Er Hans Nielsen fra Rødding til stede?« En mand omtrent midt i salen rejste sig og svarede: »Javel!« – »Deres kone er her for at hilse på Dem!« Ind i salen var kommet en forslidt, halvfattig kvinde, som nu arbejdede sig ind mod salens midte; hun nåede da også frem til mandens bord, men på grund af hendes forvirring, eller jeg ved ej hvad, kom hun frem til ham på den modsatte side af det bord, hvor han stod, og der stod nu mand og kone og rakte grædende frem imod hinanden over tallerkener og fade. De havde ikke set hinanden i fire år. Hun tog hans ansigt i sine hænder, og han stod og famlede ved hende, grim som hun var, men vel for ham det kæreste i livet. Hun blev naturligvis af villige hænder hjulpet over eller under bordet til manden og anbragt på hans skød.

*

Tiden gik, og man nærmede sig det tidspunkt, da den ny retsplejeordning på så afgørende måde skulle ændre fremgangsmåden ved retssagers behandling. Byfoged Goll og hans fuldmægtige ville som alle andre blive berørt af disse forhold, og da den 1. oktober 1919 oprandt, var situationen den, at Goll brød op fra Århus og overtog stillingen som civildommer i Københavns Amts Nordre Birk; som bekendt overtog han senere embedet som rigsadvokat, således at hans fremragende egenskaber som jurist inden for det strafferetlige område blev udnyttet. Golls embede i Århus blev opdelt på den måde, at hans hverv som dommer blev fordelt i et civildommer- og i et kriminaldommerembede, og hans hverv som repræsentant for anklagemyndigheden og chef for politistyrken blev henlagt under et nyoprettet politimesterembede; politimester C. Kiørboe blev ansat i embedet.

Jeg selv søgte et opslået embede som auditor i hæren. Jeg var endnu kun 27 år gammel, men fra min tjenestetid i hæren, hvorunder jeg var avanceret til sekondløjtnant, havde jeg et godt kendskab til militære forhold, og det var antagelig ikke mindst på denne baggrund, at jeg modtog udnævnelsen. Jeg blev tilknyttet 3. feltartilleriregiment i Århus, men skulle også varetage auditorforretningerne ved andre militære afdelinger i et større område i Jylland. Efter den dagældende ordning var auditøren indrangeret i officerskorpset som ligestillet med kaptajner, og der blev derfor tildelt mig en oppasser, en flink ung værnepligtig, som på forskellig vis bistod mig i den huslige tilværelse i min ungarlejlighed i Guldsmedgade.

Medens den nuværende militære retsplejeordning i sine principper ligger på linje med den, som er gældende i borgerlige straffesager, var det dengang endnu de militære retter eller krigsretterne, som de kaldtes, som traf domsafgørelserne. Krigsretterne bestod af repræsentanter for de forskellige militære charger, helt ned til og med to menige i de sager, hvor den tiltalte var menig. Denne ordning kunne jo i det ydre have en vis berettigelse på grund af dens lighedspunkter med den i retsplejeordningen indførte nævningeret, men ordningen led af den mangel, at det skarpe skel mellem de militære charger, som prægede den daglige tilværelse inden for de militære afdelinger, ikke kunne undlade at kontrastere mod det selvfølgelige krav til, at enhver af de dømmende personer frit og uafhængigt kunne gøre sin opfattelse af tiltaleforholdet gældende, og navnlig måtte dette forhold komme i betragtning med hensyn til de to menige, som i deres daglige tilværelse på alle måder og over for alle befalingsmænd var og blev behandlet som »underordnede«.

Den her beskrevne ordning blev ved en i oktober 1919 udgivet lov, som trådte i kraft i foråret 1920, ændret på afgørende vis, således at de samme regler, som nu var gældende i den borgerlige retsplejeordning, i store træk kom til anvendelse også inden for det militære område. Også auditørernes forhold blev ændret, idet de i den ny lov betegnedes som selvstændige embedsmænd uden for den militære rangfølge. Deres opgave var at lede undersøgelsen i straffesager og bistå rettergangscheferne, som regel regimentscheferne, ved udøvelsen af disses påtalemyndighed.

Det voldte mig ikke større vanskeligheder at tilpasse mig de militære forhold og mine nye opgaver, selv om det jo ikke altid var særligt store eller interessante sager, som frembød sig til behandling, men inden længe, i foråret 1920 kom et nyt sagsområde inden for

min rækkevidde, idet jeg efter opfordring fra politimester Kiørboe modtog en stilling som halvdagsfuldmægtig på politikamret, som jeg altså varetog sammen med mine embedsforretninger som auditor. At min gerning som politimand både var mere tidskrævende og indholdsrig end mine hverv som auditor, er der ingen grund til at lægge skjul på.

Min hustru og jeg boede de første år af vort ægteskab i Thunøgade. Hun tilpassede sig hurtigt sin nye tilværelse som husmoder, bistået af den husassistent, som – i modsætning til nu – var et selvfølgeligt medlem af husstanden også i unge hjem. Min hustru havde bestemt sig til helt at opgive sin tilværelse som skuespillerinde, men således skulle det nu ikke gå. Et stykke tid før julen 1922 henvendte direktør Garde, Århus Teater, sig til hende og bad hende spille titelrollen i operetten »Nitouche«, som man agtede at opføre på teatret med premiere 2. juledag. Min hustru modtog tilbudet, og nu begyndte jo så en ret hektisk tid med prøver o. l. Forestillingen kom til opførelse som planlagt og blev en stor succes, og det kan med sikkerhed siges, at ingen af de optrædende gjorde større lykke end frøken Nitouche.

Da forestillingen efter 6–7 ugers spilletid toges af plakaten, vendte min hustru tilbage til husmoderens dagligliv, som dog var præget af megen selskabelighed efter den tids skik; der blev altid i vor omgangskreds serveret rigelig mad og drikke, og stemningen var absolut ikke præget af det højtidelige. Når festen var forbi, kørte enkelte af gæsterne hjem i droske, men de, der selv havde bil, benyttede ikke sjældent deres eget køretøj, og jeg har så tit tænkt på, at forholdene på dette område dengang lå væsentligt anderledes end nu.

Et af de mange vanskelige problemer, som færdslen i dag lægger frem, er som bekendt netop reaktionen over for personer, som fører motorkøretøjer i spirituspåvirket tilstand; hvor ligger, og hvor bør ligge grænsen for det uforsvarlige og strafbare? I den dagældende lovgivning var forholdet også i søgelyset, men i stærkt forenklet form, idet loven kort og godt foreskrev, at sindssyge og berusede personer ikke måtte føre motorkøretøj. Medens de fleste bilister nu er fuldt på det rene med – selv om de desværre ikke altid husker på det i det rette øjeblik – at selv nydelsen af et ret ringe kvantum spiritus kan bringe dem ind i promillens skæbnesvangre farezone, så man dengang anderledes på det: Javist har jeg fået en del spiritus, men beruset – det er jeg da i hvert fald ikke! Og når bilisten så, f. eks. i de stille nattetimer i sin vogn kørte hjem fra et lystigt gilde, og

han bogstaveligt talt næsten ingen andre trafikanter mødte, så skete der jo også uhyre sjældent ulykker eller almindelige færdselsuheld, og politiet havde også på grund af sin fåtallighed ringe muligheder for indgriben.

Jeg havde dengang ikke vogn og ej heller førerbevis og var derfor ikke udsat for selv at komme i vanskeligheder, men tilstås må det, at jeg ved mere end een lejlighed som passager har deltaget i kørsel, hvor føreren bestemt ikke opfyldte det nu foreskrevne krav om at skulle være i stand til at føre motorkøretøj på fuldt betryggende måde. Men man havde det jo lystigt og festligt – var det måske ikke dejligt som afslutning på et selskab med gode venner hen på morgenstunden at køre en dejlig tur over til Mols og nyde solopgangen ved en kop morgenkaffe på en hyggelig kro.

Under sådanne forhold kunne naturligvis et og andet ske, når uheldet var ude. Jeg erindrer således et lidt særpræget tilfælde, som måske bør refereres, fordi det belyser tingenes tilstand dengang som ret afvigende fra nutidens forhold. Jeg var en nat efter et lystigt gilde passager i en vogn, som ad Skovvejen var på vej mod byens centrum. Ved rattet sad en pæn ung mand, som havde lånt vognen af sin fader. Jeg husker tydeligt, at vognens passagerer fandt ham fuldt ud egnet til at føre vogn. Da han ved Østbanegården tilsyneladende ville fortsætte kørslen ind ad Mejlgade, rådede en af passagererne ham ved et tilråb til at køre ad Kystvejen, hvilket desværre afstedkom, at han, fordi han ikke hurtigt nok kunne blive enig med sig selv om, hvilken vej han ville vælge, havnede i det jernrækværk, som dengang omgav det lille anlæg, hvor senere Ålefangeren blev opstillet. Alle steg ud af den let ramponerede vogn, som overlodes til sin skæbne indtil videre. Den næste formiddag, som var en søndag, stod vognen der endnu, da den unge mands meget agtværdige fader passerede stedet på vej til Domkirken, hvor han ville overvære gudstjenesten. Han blev selvsagt ret forfærdet, men efter at det var lykkedes ham at komme i forbindelse med sin søn, som han vækkede af hans hårdt tiltrængte søvn, blev mellemværendet ordnet som en privat sag, bl. a. naturligvis ved fjernelse af vognen; nogen indgriben fra politiets side fandt overhovedet ikke sted.

Flere episoder fra ungdomsårenes glade liv kunne berettes, men jeg håber i det foranstående at have givet et billede af, hvordan trangen til muntre samvær og oplevelser dengang søgtes imødekommet.

Men årene gik jo, og en dag, nemlig den dag, da jeg fyldte 30

år, følte jeg på en måske lidt ejendommelig måde, at jeg var ved at gå ind i et tidsafsnit af mit liv, som ville være præget af andre følelser, andre instinkter end dem, der for mig havde været de herskende igennem tyvernes mange, unge lysfyldte år. Min fødselsdag blev fejret i mit hjem ved et selskab med nogle af vore gode venner, men jeg erindrer tydeligt, at jeg ikke var helt i den feststemning, som ellers ville være naturlig. Det var, som om jeg følte, at et kapitel af mit liv var ved at være afsluttet og ville blive efterfulgt af et nyt, hvor strengere og mere krævende love ville beherske handlingsforløbet.

I 1923 forlod vi vor bopæl i Thunøgade og flyttede til Risskov, hvor jeg havde købt en gammel ejendom med stor have, villa »Rølighed«. Hvem der har givet ejendommen dette navn, ved jeg ikke – så langt tilbage som i året 1888 er det mig bekendt, at ejendommen havde dette navn – men man må have ønsket at fremhæve husets dengang næsten ensomme beliggenhed ved grænsen til Vejlbj Fed med store frie arealer bevokset med græs og lyng og kun meget spredt bebyggelse. I årene fremover blev min hustru og min tilværelse i ikke ringe grad præget af vore børn, som fik deres første barndomsår i disse frie og gode omgivelser. Vi fik ved at ansue børneflokkens i dens daglige tilværelse mangfoldige eksempler, som kunne belyse, men langt fra klargøre det gådefulde spørgsmål: Hvorfor bliver mennesker, som de er? Hvorfor kan de arvelige anlæg give sig så forskellige udslag, således at enhedspræget mellem børnene ikke altid, men i nogle tilfælde ganske fortaber sig. Et særpræg i forhold til sine søskende havde – og har fremdeles – en af vore døtre. Da hun var tre år gammel, fik hun en lillesøster, og hun sagde da: »Nå, så skal jeg vel til slagteren!« Om hun virkelig mente – hvad næsten lyder utroligt – at hun nu skulle slagtes, vil jeg aldrig få rede på, men at børn betragter spørgsmålet om liv og død fra andre synspunkter end vi voksne (gamle) med vor mere eller mindre »velnede« bevidsthedsfølelse af, at døden nærmer sig, anser jeg for givet. Følgende lille episode viser egentlig ganske det samme.

En sommeraften kom en dame af vort bekendtskab ind til os og fortalte ret altereret, at hun havde set to af vore børn, den førnævnte pige og hendes ældre broder, på vejen uden for huset, hvor de morede sig med at løbe over vejen lige foran motorkøretøjer, der kørte forbi. Hun havde således set vor datter løbe over vejen lige foran en motorcyklist, som kun ved at foretage et pludseligt sving havde undgået at køre hende over. Damen var da gået hen til hende

og havde sagt: »Men du kunne jo være blevet slået ihjel!« Hvortil vor datter frejdigt og uden betænking havde svaret: »Nå ja, hvad så! Vi har en mindre derhjemme, og det er også en pige!« Jeg tror virkelig ikke, at hun ved at svare således har villet være nævvis; hun har kun villet fremsætte en spontan vurdering af forholdet, i hvilken *ikke* indgik noget ubehag ved, at hun eventuelt skulle miste livet.

Om somre og vintre gik deres gang på det gode, gamle »Rolighed«. Somre med blomster, bær og frugt og vintre med tryk lunhed indendørs – omend med en del træk langs gulvene. Vi havde en stor selskabelig omgangskreds, og det kunne af og til blive lidt for meget af det gode i den såkaldte selskabssæson; et eller flere store middags-selskaber om ugen kunne være lidt anstrengende, når jeg samtidig skulle passe mine arbejdspligter og min hustru, hus, hjem og børn.

*

Og så nåede vi frem til det tidspunkt, hvor noget for mig ret afgørende nyt i min daglige arbejdstilværelse satte ind. Embedet som politimester i Århus blev ledigt.

Jeg har grundet meget over, hvor lidt eller hvor meget jeg bør berette om de særlige, ikke opmuntrende omstændigheder, som var knyttet til dette forhold. Ikke mindst hensynet til pårørende af de mange inden for Århus politi – fra høj til lav – som jeg her må tænke på, får mig til at være ret tilbageholdende i min fremstilling.

Lad det være nok at nævne et forhold, som stærkest kom i søgelyset, og som kendtes ikke blot af mange i Århus by, men også ovre i »den røde bygning«, justitsministeriet, som med forståelig alvor efterhånden erfarede, at alt ikke stod til, som det burde. Lad mig nøjes med at omtale, at det var almindelig kendt, at en negerrestaurantør, James Thompson i Ryesgade, drev en mere end tvivlsom beværtning, hvor han holdt nattesæde uden påtale, og hvor der udspilledes orgier, i hvilke deltog flere af politiets personale – og ikke alene af de lavere grader. Disse forhold blev beskrevet i et dengang udkommende smudsblad, mod hvis redaktør justitsministeriet forlangte injuriersag anlagt af politimester Kiørboe. Redaktøren blev ganske vist dømt, men domspræmisserne indeholdt et kedeligt forbehold, der indledtes således: »Selv om det må antages, at . . .«, og dette forhold dannede baggrunden for, at politimester Kiørboe kort efter – med nedsat høreevne som begrundelse – søgte og fik bevilget sin afsked.

Embedet blev så slået op til besættelse den 1. april 1931. Jeg havde

Byens mest omtalte Hotel.

Om James Thompsens hotel, Park Hotellet, skrev Århus Posten i 1929 i teksten til dette billede: »Men kom man om natten op til døren med baldakinen over og ringede på, så skulle Mr. Thompson snart være der og tage gæsten nærmere i øjesyn, før der gaves ham adgang til de inderste lokaler, hvor der holdtes det, som en fremmed herre, der havde været der, i sin tid her i bladet betegnede som sygekassefest«.

fra først af slet ikke tænkt mig at søge embedet, da jeg mente, at jeg var for ung, men da jeg fik lejlighed til at se ansøgerlisten, så jeg, at en god bekendt af mig, som ikke var ældre end jeg, var blandt ansøgerne, og efter mange overvejelser indsendte jeg så min ansøgning, skønt ansøgningsfristen var udløbet. Kort efter rejste jeg til København for at henvende mig i ministeriet om forholdene, og jeg havde ligeledes lejlighed til at drøfte sagen med min tidligere chef, rigsadvokat Goll, som fremkom med denne lidet trøsterige udtalelse: »Ja, den, som får embedet, vil brække halsen på det, men *hans* efterkommer vil nok kunne få det behageligt!«

Nogen tid efter fik jeg et brev fra min daværende chef, general-auditør Pürschel; han skrev: »Jeg kan meddele Dem noget, som De måske ikke bliver så glad ved at høre: De skal være politimester i Århus«.

Den aften, udnævnelsen forelå officielt, havde vi åbent hus for vore venner, som strømmede til i store skarer. Blandt dem var læge Charles Kaalund-Jørgensen og en af hans sønner, som siddende ved mit skrivebord på stedet digtede en festsang i dagens anledning; den skulle synges på melodien: »At Slyngler hæves til Ærens Top!« Der var feststemning med taler og sang; kun een kunne ikke komme i det rette humør; det var mig! Jeg følte mig frygtelig trykket af det ansvar, som nu ville blive lagt på mig, og dette tryk blev for øvrigt siddende i ret lang tid, således at mine venner til sidst syntes, at jeg var helt umulig at have med at gøre. Jeg fik naturligvis også mange vanskeligheder i begyndelsen både i forholdet til personalet og på anden måde, men halsen brækkede jeg da ikke, og efterhånden faldt forholdene i lave.

Mine første år som politimester

Efter at begyndelsesvanskelighederne var bragt ud af verden, satte jeg mig vel til rette i chefstillingen i det store embede, som jeg skulle administrere, og efterhånden fik jeg en så dygtig medarbejderstab, at jeg med tryghed kunne lade dem varetage de mange sagsområder, som et politimesterembede – vist i højere grad end almindelig kendt – skal tage hånd om, og når jeg efter en lang, men som regel fredelig arbejdsdag begav mig hjem på cykel langs den smukke Århusbugt og i mit hjem altid blev modtaget af en smilende og kærlig hustru, var mit liv i disse år præget af harmoni og tryghed, hvortil naturligvis også bidrog, at de kære børn, om de end som andre, efterhånden som de voksede til, kunne have deres problemer, som naturlig-

vis også kom til at berøre min hustru og mig på forskellig vis, bidrog til at skabe et smukt, et værdifuldt billede af den tilværelse, der skænkede mig.

Vi havde stadig megen forbindelse med vor kreds af venner, og blandt dem var flere kendte Århusborgere. Der skal naturligvis ikke her gives nogen skildring af alle disse mennesker, men måske kan der ved beskrivelse af enkelte males et tidsbillede af den tids Århusborgere i det sociale lag, som her kommer i betragtning.

På Store Torv, i den bygning, hvor Løveapoteket er beliggende, boede apoteker Reimers og fru Astrid, og i deres gæstfri hjem havde alt, som havde berøring med kultur og kunst, særlig malerkunst, til huse. Martin Reimers var i en årrække en fremtrædende skikkelse i Århus Kunstmuseums styrelse, og hans hjems vægge bar et smukt udsnit af moderne malerkunst; han var en beskeden, lidt fåmælt mand, som ikke på nogen måde bar sig selv frem til offentlig beskuelse, men hans omgangskreds værdsatte i høj grad hans indsats i byens kulturliv.

Astrid Reimers fulgte sin mands interesser på det kunstneriske område og dyrkede selv gennem nogle år malerkunsten, men hun, som var en lille yndefuld kvinde, havde også en anden særlig interesse, dansen. Ikke blot var hun en yndig dansepartnerske, men også solodansen dyrkede hun, og det hændte flere gange, at hun, når vennerne var samlet i hjemmet, satte grammofonen i gang og indhyllet i slør – ja, jeg kan vel også sige i et slør af romantik – dansede en svævende, graciøs dans.

Et andet sted i byen var centrum for den store humor, det Kaalund-Jørgensenske hjem. Jeg har allerede berettet om den sang, som blev digtet i forbindelse med min udnævnelse som politimester i Århus. Men denne udpræget improviserede sang var kun en enkelt blandt de mange, som Charles Kaalund-Jørgensen skrev i årenes løb; ved mangfoldige jubilæer, runde fødselsdage og andre sammenkomster satte hans festlige sange stemningen i vejret.

Fru Ellen Kaalund-Jørgensen ydede sit bidrag til den stemning af humor, som prægede lægehjemmet i Guldsmedgade. Læge Kaalund-Jørgensen, som havde sine lægelokaler i samme ejendom, var specialist i hud- og kønssygdomme. I samme ejendom boede også rektor Vaupell, Århus Katedralskole. Fru Vaupell var en udpræget victoriansk skikkelse, og en dag, da hun i trappeopgangen mødte Ellen Kaalund-Jørgensen, sagde hun med et lidt dystert ansigtsudtryk til hende: »Ja, det er nu ikke så rart at bo i denne ejendom, når jeg

Efter dagens arbejde gik turen hjem ad cykelstien langs Riis Skov.
Foto fra midten af 1930'erne.

Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

ved, hvilke sygdomme Deres mand behandler«! Ellen Kaalund-Jørgensen svarede: »Aah, hvad! Det skulle der vel ikke være nogen fare ved – medmindre De da kurer ned ad gelænderet!«

Fra vor vennekreds kan jeg endnu fremdrage landsretssagfører Carl Holst-Knudsen og bankdirektør Niels Jensen, hvis store indsats for Århus Universitet under dets tilblivelse og første år er almindelig kendt. Deres arbejde skal ikke nærmere beskrives her; der er andetsteds givet fyldestgørende og smukke redegørelser derfor*). De var meget forskellige i sind og væremåde, men hjertevarme var de begge, og venskab med dem og deres hustruer blev af stor værdi for de mange, der hørte til deres kreds. Mindet om dem vil blive bevaret gennem mange år.

*

Hver sommer forlagde kongeparret, kong Christian X og dronning Alexandrine, residensen til Marselisborg Slot, og under deres ophold

*) se f. eks. Acta Jutlandica 1952 s. 23 og 1957 s. 7.

indbød de en kreds af byens borgere til middag; det var hovedsagelig byens øvrighedspersoner og organisationsformænd. Serveringen var smuk og festlig og stemningen munter og utvungen. Efter middagen samledes man i de tilstødende gemakker, hvor der serveredes kaffe og cigaretter, men ingen cigarer. Kongen kunne vistnok ikke lide cigarrøg. For dog i nogen grad at afbøde denne for adskillige af gæsterne mærkbare mangel var det ordnet således, at når selskabet – ret tidligt på aftenen – var sluttet, og man skulle forlade slottet, stod der i forhallen ved udgangen en lakaj med en kasse cigarer af mærket Silvana, hvoraf man kunne forsyne sig. Jeg husker, at kongen ved et af disse selskaber efter middagen stod i samtale med en af gæsterne, en ældre håndværksmester, og på en eller anden måde må kongen have sporet sig frem til, at hans gæst i højeste grad savnede en cigar; han gik så selv ud i forhallen og vendte tilbage med lakajens cigar-kasse, hvoraf han bad sin gæst forsyne sig, og jeg tror, at også de nærmeststående andre gæster fik den samme chance. Man talte meget herom og forventede, at der nu ville ske en ændring i dette lidt beklagelige forhold.

Næste år var forholdet imidlertid det samme: ingen cigarer til kaffen! Inden for grænsen af det sømmelige gav flere af gæsterne hviskende udtryk for deres skuffelse, og blandt dem var distriktschef ved Statsbanerne Gustav Hansen, som var en passioneret cigarryger og – hvad jeg må forstå af det følgende – kun følte sin trang på dette område tilfredsstillet af særlige kvaliteter; dertil kom, at han ikke nød spiritus, og derfor ikke som vi andre gæster følte den særlige opstemthed, som nydelsen af disse varer kan berede, og han gik derfor efter middagen rundt i et ikke helt godt lune. Da selskabet efter sammenkomstens afslutning forlod slottet, og jeg som de fleste andre ved udgangen forsynede mig med en af lakajernes cigarer, så jeg til min overraskelse distriktschefen på vej ud af indgangsporten uden nogen cigar i munden, og jeg skyndte mig derfor hen til ham og sagde: »Nu kunne De da få en cigar, distriktschef«, hvortil han, idet han fortsatte sin gang ud gennem porten, med en lidt dyster mine svarede: »Silvana! Kalder De det en cigar?«

*

Vi befinder os jo nu i tiåret 1930-40. De første af disse år bar vel endnu præg af de økonomiske vanskeligheder, som havde behersket de første efterkrigsår, men forholdene var dog efterhånden ved at rette sig op, og når man så ud i den store verden omkring vort

Kongemodtagelse på Århus Havn i 1930'erne. Forrest Christian X og dronning Alexandrine, på landgangsbroen kronprins Frederik, til højre politimester Einar Hoeck.

land, måtte man tro, at de dybtgående modsætningsforhold mellem de forskellige stater, som var affødt af den første verdenskrig, var ved at blive udglattede. Man erfarede nok nogle år ind i 30'erne, at der i Tyskland var fremstået et politisk yderliggående parti, det nationalsocialistiske, hvis teorier og handlemåde betydeligt afveg fra, hvad langt de fleste i vort land måtte finde ret og rigtigt, og man undrede sig over, at partiets fører, der hed Adolf Hitler, efter hvad man kendte til hans forudsætninger og adfærdsmønster, kunne nå frem til at samle større og større kredse af den tyske befolkning om sig, men dette anliggende var jo os helt uvedkommende – indtil videre! Og indtil videre levede man i vort land en tilværelse, som målt i forhold til årene fremover var præget af tryghed og ro. Hvor-
når man så skyerne trække op på himlen som et forspil til lynnedslaget i 1940, er vanskeligt at gøre rede for, og da det heller ikke tilkommer mig at give en historisk fremstilling af denne epoke, vil jeg slutte min beretning om min tilværelse i tiden indtil den anden verdenskrigs udbrud i 1939.

(Fortsættes).

Slægten Dahl fra Århus Mølle

Af *T. Rugholm*

På slægten Dahls begravelsesplads i Moesgård have, Mårslet sogn, findes foruden gravstenene over de i begravelsespladsen direkte begravede tillige en del gravsten, som fra tid til anden er ført dertil fra Århus gamle kirkegård, og deriblandt to flade sandsten, som er meget gamle og har ligget der længe.

Den ene af disse er mindsten over kgl. kontrollør Morten Helleesen og hustru Christine Margrethe Hansdatter Dahl, der døde i Århus henholdsvis 1748 og 1765. Parret var barnløst, men havde ved testamente som arvinger indsat førstnævntes søster, Anne Helledatter, og sidstnævntes søskende, Johan Hansen Dahl, Helvig Dorothea Hansdatter Dahl og Anne Cathrine Hansdatter Dahl. I skiftet efter kontrollørenken i 1765 nævnes imidlertid som arvinger kun Frederik Christian Dahl og Iver Dahl, »hvilke var den afdødes broder, afgangne Johannes Dahl, forhen skovrider ved Rosenholm, hans børn som eneste arvinger efter afdøde«¹).

På den anden af de nævnte flade gravsten, hvis indskrift næsten er ulæselig, ses navnet Mette Elisabeth Dahl. Det er en 4-årig datter af Fr. Chr. Dahl (se nr. 4). Men stenen er formentlig nedlagt over de to søstre til Christine Helleesen, medens man på hendes egen mindesten har fundet plads til broderens navn, Johannes Dahl, skovrider ved Rosenholm, og dennes hustru, Anne Marie Bragaard, samt hans søn, Frederik Christian Dahl, Århus Mølle, og hustru, Bodil Deiret.

Om Christine Helleesen oplyser mindestenen, at hun er født i Tanderup i Fyen. I kirkebogen fra dette sogn ses, at Hans Bysemager Rytters datter Helvig Dorothea er døbt 21. 8. 1687, og at sammes datter Kirstine er døbt 11. 11. 1688. Dette er formentlig de to af de fire søskende, som omtales ovenfor, men hvor de to andre er født, er ikke fundet. Skovrider Dahl er altså ikke født i Tanderup.

Men slægstraditionen fortæller mere om slægten. Den oplyser, at

Fra slægten Dahls begravelsesplads i Moesgårds have. Stenen, der ses over indgangslågen, er rejst over Agnete Dahl, f. Lunn (1891–1956) og Thorkil Dahl (1887–1964). I baggrunden østsiden af Moesgårds hovedbygning.

Foto Gunner Rasmussen.

omtalte bøssebeger hed Hans Johansen Dahl og var fra Horsens, hvor hans far var købmand. En ældre broder, som var skipper, indfrøs en vinter med sit skib ved Hjarnø, da han var på vej hjem til Horsens. Sammen med flere andre købmænd drog faderen ud til skibet for at se til sønnen, men da de – ledsaget af sønnen – var på vej ind igen, brast isen under dem, og de druknede alle. De blev først fundet om foråret. Den gamle blev kendt på sin stok, som han havde om armen, og sønnen på en halsknep. Dette skete under svenskekrigen i 1650-erne.

Den yngste søn gik på dette tidspunkt i Horsens latinske skole,

men blev nu nødt til for en tid at afbryde skolegangen for at hjælpe moderen, og da han om foråret ville begynde igen, fandt han, at han havde glemte det meste af, hvad han tidligere havde lært, og da moderens økonomiske forhold også var forringede, opgav han læsningen og kom i bøsse-magerlære. Senere kom han i tjeneste som bøsse-mager hos grev Wedell til Wedellsborg, hvor han blev gift med Marie Hansdatter Ingemann fra Fredericia og kom til at bo i Tanderup. Traditionen fortæller videre, at sønnen Johannes Dahl lærte bøsse-magerprofessionen af faderen, og at han hos greven lærte, hvad der havde med jagten at gøre. Efter forskellige pladser kom han omkring 1730 til Rosenholm som skovrider og var her til sin død 26. 12. 1759.

Det er ikke lykkedes at finde bekræftelse på traditionen, men i hovedtrækkene forekommer den sandsynlig. Endvidere tør man gætte på, at bøsse-magerfamilien fra Tanderup er flyttet til Wedellsborg i Husby sogn, og at de øvrige børn – og hermed også den senere skovrider – er født der. Men da der ikke findes kirkebøger for Husby sogn fra dette tidspunkt, og det heller ikke har været muligt at finde skifte efter bøsse-mageren, har formodningen hverken kunnet blive bekræftet eller afkræftet.

Slægtstraditionen fortæller endvidere, at også bøsse-magerens hustru har haft mørke barndomsoplevelser, idet hendes forældre og søskende samt en morbroder blev slået ihjel af svenskerne omkring 1658, og at hun selv måtte flygte og en tid betle sig gennem tilværelsen, indtil en præst tog sig af hende. Som voksen fik hun plads hos grevinde Wedell på Wedellsborg, og her fandt hun en ægtefælle i bøsse-mageren.

Johannes Dahl var som nævnt skovrider ved Rosenholm fra omkring 1730 og til sin død 1759. Han var 22. 1. 1736 i Hornslet blevet gift med Anne Marie Bragaard fra Rodskov Mølle. Parret boede først i Hornslet sogn, hvor en søn, Hans, er født 1736. Han døde formentlig som barn. Derefter har de boet i Karlby, Krogsbæk sogn, idet »Johannes Skovriders hustru i Carleby« flere gange i 1740-erne bærer børn til dåb i Hornslet kirke²). Her i Krogsbæk sogn er formentlig de to tidligere nævnte sønner født, men der findes ikke kirkebog for Krogsbæk fra dette tidspunkt. Johannes Dahl bliver begravet på Hornslet kirkegård 2. 1. 1760, mens hustruens død ikke er fundet.

Sønnen Iver Dahl, født ca. 1745, var 1788–1795 fuldmægtig på Fuglebjerggaard og skoleholder i Fuglebjerg. Førstnævnte stilling var

formentlig hovedstillingen, idet han holdt medhjælper i den anden³). Den 28. 10. 1794 bliver han af baron F. C. Rosenkrantz beskikket til medhjælper for og successor af Christen Lambreth, degn for Mørke og Hvilsager, en stilling han betjente til Lambreths død i 1811, hvorefter han var selvstændig degn til sin egen død 8. 8. 1816⁴). Han var 6. 1. 1795 i Mørke blevet gift med Christen Lambreths datter Kirsten. Parret fik 8 børn, hvoraf 2 døde som små. De øvrige er: *a.* Johannes Dahl, f. 29. 10. 1795 i Mørke, død 22. 9. 1877 på Svallinggaard, Asfærg sogn, hvor han var arbejdsmand. Ugift. *b.* Christian Lambreth Dahl, f. 28. 1. 1798 i Mørke, død 12. 9. 1847 i Randers Hospital, hvor han – der var uddannet som snedker – havde fået plads på grund af svagelighed. Ugift. *c.* Ane Marie Dahl, f. 18. 1. 1799 i Mørke, død 8. 1. 1881 i Horsens. Gift 23. 10. 1818 i Mørke med Bertil Nicolaj Mørch, der var ex. jur., men som efterfulgte svigerfaderen som degn i Mørke, hvorfra han blev forflyttet til Krstrup, hvor han døde 18. 10. 1835. Parret havde 8 børn, hvorfor der er en stor efterslægt. *d.* Christoffer Dahl, født 16. 7. 1802 i Mørke, død 17. 2. 1864 på Buderupholm, hvor han var sadelmager. Han havde været gift med Ane Rasmusdatter, der var død i Mørke 1. 3. 1840. Parret havde ingen børn. *e.* Johanne Dahl, f. 23. 1. 1804 i Mørke, død 8. 2. 1870 på Oudrupgaard i Hundslund sogn, hvor hun var på besøg. Hun opholdt sig ellers i Horsens Hospital. Ugift. *f.* Bodil Dahl, f. 3. 4. 1806 i Mørke, død 31. 3. 1870 i Bjerager sogn. Gift 11. 9. 1830 i Grenå med Rasmus Nielsen, der først var lærer og kirkesanger i Hundslund, hvorfra han blev forflyttet til Dyngby i Bjerager sogn. Parret havde 7 børn, hvorfor der også efter dem er en ret stor efterslægt.

Da der foran er meddelt et par slægtstraditioner, skønt rigtigheden af disse ikke kan bevises, skal endnu en tradition anføres. Anne Marie Bragaards mor, Ane Thomasdatter, der havde sit barndomshjem i Rodskov Mølle, havde i sin ungdom lidt meget ondt af polakkerne, som skulle forsvare riget mod svensken. Alt i møllen blev plyndret, fjerene rystet ud af dynerne, som blev fyldt med korn, alle store og små kreaturer borttagne, manden indespærret, mens hun selv med tre børn flygtede ud i et krat, hvor hun opholdt sig i tre døgn, ernærende sig og børnene med det, der kunne findes i skoven, samt vand fra bækken.

Skovriderens anden søn, Frederik Christian Dahl, blev stamfader til slægten Dahl fra Århus Mølle, og hans efterslægt skal nu omtales.

Første slægtled

1. *Frederik Christian Dahl*, født 13. 7. 1741⁵), død 17. 7. 1822 i Århus (Vor Frue sogn), begravet sst. 23. 7. 1822. Kom som ung til søs, var derefter af helbredsmæssige grunde en tid ved landvæsenet, gik atter til søs og tog styrmandseksamen. Da helbredet igen hindrede ham i at fortsætte til søs, vendte han tilbage til landvæsenet og forpagtede Boller ved Horsens, men på grund af store tab ved »kvægsygen« måtte han også opgive denne levevej. Han tog så 31. 10. 1774 borgerskab som købmand i Århus, jfr. Århus borgerskabsbog. I 1790 overtog han sammen med Chr. Fauschou Århus Mølle efter Bregendahl, i hvis fallitbo de havde penge til gode, men i 1793 trådte Fauschou ud, og Dahl blev enejer. På grund af svagelighed overdrog han 1805 møllen til sønnen Johannes Dahl, medens den anden søn, Chr. A. Dahl skulle have 5.000 rdl.⁶). Gift 13. 5. 1774 i Uth med *Bodil Joensdatter Deiret*, døbt eller fremstillet 25. 3. 1743 i Skødstrup kirke, død 4. 2. 1806 i Århus (Vor Frue sogn), begr. 13. 2. 1806, 63 år gl. Datter af Joen Pedersen i Løgten.

3 børn: Andet slægtled, nr. 2-4.

Andet slægtled

Frederik Chr. Dahl og Bodil Joensdatter Deirets børn (Se nr. 1).

2. *Johannes Dahl*, født 7. 8. 1775, døbt 16. 8. 1775 i Århus (Vor Frue sogn), død sst. 29. 8. 1815, begr. 4. 9. 1815. – Landeværnskapitajn, overkrigskommissair 1811, landinspektør samt ejer af Århus Mølle. Gift 4. 4. 1806 i Århus (i huset, Vor Frue sogn) med *Kirstine Fogh*, født 21. 4. 1780, døbt 28. 4. 1780 i Århus (Vor Frue sogn), død 4. 7. 1855 på Moesgaard, Mårslet sogn, begr. 10. 7. 1855 i Århus⁷). Hun var datter af købmand Terkel Fogh og hustru Karen Olesdatter på Vestergade i Århus. Terkel Fogh, der var født 1748 i Testrup, Mårslet sogn, under baroniet Vilhelmsborg, havde frihedspas fra fødestavnen, da han – samme dag som Fr. Chr. Dahl – fik borgerskab som købmand i Århus⁸). – Kirstine Fogh blev gift 2) 11. 4. 1823 i Århus (Vor Frue sogn) med Christian Thansen Guldager fra Bygholm Mølle, født sst. 8. 7. 1786, død 16. 5. 1834, 48 år, efter 11 års ægteskab, (Vor Frue sogn). Han var enkemand efter Benedicte Antoinette Hedevig Margarethe Brøchner, der døde 9. 10. 1820 i Bygholm Mølle, Hatting sogn, og søn af møller Peder Guldager og hustru Anna Dorothea Mønster, Bygholm Mølle⁹).

I første ægteskab: 6 børn. Tredje slægtled I, nr. 5-10.

KJERSTINE FOGH,

födt den 21de April 1780, död den 4de Juli 1855,
gift med **Johannes Dahl** og efter hans
Död med **Chr. Th. Guldager**, Moder til
5 Sønner og 1 Datter, Alle af første Ægteskab.

3. *Christian Anton Dahl*, født 1. 11. 1776 i Århus, døbt 7. 11. 1776 (Vor Frue sogn), død 24. 9. 1834 i Grenå, begr. sst. 2. 10. 1834. – Elev i Århus latinskole til sit 16. år. Discipel i Svaneapoteket, København 1792–1797, derefter laborant sst., farm. eks. 1799. Købte 1. 7. 1800 apoteket i Grenå, som han fik bevilling til at drive 22. 8. 1800. – Efter hans død drev enken apoteket i 4 $\frac{1}{2}$ år ved provisor, hvorefter hun solgte det til sønnen. – Gift 30. 11. 1803 i Grenå (hjemme i huset iflg. kongebrev) med *Caroline Dorothea Fischer*, født 4. 3. 1781 i Horsens, døbt 4. 4. 1781, død 22. 3. 1839 i Grenå, begr. sst. 30. 3. 1839. Datter af generalkrigskommissær Christian Fischer og hustru Frederikke Louise Monrad¹⁰).

5 børn: Tredje slægtled II, nr. 11–15.

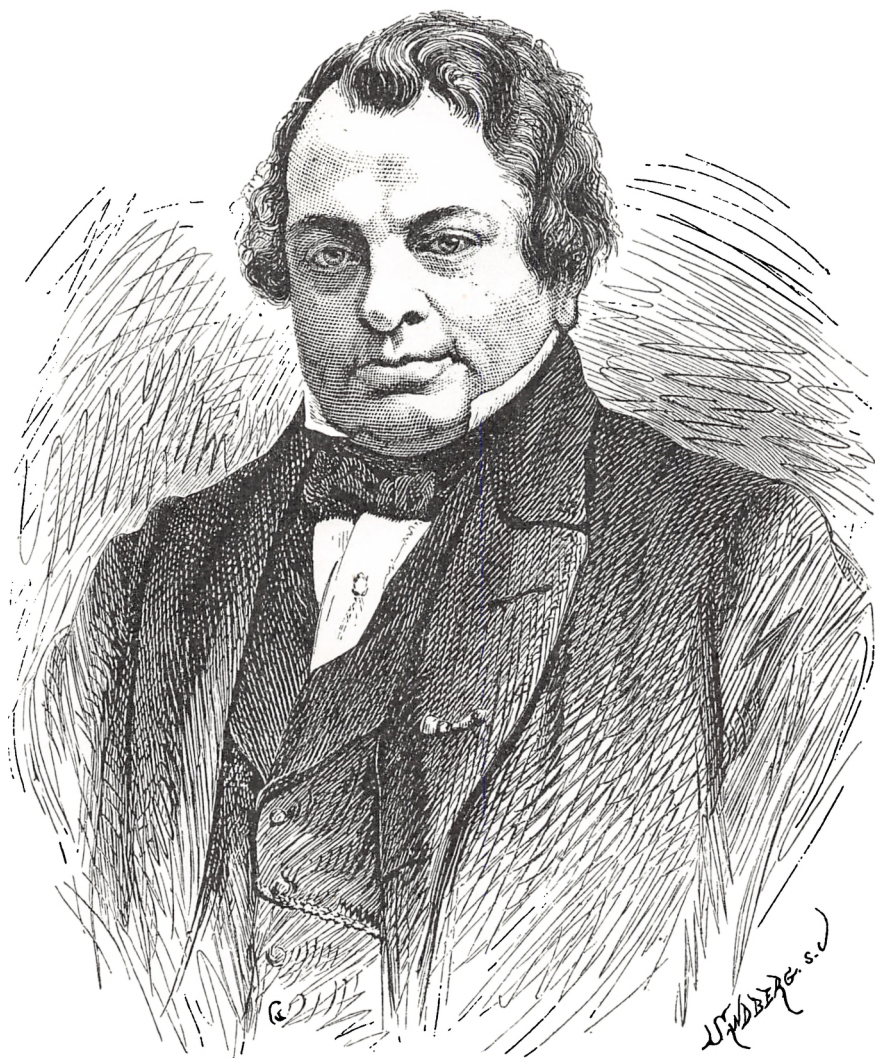
4. *Mette Elisabeth Dahl*, døbt 17. 2. 1778 i Århus (Vor Frue sogn), begr. sst. 29. 4. 1782, 4 år.

Tredje slægtled

Johannes Dahl og Kirstine Foghs børn. (Se nr. 2).

5. *Thorkild Christian Dahl*¹¹), født 11. 9. 1807 i Århus (Vor Frue sogn), hjemmedøbt 12. 9. 1807, fremstillet 19. 11. 1807 (i Domkirken, formedelst Frue kirkes reparation), død 4. 4. 1872 på Moesgård, Mårslet sogn, begr. 10. 4. 1872 i Moesgård have. – Student 1827 fra Århus Katedralskole, cand. jur. 1834, overretsprøkurator i Århus, cst. direktør i indenrigsministeriet 1855, stiftamtmand over Århus amt 1858–1868. – Købte 1838 sammen med proprietær Møller, Constantinsborg, det af staten i 1822 overtagne gods Moesgård i Mårslet sogn, eneejer 1844. Forlovet med Caroline Margrethe Wagtmann, død 28. 9. 1839 i Århus, 29 år, begr. 4. 10. 1839 (Vor Frue sogn), datter af landinspektør, major Carl Troels Wagtmann og hustru Engelke Thomasine Jørgensen. Gift 28. 5. 1852 i Århus (i huset, domsognet) med *Eleonore Emilie Andersen*, født 12. (eller 14.) 2. 1824 i Bordeaux¹²), død 1. 11. 1911 på Moesgård, Mårslet sogn, begr. 7. 11. 1911 i Moesgård have. Datter af skibskaptajn Eric Andersen og hustru Anna Rosine Weise. Da moderen var død 4. 11. 1834 i Århus domsogn og faderen kort efter omkom i Nordsøen, blev hun plejedatter af justitsråd, auktionholder, sparekassekasserer og rådmand Christian Peter Hertz og hustru Gjertrud Marie Agerup, Århus¹³).

2 børn: Fjerde slægtled I, nr. 16–17.

Stiftamtmand Christian Dahl (1807–72).
Efter træsnit i Illustreret Tidende 1872.

Carl Dahl (1810–70),
Chr. Dahls broder og
efterfølger som
stiftsamtmand i Århus.

Århus Folkebibliotekers
lokalhistoriske Samling.

6. *Carl Bodilius August Dahl*, født 1. 8. 1810 i Århus, hjemmedøbt 5. 8. 1810, fremstillet 18. 10. 1810 (Vor Frue sogn), død 20. 8. 1870 på Moesgård, Mårslet sogn, begr. 25. 8. 1870 i Moesgård have, efter at hans broder havde fået tilladelse (telegrafisk) fra kirkeministeriet til at indrette en begravelsesplads der. – Student 1829 fra Århus Katedralskole, cand. jur. 1834. Departementschef i indenrigsministeriet, amtmand over Vejle amt 1862–1868, over Århus amt 1868–1870. – Ejer af Østergård i Tulstrup sogn. Ugift¹⁴).

7. *Frederik Anton Birch Dahl*, født 16. 8. 1811 i Århus, hjemmedøbt 1. 9. 1811, fremstillet 20. 10. 1811 (Vor Frue sogn), død 21. 9. 1863 på Buderupholm, Buderup sogn, begr. 28. 9. 1863 på Buderup kirkegård. – Student 1834 fra Århus Katedralskole, cand. phil., landvæsenkommisær, medejer af Buderupholm 1842–1847, derefter ene-ejer. – Gift 22. 8. 1848 i Buderup kirke (kongebrev) med *Cathrine Margrethe Bay*, født 12. 5. 1817 i Mariager, døbt eller fremstillet 10. 8. 1817, død 8. 5. 1903 på Buderupholm, begr. 14. 5. 1903 på Bu-

derup kirkegård. Datter af købmand i Nibe og Mariager, senere mægler i Randers Cordt (Hansen) Bay og hustru Johanne Margrethe Tidemann¹⁵).

4 børn: Fjerde slægtled II, nr. 18–21.

8. *Johanne Kierstine Elisabeth Dahl*, født 10. 3. 1813 i Århus, hjemmedøbt 23. 3. 1813, fremstillet 18. 7. 1813 (Vor Frue sogn), død sst. 2. 7. 1822, begr. 5. 7. 1822.

9. *Julius Joachim Dahl*, født 17. 7. 1814 i Århus, hjemmedøbt 17. 7. 1814 (Vor Frue sogn), død sst. 21. 5. 1837, begr. 29. 5. 1837. – Handelsbetjent.

10. *Johannes Dahl*, født 7. 2. 1816 i Århus, hjemmedøbt 11. 2. 1816, fremstillet 17. 4. 1816 (Vor Frue sogn), død 3. 12. 1873 på Moesgaard, Mårslet sogn, begr. 8. 12. 1873 i Moesgaard Have. – Student 1835 fra Århus Katedralskole, cand. phil. – Blev sindssyg, efter sigende efter at have overværet en ulykke. (Aarhus Stiftstidende 28. 10. 1839).

Tredje slægtled

II. Chr. Anton Dahl og Caroline Dorthea Fischers børn. (Se nr. 3).

11. *Bolette Christiane Dahl*, født 23. 2. 1807 i Grenå, hjemmedøbt 26. 3. 1807, fremstillet 30. 3. 1807, død 25. 3. 1870 i Randers, begr. 4. 4. 1870 i Grenå. – Gift 15. 5. 1833 i Grenå med *Peder Mørch Mønsted*, født 4. 9. 1797 i Hessel, Ålsø sogn, hjemmedøbt 4. 9. 1797, død 29. 8. 1864 i Grenå, begr. sst. 4. 9. 1864. – Medforpagter af »Lykkesholm«, Lyngby sogn 1819–1824, medejer af samme 1824–36, fra 1833 ejer af »Fævejle«, Lyngby sogn, som hans enke solgte til en søn 1868¹⁶). Søn af proprietær Otto Christopher Mønsted og hustru Margrethe Grotum Secher.

6 børn. Fævejle er stadig i slægtens eje.

12. *Frederikke Louise Dahl*, født 20. 6. 1808 i Grenå, hjemmedøbt 24. 6. 1808, fremstillet 18. 8. 1808, død 17. 12. 1887 i Svanholmsvej, Frederiksberg, begr. 26. 12. 1887 i Grenå. – Ugift. (Skifteretten for Københavns amts søndre birk 17. 12. 1887).

13. *Christian Dahl*, født 26. 7. 1810 i Grenå, døbt 1. 8. 1810 (i kirken), død sst. 5. 7. 1811, begr. 9. 7. 1811.

14. *Christian Fischer Dahl*, født 16. 5. 1813 i Grenå, hjemmedøbt 23. 5. 1813, fremstillet 1. 7. 1813, død 21. 6. 1884 Frederiksberg Allé 17, begr. 27. 6. 1884 i Grenå. – Cand. pharm. 1834, bestyrer af Grenå Apotek 1834–35. Plads i København og Ålborg 1835–38, købte derefter Grenå Apotek af moderen, bevilling af 9. 3. 1839. Solgte apoteket 1867. – Gift 5. 11. 1839 i Helsingør, Mariæ kirke, efter kgl. bevilling af 30. 10. 1839 med sin kusine *Frederikke Elisabeth Fischer*, født 26. 5. 1818 i Olsker, død 3. 3. 1905 i Stenosgade 3, St. Matthæus sogn, København, begr. 10. 3. 1905 i Grenå. Datter af sognepræst Peter Ephraim Fischer og hustru Frederikke Johanne Elisabeth Aagesen¹⁷).

3 børn. Fjerde slægtled. III, nr. 22–24.

15. *Marie Elisabeth Dahl*, født 28. 11. 1818 i Grenå, hjemmedøbt 29. 11. 1818, død sst. 28. 11. 1822, begr. 5. 12. 1822.

Fjerde slægtled

I. Thorkild Christian Dahl og Eleonore Emilie Andersens børn (Se nr. 5).

16. *Caroline Margrethe Eleonore Emilie Dahl*, født 1. 11. 1853 på Moesgård, Mårslet sogn, døbt 28. 5. 1854 i Mårslet kirke, død 8. 4. 1922 på Østergård, Tulstrup sogn, begr. 13. 4. 1922 i Moesgård have. – Gift 7. 11. 1873 i Mårslet kirke med *Theodor Suhr Bang*, født 8. 4. 1843 i København, død 13. 4. 1896 på Moesgård, Mårslet sogn, begr. 20. 4. 1896 i Moesgård have. – Cand. jur. – Forpagter af Østergård, Tulstrup sogn. Søn af politikerens Peter Georg Bang og hustru Marie Karoline Fribert.

Ingen børn.

17. *Anna Kjerstine Gerthrude Frederikke Bothilde Thora Dahl*, født 5. 4. 1861 på Moesgård, Mårslet sogn, døbt 5. 5. 1861 (i kirken), død sst. 27. 12. 1952, begr. 31. 12. 1952 i Moesgård have. – Gift 16. 5. 1884 i Mårslet kirke med sin fætter *Hans Frederik Anton Birch Dahl*, født 27. 5. 1852 på Buderupholm, Buderup sogn, døbt 16. 8. 1852 i Buderup kirke, død 5. 9. 1928 på Moesgård, Mårslet sogn, begr. 10. 9. 1928 i Moesgård have. – Parret ejede først Buderupholm, sidstnævntes hjem, derefter Moesgård, hustruens hjem. Han var søn af nr. 7.

2 børn. Femte slægtled. I, nr. 25–26.

Bothilde Dahl (1861–1952), Moesgårds sidste beboer af slægten Dahl, fotograferet ca. 1880. Med stor pietet bevarede hun til sin død hjemmet fra forældrenes tid. For en gæst var et besøg på Moesgård som at blive sat tilbage til nationalliberalismens store dage.

Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

II. Frederik Anton Birch Dahl og Cathrine Margrethe Bays børn (Se nr. 7).

18. *Kirstine Elisabeth Dahl*, født 6. 1. 1849 på Buderupholm, Buderup sogn, hjemmedøbt 27. 1. 1849, fremstillet 9. 4. 1849, død 15. 2. 1893 i Valdemarsgade 30, København, begr. 28. 2. 1893 på Buderup kirkegård. – Gift 19. 9. 1867 i Buderup kirke med *Johan Otto Vallentin*, født 30. 6. 1832 i Tvede sogn, døbt 30. 7. 1832. Søn af provst Jacob Vallentin og hustru Frederikke Louise Harder. – J. O. Vallentin var en tid forpagter af Buderupholm, men parret separeredes i 1876, og Vallentin levede senere i København. Ved hendes død anføres i Buderup kirkebog, at hun er fhv. godsinspektør Johan Otto Vallentins hustru, og at hendes sidste faste opholdssted var Moesgård. Ingen børn.

19. *Christiane Caroline Johanne Dahl*, født 13. 8. 1850 på Buderupholm, Buderup sogn, hjemmedøbt 26. 1. 1851, fremstillet 16. 5. 1851, død 6. 3. 1919 i Hals sogn, begr. 10. 3. 1919 i Vejle. – Gift 24. 4. 1868 i Budcrup kirke med *Stephan Møhl*, født 2. 10. 1833 i Vejle, død sst. 8. 3. 1907, begr. 13. 3. 1907. – Student 1852 fra Kolding, cand. jur. 1859, byfogedfuldmægtig Vejle 1859–69, sagfører sst. fra 1869, fra 1900 tillige forstander for Vejle Hospital. – Ejede Juelsbjerg i Hornstrup sogn. – Søn af købmand Nicolai Frederik Møhl og hustru Poulina Christiane Stephansen, Vejle¹⁸).

3 sønner.

20. *Hans Frederik Anton Birch Dahl*, født 27. 5. 1852 på Buderupholm, Buderup sogn, døbt 16. 8. 1852 i Buderup kirke. Død på Moesgård, Mårslet sogn, 5. 9. 1928, begr. 10. 9. 1928 i Moesgård have. (Se i øvrigt under nr. 17).

21. *Hakon Einar Dahl*, født 6. 9. 1854 på Buderupholm, hjemmedøbt 25. 2. 1855, fremstillet 23. 8. 1855, død 10. 3. 1888 i Hals sogn, begr. sst. 16. 3. 1888. – Ejer af Hals Ladegård. – Gift 1) 22. 5. 1879 i Testrup kirke med *Kirsten Kastrup*, født 7. 2. 1853 på Kastrupgård, Testrup sogn, død 16. 4. 1881 i Hals sogn, begr. sst. 26. 4. 1881. Datter af proprietær Christen Poulsen Kastrup og hustru Mette Marie Steenild, Kastrupgård. Ingen børn. Gift 2) 4. 4. 1884 i Hals kirke med *Jensine Petrea Hansen*, født 27. 7. 1850, død 30. 4. 1940 i Hals sogn, begr. sst. 4. 5. 1940. Datter af postkontrahent i Nyborg Niels Hansen og hustru Anna Jensen. Ingen børn¹⁹).

Fjerde slægtled

III. Christian Fischer Dahl og Frederikke Elisabeth Fischers børn. (Se nr. 14).

22. *Caroline Elisabeth Dahl*, født 8. 10. 1842 i Grenå, hjemmedøbt 27. 3. 1843, død sst. 4. 4. 1843, begr. 8. 4. 1843.

23. *Anthonia Caroline Dahl*, født 11. 12. 1844 i Grenå, hjemmedøbt 12. 1. 1845, fremstillet 27. 5. 1845, død sst. 8. 12. 1847, begr. 15. 12. 1847.

24. *Augusta Petrea Dahl*, født 28. 11. 1847 i Grenå, døbt 16. 4. 1848, død 13. 8. 1921 i København, begr. 20. 8. 1921 på Frederiksberg kir-

kegård. Gift 9. 9. 1871 i Frederiksberg kirke med *Carl Theodor Leonhard v. Bülow*, født 17. 10. 1825 i Flensborg, død 30. 3. 1897 i Svendborg, begr. 5. 4. 1897 på Frederiksberg kirkegård. – Amtsforvalter i Svendborg. Søn af oberst Franz Christoffer v. Bülow og Marie Christine Foght²⁰).

4 børn.

Femte slægtled

Hans Frederik Anton Birch Dahl og Anna Kjerstine Gerthrude Frederikke Bothilde Thora Dahls børn. (Se nr. 17).

25. *Hakon Thorkil Christian Carl Frederik Dahl*, født 20. 12. 1887 på Buderupholm, Buderup sogn, døbt 28. 5. 1888, død 27. 8. 1964 på Østergård, Tulstrup sogn, begr. 31. 8. 1964 i Moesgård have. – Student, landbrugskandidat 1911, sekondløjtnant ved III Dragonregiment. I Malaya 1914–23. Ejer af Østergård, Tulstrup sogn, siden 1922 og sammen med søsteren af Moesgård, Mårslet sogn 1953–60. Gift 28. 12. 1920 i Hørsholm kirke med *Agnete Lunn*, født 2. 1. 1891 på Frederiksberg, død 12. 11. 1956 på Østergård, Tulstrup sogn, begr. 16. 11. 1956 i Moesgård have. Datter af veksellerer Au-

Thorkil Dahl, der sammen med søsteren Agnete, gift Gjærn, i 1960 solgte Moesgård til Århus amt og nogle af omegnskommunerne.

Århus Folkebibliotekers
lokalhistoriske Samling.

gust Lunn og hustru Veronique Cathrine Marie Louise Messerschmidt²¹. Da godsejer Dahl ingen sønner havde, uddøde med ham mandslinien i denne Dahlske slægt.

26. *Bodil Agnete Kathrine Emilie Dahl*, født 11. 4. 1891 på Buderupholm, Buderup sogn, døbt 16. 8. 1891. – Gift 2. 3. 1921 i Mårslet kirke med *Vilhelm Gjern*, født 6. 11. 1873 i Ribe, død 18. 7. 1955 i »Skadsholm«, Skørping sogn, begr. på Gl. Skørping kirkegård. – Forstelev 1892–1893 i Tisvilde, Frederiksværk distrikt, forstkandidat 1898. Aftjent værnepligten ved fæstningsartilleriet, løjtnant. Fra 1900–1920 medleder af ØKs teaskove i Øvre Siam. Fra 1921 ejer af »Skadsholm« ved Skørping. Søn af herredsfoged i Ribe, premierløjtnant August Michael Gjern og hustru Adelaide Ida Brun²²).

Ingen børn.

NOTER OG HENVISNINGER

Hvor intet andet er bemærket, er oplysninger om fødsel, dåb, vielse, død og begravelse bekræftede af kirkebøgerne. De benyttede forkortelser forstås formentlig uden nærmere forklaring.

1. Århus byfogedarkiv. Skifteprotokol 1764–77, s. 155.
2. 1742 og 1744 ved dåb af Thomas Bragaards børn og 1747 ved dåb af Peder Guldmands barn.
3. Johs. C. Jessen: Vester og Øster Flakkebjerg Herreds Skolehistorie s. 58.
4. Århus bispearkiv. Kaldsprotokol for præster og lærere 1796–1837, s. 216 b.
5. Fra mindsten i Moesgård have. Fødesognet er formentlig Krogsbæk, jfr. foran. Men kirkebog mangler.
6. J. Hoffmeyer: »Blade af Aarhus By's Historie«, bd. 1, s. 270–71. »Aarhus gennem Tiderne«, bd. 3, s. 439.
7. Fødselsdag fra mindsten i Moesgård have.
8. Terkel Fogh var sønnesønssønnesøn af gmd. Peder Fogh i Testrup, som rimeligvis var søn af Mikkel Pedersen Fogh, gmd. sst. og sandemand i Ning herred, gift med Else Jensdatter og død 11. 5. 1632, jfr. Hübertz Aktstykker II, s. 307 flg.
9. Århus Stifts Årbøger 1959, s. 183.
10. E. Dam og A. Schæffer: De danske Apotekers Historie indtil 1922. Bd. 2, s. 264. – Carl Svenstrup: Grenaa By's Historie, Bd. B, s. 465 og C, s. 661. – Personalthistorisk Tidsskrift 1953, s. 70 flg.
11. Kirkebogen har Terkild.
12. Mindestenen i Moesgård have anfører 12. 2. 1824, men Århus domsogns kirkebog anfører både ved hendes konfirmation og vielse 14. 2. 1824.

13. »Århus gennem Tiderne«, bd. 3, s. 439 flg. — Biografisk Leksikon, bd. V, s. 494–96. — Aarhus Stiftstidende 4. 10. 1839.
14. Biografisk Leksikon, bd. V, s. 491–92.
15. T. Baumgarten: Arkiv for Genealogi og Heraldik, s. 28–29.
16. Trap: Danmark, 4. udg., bd. VI, s. 639–40.
17. De under note 10 nævnte kilder.
18. Hjorth Nielsen: Danske Sagførere 1869–1919. (1941), s. 273.
A. Grum-Schwensen: Slægten Schwensen fra Gl. Haderslev, s. 93. T. Baumgarten: Arkiv for Genealogi og Heraldik, s. 57–58.
19. T. Baumgarten: Arkiv for Genealogi og Heraldik, s. 28–29.
20. Personalhistorisk Tidsskrift. 1933, s. 102. — Slægtshåndbogen I, s. 78.
21. A. Larsen: Danske Landbrugs-kandidater. 1955, s. 58. — W. von Antoniewitz: Danske Patricier-Slægter. Bd. I, s. 140.
22. A. Thyssen: Danske Forstkandidater. 1890–1955. II, s. 46.

Guldsmed Augustinus Jacobsen, Århus

– nogle bevarede arbejder

Af *S. Fritz*

Denne lille artikel om den første guldsmed i Århus, fra hvem udførte arbejder er bevarede, må naturligt begynde med en hyldest til den danske sølvforsker lektor C. A. Bøje¹⁾, hvis storværk er den egentlige baggrund og inspiration for nærværende lille brik.

De arkivalske kilder om guldsmed i Århus Augustinus Jacobsen er desværre yderst sparsomme, men alligevel:

Århus borgerskabsprotokol angiver for 11.5. 1587:

»Then 11 dag May Augustinus guldsmed suor borgered, gaff sex daller, opbar Lodwig schriffer«²⁾, og Rentemesterregnskaber 1595: Augustinus Jacobsen guldsmed³⁾. Kun disse årstals 8 årige periode giver arkivalierne.

Tilskrivningen af bevarede arbejder kan selvfølgelig anfægtes, da der ingen skriftlig dokumentation foreligger, men Bøje's antagelse af, at mestermærket C. A. Bøje nr. 1351 er benyttet af Augustinus Jacobsen, er kun blevet bestyrket, og Bøje har benyttet – blandt de 3 genstande han havde kendskab til – den daterede oblatæske i Århus Vor Frue kirke, som emnet for sin antagelse.

Udover de af Bøje anførte arbejder: Oblatæske i Århus Vor Frue kirke (i kirken) og 2 stk. jordfundne skeer (i Nationalmuseet)⁴⁾ kan yderligere tilskrives samme mester: alterkalk i Borum kirke, Århus amt (i kirken).

Århus Vor Frue kirkes oblatæske. Et cylindrisk corpus med påloddede fod- og lågrands profillister, båret af 3 diminutive støbte siddende løver, det etagerede låg – afsluttet med iskruet støbt knop – fæstnet med charnier, hvis støbte gæk er formet som en cartouche med puttohoved. På corpus er straks under profillisten graveret bånddekoration med rankeværk, og under denne er graveret en 3 liniet

inskription. Af ændringer siden udførelsen: knoppens formentlig oprindelige, firfligede møttrik er erstattet med moderne skrue af rundhovedtype, desuden er lågets inderside i 1900-tallet forsynet med dekorationsgraving.

Oblatæskan er typisk renæssancepræget med cylindrisk corpus, med kraftig fodrandsprofil, med lågets etagering, med puttogæk og med gravingen. Afvigende er trepunkts understøtningen, der var blevet benyttet under gotikken, og som fik stor udbredelse under barokken, men som sjældent forekommer i renæssancen.

De små – altfor små – løver⁵), der ikke egentlig ved deres krop, men snarere ved deres haler, bærer oblatæskan, giver hele genstanden en pjanket lethed, der fremhæver det menneskelige, den udførende guldsmed, fremfor stilpræget ved den første betragtning af genstanden.

Indskriften er spændende, ja dramatisk:

DENNE ABLAD BØS HØR WOR FRVE SOGNEFØLCK WDI AARHVS
OC ER GIØRT AF DEN SØLF KAND SØM SALIG KNVD MICKEL-
SEN SCKENCK KIRCKEN HVILCKEN BLEF FRA KIRCKEN STAALEN
1593 OC IGIEN FVNDEN 1595

Man forestiller sig, at afdøde Knud Mickelsens sølvkande til altervin har været så beskadiget, da man andenåret efter dens forsvinden atter fik den i hænde, at guldsmeden ikke har kunnet reparere den, og med datidens respekt for sølvets metalværdi har man da bedt guldsmed Augustinus Jacobsen om af sølvet fra den ødelagte kande at udføre en oblatæske.

Oblatæskan vejer 272,5 gram, corpus runding er 305 cm³, totalhøjden er 11,3 cm, hvoraf corpus er 6,7 cm, fodrandslistens maks. diameter er 8,6 cm, og corpus indv. diameter 8,1 cm. Mestermærket er indslået i bundens underside.

Alterkalk i Borum kirke. Alterkalken har traditionel opbygning fra den glatte cuppa (bægeret) en 6 kantet stilk, med tilsvarende nodus, afsluttet med 6 tunget fod. Efter overgangen til brug af særkalke er dens anvendelse som skænkekande ikke gennemført med anskaffelse af løs indsats i cuppaen, men ved ilodning af en delvis dækplade med tud.

Fodstykket har på dets lodrette bånd en graveret dekoration bygget over modvendte pyramider af 3 punkter med mellemliggende streger, hvis antal af 3 og 4 synes tilfældigt. På en af fodstykkets tunger er med split fæstnet et støbt krucifikslegeme, hvis kors og skrift-

Oblatæske i Arhus Vor Frue kirke. Udført af Augustinus Jacobsen, Arhus, dat. 1595. Fodranden synes påloddet uden hensyntagen til anbringelsen af de små løver.

Fot. Weg, Arhus.

Samme oblatæske set fra modsat side.

Fot. Weg, Århus.

Alterkalk i Borum kirke. Udført af Augustinus Jacobsen, Århus, dat. 1601. Indvendig i cuppaen skimtes tilføjelsen: tuden. Frontalt ses på fodranden det indslåede mestermærke.

Fot. Weg, Århus.

bånd: »INRI« er graveret. Fodstykket afsluttes foroven af en påloddet profilliste (en kraftig vulst omgivet af en skarp dobbelt profil). Stilken har tilsvarende, men kraftigere dobbeltprofil påloddet enderne og fæstnende nodus. Nodus, der på sædvanlig vis er sammenloddet af modsvarende over- og understykke, har bladmotiver imellem de rudeformede rørstykker, der afsluttes med påloddede dækplader med forløbende graveret tekst: IHESUS. Fodrandens karnisformede profil er på undersiden styrket med påloddet vandret bånd, på hvis underside flg. er graveret: LOD ANDERS PEDERSEN DK GIØR ANO 1601 samt 27 LOD 1601 d. v. s.: 1601 lod Anders Pedersen denne kalk udføre, og den vejer 27 lod.

Alterkalken vejer i alt 310 gram (NB heri den nye dækplade med tud), cuppaens rumindhold 300 cm³ (uden fradrag for dækplade og tud), totalhøjden er 18,3 cm, heraf cuppaen 6,3 cm, diameter ved cuppaens rand 9,7 cm og største tværmål for den 6 tungede fodrand er 13,0 cm. Mestermærket er indslået i fodrandsbåndets overside.

Giveren af alterkalken, Anders Pedersen, er det formentlig, der også har skænket Borum kirke dens prædikestol, på hvilken flg. tekst er malet:

ANNO 1604 LOD ANDER PIERSEN IJ BORUM HERRIS FOGIT IJ
FRAMLØFF HERRIT MED SIN KIERE HUSTRU BARBRA NIELSE-
DATTER OPSETTE DENE PREDICKESTOEL PAA DERIS EGEN
BEKOSTNING OG GAFF DEN THIL BORUM KIERCKE

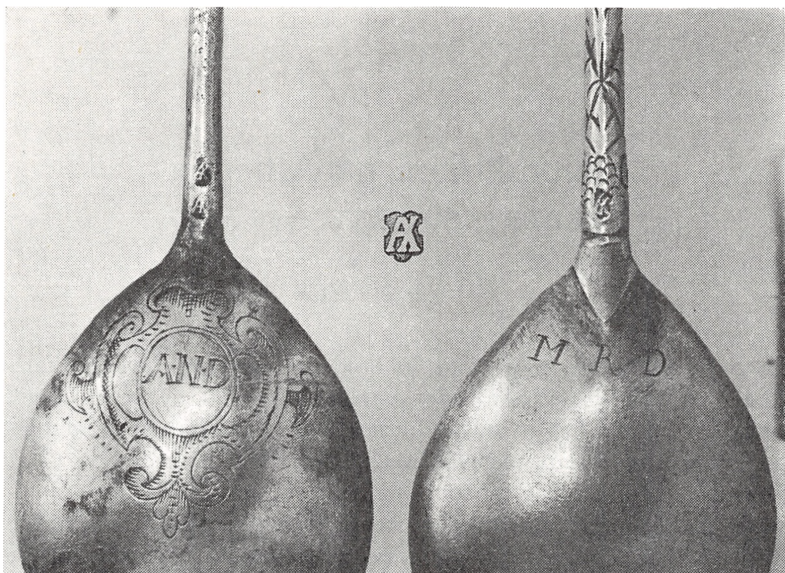
Anders Pedersen var beskikket som herredsfoged den 9. april 1587 og fik 1592 forleningsbrev på afgift af kronens part af korntienden af Borum sogn. Han var gift 1. gang med Barbara Nielsdatter og 2. gang med Boels Lauridsdatter. Fra sidste ægteskab har Borum kirke modtaget i 1614 de i kirken ligeledes bevarede malmalterstager⁶).

Det bemærkes, at Borum kirkes patene, sølvtallerknen til brødet, ikke bærer noget mestermærke, men på grund af sin udformning og håndværksmæssige udførelse, med nogen tilforladelighed må kunne tilskrives Augustinus Jacobsen. Patenen er cirkulær med 6-tunget spejl, på randens overside graveret kors i cirkel, og er indvendig forgyldt.

De af Bøje anførte skeer i Nationalmuseet. Museets opgivelser om fundstederne er følgende: D. 638 fundet 1870 i Åstrup, Føvling sogn, Skanderborg amt. D. 2599 fundet 1891 i Tebstrup, Ovsted sogn, Skanderborg amt. Om skeernes form skal kun siges, at de tilslutter

Jordfundne skeer nu i Nationalmuseet. Natm. nr. D 638 og D. 2599.
Fot. Natm.

Augustinus Jacobsens mestermærke (midt i billedet, C. A. Bøje, nr. 1351) er anbragt nederst på bagsiden af skeernes skaft.

sig de former, der som vandreformer synes kopierede af datidens guldsmede, hvorfor de Augustinus Jacobsenske særpræg ikke skal søges her.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Chr. A. Bøje: Danske guld- og sølvmedemærker før 1870, Kbhvn. 1946 og Tillæg 1949.
2. Århus Borgerskabsprotokol. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg: D. 2-305.
3. Afskrift i Bøjes notat.
4. Anførte arbejde side 191.
5. Før 1600 kendes diminutive bærende løver fra den af ukendt guldsmed udførte »Rosenblomme«, dat. 1577, med skiftevis granatæbler og løver som bæringer. Görran Axel-Nilsson: Hans Skovgaard och Anne Parsbergs Pokal i Röhnska Konstslöjdmuseet Arstryck 1959.
6. Chr. Heilskov: En gammel herredsfogedslægt fra Borum. Østjydsk Hjemstavn 1944.

Jeg takker museumsinspektør Fritze Lindahl, Nationalmuseet, og hr. Leif Jensen, Viborg, for imødekommenhed, og retter en særlig tak til fotograf Weg for hans interesse for fotografering af gamle sølvgenstande. Det er mit håb, at mit mangeårige arbejde – con amore – med indsamling af materiale til yderligere et tillæg til Bøjes mærkebog, med de mange enkelt genstande iagttagede, foruden tillægget også vil foranledige »brikker« som denne: samlede registreringer af sager udført af den enkelte guldsmed.

Kolonikirken på Alheden

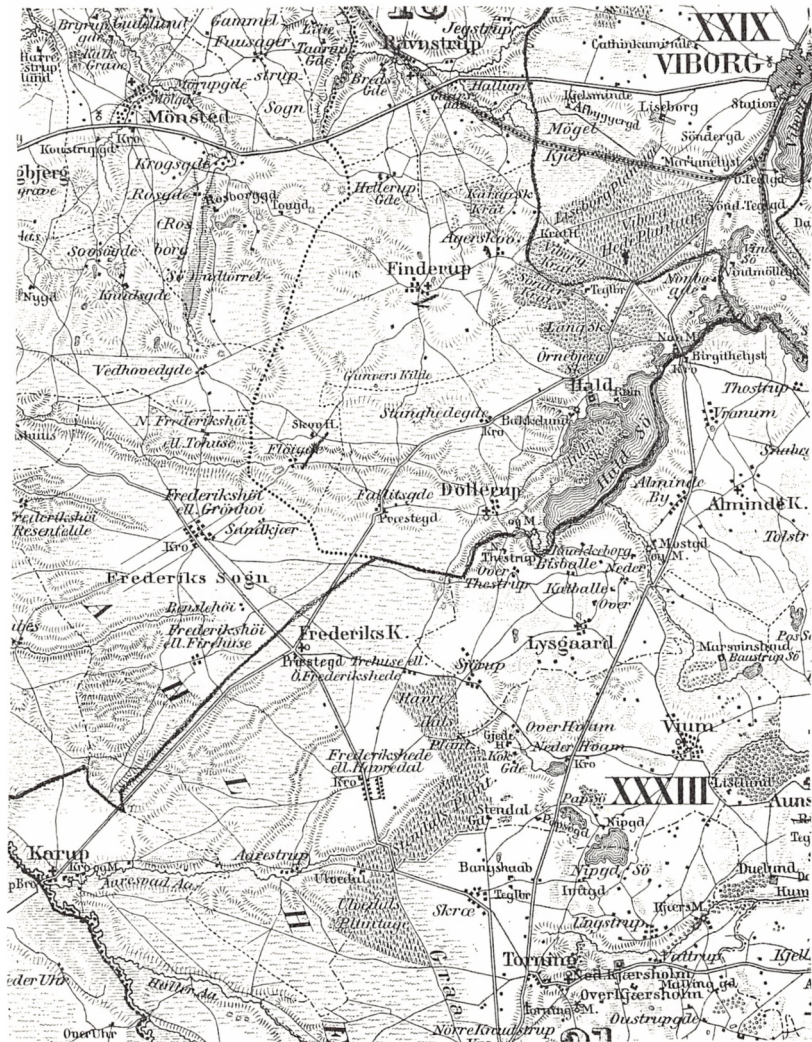
FREDERIKS KIRKE 1766-1966

Af *Vald. Andersen*

De tyske kolonister, som 1759-60 brød op fra hjemstavnen Pfalz-Hessen og drog til de jyske heder, var naturligvis af en meget broget beskaffenhed. En del af indvandrerne havde kun ringe forudsætninger for at kunne klare opgaven som hedeopdyrkere, andre fik til at begynde med af kolonisationens ledelse et mere fordelagtigt vidnesbyrd, en bedømmelse, som dog senere under etableringens mange vanskeligheder i ikke få tilfælde måtte ændres, så de pågældende fik vedtegningen uegnede. Disse beklagelige kendsgerninger, der i tidens løb har fået en kraftig historisk understregning, bør dog ikke tilsløre, at der blandt de indvandrede kolonister var mange arbejdssomme, målbevidste mennesker, som viste sig i stand til at præstere den omstilling, den nye tilværelse krævede.

Som et fælles træk hos den største part af kolonisterne viste de en stærkt ytret religiøsitet, der havde nær forbindelse med en vågen kirkepolitisk stillingtagen. Dette skyldtes hjemlandets kirkelige brydninger, idet et protestantisk flertal i befolkningen holdtes undertrykt af den katolske regering i Pfalz. Denne tilstand var i forbindelse med almindelige politiske problemer en tungtvejende grund til, at så mange valgte at udvandre.

De danske kommissærer, der modtog kolonisterne og skulle sørge for deres bosættelse, var opmærksom på disse forhold, og ved ankomsten måtte tyskerne oplyse, om de var lutherske, reformerte eller katolske. Mindst ønskede var selvfølgelig de sidste, men det kirkelige tilhørsforhold var ikke afgørende, hvis en katolsk kolonist i øvrigt fandtes egnet. For at hindre gnidninger mellem folk af forskellige kirkelig retning besluttedes, at katolikkerne samledes i kolonien Frederiksnåde i Vorbasse sogn, mens lutherske og reformerte, der heller ikke indbyrdes havde det bedste forhold, kunne søge sammen med deres trosfæller i de oprettede kolonibyer, alt dog under frie forhold.

Kort over Frederiks og omegn. 1872.

Skønt der således straks ved kolonisationens begyndelse blev taget hensyn til de indvandedes kirkelige observans, hvilket for øvrigt synes at være stillet dem i udsigt af Joh. Fr. Moritz, den danske resident i Frankfurt a. M.¹⁾, kom udviklingen næppe til, ej heller på dette område, at indfri de stillede forventninger. Den kirkelige frihed fik

man. Men med de ydre rammer for kirkelivet, med antagelsen af præster og med fremskaffelsen af passende lokaler til afholdelse af gudstjeneste, måtte kolonisterne gennem flere år nøjes med det mest nødtørftige.

Når det kom til at vare så længe med at få disse forhold bragt i orden, var den afgørende grund dog, at hele kolonisationen gennem de første fem år kom til at forløbe under stor usikkerhed og manglende planlægning, hvilket igen skyldtes, at kolonierne trods stærke advarsler fra de to hovedkommissærer, Hans de Hoffman og Andr. Diechmann, overbefolkedes. Alene dette indebar en faretruende tilstand, der kun lod sig bedre, hvis en del af kolonisterne igen blev fjernede. Spørgsmålet var ømtåleligt, og rentekamret stillede sig afvisende over for tanken om en sortering af de ankomne kolonister²).

De første planer om kirkebyggeri

Allerede i april 1761 havde kommissærerne foreslået, at der af en i Havredal nedblæst gård kunne bygges præsteresidenser til den reformerte præst i Havredal og til den lutherske i Grønhøj. Samtidig berørte man spørgsmålet om en kirke til kolonisterne. Herpå svarede rentekamret, at dette ville volde Hs. Majst.s kasse anselige bekostninger, og »finder De vel selv, at det efter omstændighederne får indtil videre at bero«³). Der hentydes hermed til den herskende usikkerhed omkring kolonisationen, hvilken kommissærerne over for rentekamret havde givet udtryk for og navnlig fremholdt, at der blandt kolonisterne var mange uegnede folk.

Efter at man i 1763 omsider havde fået regeringens billigelse til at bortvise de mest uønskede blandt kolonisterne, mente man at kunne se fremtiden i møde med større fortrøstning. Dette fremgår af koloniforvalter Hans Kjærsgaards indberetning for året 1763. Han erindrer heri om, at kolonisterne jo havde fået løfte om kirker og skoler, men havde endnu efter tre års forløb intet fået. Skulle den påbegyndte konsolidering af koloniforetagendet lykkes, måtte løftet nu indfries, ligesom kolonisterne måtte have »en habil luthersk præst«, der skulle have samme løn som den reformerte præst. (Se herom i det følgende).

»Som disse folk, hvad deres religion angår, er meget påstående«, måtte koloniledelsen erkende, at en ordning af de kirkelige forhold ikke kunne udskydes ret meget længere. Når kolonisterne på et tidligt tidspunkt havde forlangt skoler og i nogle tilfælde selv havde skaffet lærere og fået en undervisning af deres børn etableret, var dette et

udslag af den nævnte religiøse »påståenhed«. Det må vist også erkendes, at kolonisterne i højere grad end den jyske bondebefolkning i almindelighed lagde vægt på skolegang og undervisning. En stor del af de indvandrede voksne mænd har efterladt sig beviser på, at de kunne skrive, enkelte havde endda en overraskende færdighed.

Så snart gårdene blev bygget, indrettedes skolestuer i kolonibyerne. Her holdtes i den første tid gudstjeneste under interimistiske forhold. At kolonisterne – der kunne naturligvis kun være tale om de lutherske – skulle have søgt nabosognenes kirker til den almindelige gudstjeneste, er næppe tænkeligt. Alene de sproglige vanskeligheder måtte være en alvorlig hindring, og der måtte ske en langsom fremadskridende tilpasning i forholdet mellem de tyske kolonister og deres danske naboer, før de kunne dele stolestade i en dansk sognekirke.

Koloniområdet, der foruden den egentlige Alhede omfattede dele af Torning og Kragelund sogne samt Christianshede i Bording sogn, var for vidtstrakt til, at beboerne kunne henvises til én kirke. Det første forslag til kirkebyggeri omfattede derfor to kirker. Deraf skulle den ene opføres ved *Bedevej* i Kragelund sogn. Den skulle kaldes Christianskirken, og planen førtes så vidt frem, at der var indkøbt tømmer og andre byggematerialer, da det blev bestemt, at Christianskirken alligevel ikke skulle opføres. Der var nemlig rejst så mange af kolonisterne i de sydlige kolonibyer, at de tilbageblevne, når de ledige gårde blev besat med danske beboere, ville udgøre et mindretal, der kunne henvises til de nærmeste sognekirker⁴).

I Alhedens nordlige del var forholdene mere stabile. Koloniforvalteren skrev: »Da de to bedste kolonier, Frederikshøj (Grønhøj) og Frederikshede (Havredal), af 60 familier, har god ejendom og er temmelig godt i stand, så forhenes, at midt imellem begge kolonier kunne bygges en kirke for begge menigheder, hvorudi kunne prædikes vekselvis luthersk og reformert. Vel kunne det være nyttigt, at et aparte hus blev bygget ved kirken til en kolonist for at have tilsyn med kirkens bygninger og ornamentter, da ham noget jordsmon kunne tillægges på begge byers grund omkring kirken, at han deraf kan have ophold i fremtiden«.

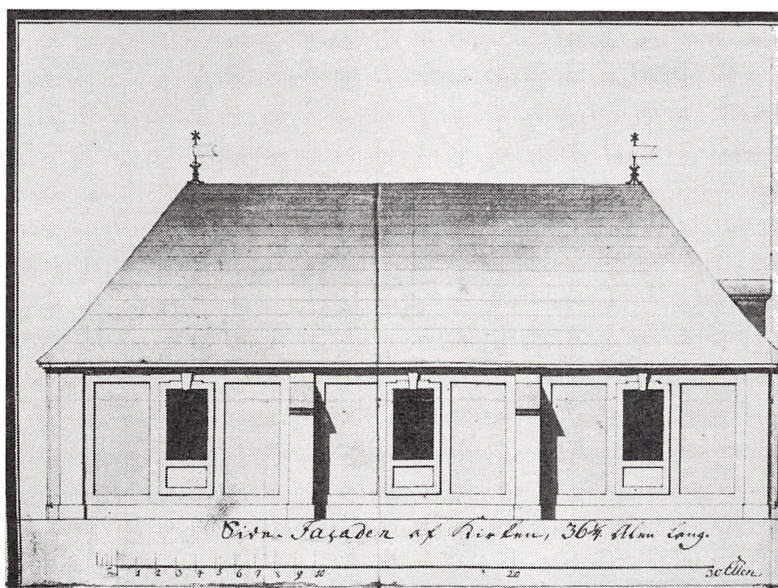
Med dette forslag havde forvalter Kjærsgaard egentlig placeret kirken. Det var dog sikkert ikke uden en forudgående drøftelse med kolonisterne. At han videst muligt tog hensyn til deres ønsker og udtalelser, fremgår af en skrivelse til kommissærerne, hvori han fortsætter sine betragtninger over kirkens placering. Han havde glemt at omtale, »at kolonisterne i disse nordreste to byer hellere ønsker at

få kirken bygget ved en af byerne – hvorom de da fik at kaste lod – thi den menighed eller bys folk, som i så fald skulle rejse til kirken, havde, når dette skete, den bekvemmelighed i regn og rod, især ved vintertid, at kunne i byen, hvor kirken lå, erholde sig lidet (husly, fortøring), som ikke kunne ske på vilden mark⁵). Denne tanke var fremsat af kolonisten Conrad Münster i Grønhøj, der betegnedes som en af de retsindigste i denne by. Bag en sådan udtalelse lå formentlig et ønske om, at kirken blev bygget i Grønhøj. Her havde man allerede 1763 fået udvist en plads til kirkegård nordøst for byen og indhegnet den med et dige⁶). Om kirkegården nogen sinde toges i brug vides ikke, men sandsynligvis er det ikke sket, da byens beboere som overvejende lutherske har kunnet søge kirkelig betjening i nabosognene, når der var tale om begravelse.

I en skrivelse af 12. maj 1764 bevilger rentekamret, at »der må opbygges 2 store og rummelige huse omtrent som kornlader«, der skulle tjene som kirkebygninger, og desuden være bolig for en præst og en skoleholder. Efter en foreliggende tegning samt overslag ville hver bygning koste 1000–1200 rdl. foruden mur- og tagsten. Murstenene kunne leveres af de til kolonierne oprettede teglværker, hvoraf der var et i Skræ i Torning sogn og et andet ved Nørlund i Bording sogn. Nu, da byggeriet i kolonierne var fuldført, var disse teglværker ikke længer påkrævede, hvilket da også var forudset ved Skræ-værkets opførelse, idet tagværket her var lavet med flytning og anden anvendelse for øje.

Der var almindelighed enighed om, at Skræ-teglværkets tagkonstruktion kunne komme til nytte ved det forestående kirkebyggeri. Den sagkyndige undersøgelse foretoges af muremester Peder Jensen i Viborg, der efter opmåling af sten og tømmer kunne gøre et foreløbigt overslag. Da teglladen var 24 fag à 2 alen, måtte kirken altså blive 48 alen lang, hvilket man mente var tilstrækkeligt. Peder Jensen tænkte sig kirkerummet delt med otte alen til et kor og det øvrige rum forsynet med stolestader, hvoraf der kunne blive ca. 26, hver med plads til to familier, idet der også skulle være plads til prædikestol samt en dør. Kirken kunne få en indvendig bredde af 11½ alen, hvoraf midtergangen ville optage tre alen. Om loftshøjden mente man, at seks alen var nok. Da der skulle være en væg mellem koret og det øvrige rum, ligesom der tænktes indrettet »en mådelig stue i koret«, ville der til kirken medgå 86.400 sten.

Forinden havde forvalter Kjærsgaard set nærmere på byggepladsen. »Skal kirken bygges just midt mellem begge kolonier, kan plad-

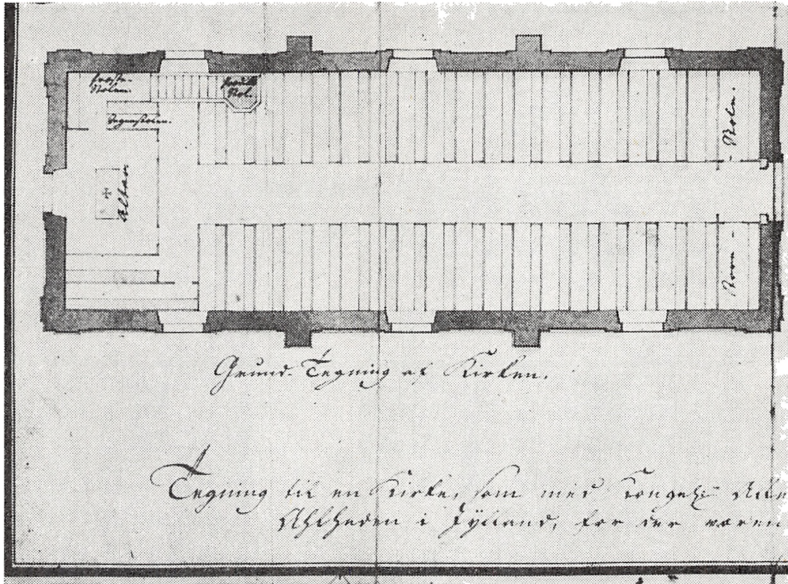
Kgl. bygmester G. D. Anthon's facadetegning til Frederiks kirke 1765.

Rigsarkivet.

sen dertil blive 222 favne norden korsvejen, der kommer fra Viborg, men noget sønden stiftsskellet. Jeg har ladet vejen måle og sat tegn og mærke til midterpælen. Der kan da, om kirken skal bygges der, blive 1542 favne fra kirken til hver koloni«. Det må hertil bemærkes, at Viborg-Karup landevejen dengang gik disse nævnte 222 favne sydligere end dens nuværende passage nord for kirken⁷⁾.

Da man nu sammen med murermester Peder Jensen beså byggepladsen, var også kolonisterne repræsenterede. Grunden undersøgtes i tre alens dybde, hvorefter der kunne »gøres facit på behøvende sten«. Resultatet blev, at der af hver kolonist skulle leveres tre læs kampesten til grunden. Samtidig blev der truffet bestemmelse om at grave en brønd på byggepladsen.

Der var tale om et større byggeprogram i sommeren 1765. I de sydlige kolonibyer havde man måttet beslutte sig til at flytte ca. 20 gårde, der i første omgang var blevet lagt på så ringe en jord, at der ikke var eksistensmuligheder. Desuden omfattede planen opførelsen af fire skolehuse. Selv om Christianskirken blev opgivet, var den udbudte entreprise efter tidens forhold temmelig stor. Kommis-

Kgl. bygmester G. D. Anthon's grundplan til Frederiks kirke 1765.

Rigsarkivet.

særerne lod afholde licitation i Knudstrup, men ingen ville påtage sig arbejdet. »Dog har vi endelig med megen møje fået en dygtig tømmermand og en muremester opspurgt, som vi håber deri entrener, såfremt de vil indlade dem i nogen billig accord«.

Når egnens håndværkere, der gennem plakater i såvel købstæderne som på landet fik arbejdet tilbudt, ikke viste større interesse, tør det vel antages, at man endnu huskede, under hvilke vanskeligheder og kaotiske vilkår de mange kolonigårde for nogle år siden blev bygget⁸). Omsider fik bygmestrene Bordewig og Thomsen i Vejle arbejdet overdraget. Herved forstås kun i egentligste forstand arbejdet, mens byggematerialernes fremskaffelse og transport ikke var mestrenes sag.

1764 nåede man med kirkebyggeriet næppe videre end at få grundstenene tilført, og hermed havde kolonisterne udført deres part af opgaven. Ved nytårstid 1765 kunne man præsenteres for en af kgl. bygmester Anthon udarbejdet tegning til kirkebygningen, hvorved kun synes at have været taget hensyn til den allerede fastlagte grundplan, der som nævnt bestemtes af teglværkets tagkonstruktion. Teg-

ningen gav anledning til visse indvendinger fra kommissærerne, nemlig:

»1) At kirken, som skal ligge på et såre højt sted, kan indvendig ikke være højere end 7 alen, og denne tegning er 8 alen, som gør stor forskel, da alle ting skal menageres.

2) At efter tegningen kan ej rummes mere end 150 højst 200 mennesker, og der er noget nær 300 hver gang (i kirke), hvorover den af os indsendte tegning er 8 alen længere.

3) Forbygningen og zirater på muren er bekosteligt og ondt at holde ved lige, om der går bræk på stenene, da ingen stads behøves i den vilde hede.

4) Kirkedøren må være midt på, og for at spare kan prædikestolen være midt i kirken med alteret underneden. (Dette arrangement synes i 1700erne at have været på mode).

5) Tagstolene behøves ikke, siden der på begge ender er skrå gavle.

6) Tagvinduer eller kviste kan der ikke være, formedelst den stærke slag-vand, mindre kan kirken gipses for samme årsags skyld.

7) Efter allern. ordre skal der være midt på kirken et lidet spir til en klokke, ligesom vores tegning udviser; samme findes ej på hr. bygmesters tegning, gør stor forskel«⁹).

Som et væsentligt argument mod bygmester Anthons projekt anføres endelig, at det ville blive ca. 1000 rdl. dyrere end det af kommissærerne fremlagte. Da hensynet til den stærkt belastede kongelige kasse måtte komme først, ligesom kommissærernes byggeplan ville give mere plads i kirken, synes Anthons projekt at være blevet forandret og navnlig forenklet i betydelig grad, og det var således en kirke uden pynt eller »zirat«, man den følgende sommer skulle se tage form midt i den bare hede. Rentekamret havde »stricte befalel«, at byggeriet skulle begynde tidligt forår 1765.

Tømmer, sten og kalk skulle transporteres til byggepladsen ved pligtkørsel. Herved forstås, at ikke blot den nærmeste omegns bønder, men også folk fra fjernere egne fik ordre til at møde med deres køretøjer for at bringe byggematerialer til Alheden. Ordren til en sådan kørsel blev givet i kongens navn, og pligten til at efterkomme ordren havde snæver forbindelse med kravet om ubetinget lydighed mod den enevældige konge. Man skulle altså køre – og gøre det uden vederlag. Der var her tale om en såre ildeset byrde, som mange jyske bønder allerede ved koloniernes grundlæggelse havde måttet præstere, og det kan med god grund antages, at den almindelige uvilje og

skopsis, som den jyske bondebefolkning viste mod kolonivæsenet, for en del netop skyldtes det vidtrækkende krav om pligtkørslen. På den anden side var bøndernes foresatte, amtmand, regimentskriver, ridefoged gerne rede til at værne deres undergivne bedst muligt mod pligtkørsleens plage.

Kommissærerne havde allerede sidst på sommeren 1764 henvendt sig til amtmanden over Silkeborg m. fl. amter, Trappaud, der som tidligere medkommissær kendte problemerne på Alheden, om at rekvirere de nødvendige vogne til at køre mursten fra de to teglværker til kirken, så snart man havde høsten bjerget. Herpå svarede Trappaud, at herom måtte ikke kommissærerne, men rentekamret, gøre ansøgning. Dette skete, og nu fik også amtmanden over Viborg amt ordre til »at levere kørsel«, med den besked, at udeblevne, for hvem der måtte lejes vogne, uden ringeste forhaling med »militarisk execution« – indkvartering af soldater, der skulle underholdes af den udeblevne – blev tvunget til at betale.

Til et bondelæs regnedes 150 à 200 mursten. Alene stenene til kirken ville kræve ca. 500 vogne. Fra Resen sogn måtte otte vogne transportere tømmeret fra teglværket i Skræ til kirken. Andre måtte hente kalk i Daubjerg. Tagstenene fik man fra Hald. Lægter til taget kom fra Løgager, Them sogn, hvor man havde planlagt opførelse af en papirmølle, der efter visse erfaringer desværre måtte opgives. De pommerske bjælker til kirken kunne ikke fås i Jylland, men måtte skaffes fra Åbenrå, blev fragtet søværts til Randers, hvorfra 29 vogne fra Demstrup gods og 31 fra Gjessinggård gods førte bjælkerne til Alheden, en bjælke var så svært et læs, at der måtte fire heste for vognen¹⁰).

Lucas Kloch havde siden 1763 haft posten som en slags inspektør ved kolonierne på Alheden, men var næppe betroet større opgaver, efter at Hans Kjærsgaard omtrent samtidig blev koloniforvalter. Nu i byggeriets travle tid fik Lucas Kloch, som da boede på Klosterlund, Kragelund sogn, hvervet at skaffe folk til pligtkørslen. Da denne også omfattede Randers amt, foruden Ringkøbing og Skivehus amter, sendte Lucas Koch en mand fra Engesvang, Søren Pedersen, til Randersegnens godser med den kongelige ordre til pligtkørsel.

28. august 1765 havde godsejerne Folsach, Gjessinggård, og Steenfeldt, Demstrup, klaget til rentekamret over Lucas Kloch, »der havde ladet deres bønder tilsige til kørsel med materialer til kirken og havde med vilje holdt den til en sådan kørsel hafte anvisning så

længe tilbage, indtil høsten var begyndt, for at aftvinge proprietærene eller bønderne en høj og ubillig betaling for disse kørsler«. Lignende klage afgav ridefogden på Trudsholm, der havde måttet betale Søren Pedersen 69 rdl. for godsets bønder, der ikke på grund af høsten kunne stille med de forlangte 46 vogne. De klagende hævdede det urimelige i, at en vogn skulle køre 22 mil for at transportere 200 mursten fra teglværket ved Nørlund til kirken.

Da der efter ordre fra rentekamret holdtes forhør over Søren Pedersen, måtte han indrømme, at han på Gjessinggård og Demstrup havde forlangt 10 mark for hver vogn, der ikke kunne udføre den krævede kørsel, derimod nægtede han at have fået noget på Trudsholm¹¹). Om der forelå misligheder, fremgår ikke klart, men Lucas Kloch synes ikke herefter at være betroet opgaver ved kolonivæsenet.

*

Først efter pinse 1765 var der kommet rigtig gang i kirkebyggeriet. De to mestre havde 30-40 mennesker i arbejde, og da »føden er overmåde kostbar«, ville man gerne forcere arbejdet mest muligt. Især frygtede mestrene, at tilførselen af materialer skulle svigte, når bønderne skulle i gang med høsten, men denne vanskelighed synes dog at være undgået.

Nogle travle og livlige sommermåneder brød den sædvanlige fred og stilhed her midt i Alheden, og de gamle hedeveje i alle verdenshjørner fik hjulsporene slidt dybe af de hundreder af knirkende bondekøretøjer, som her var opbudt. Synlig vidt ud over den flade lynghede rejste kirkemurene sig, og for kolonisterne var dette syn naturligvis såre glædeligt. Det var kongen, der byggede kirke til dem; deres egen indsats var, som foran nævnt, ikke stor. Koloniernes kommissærer og forvalter måtte med samme tilfredshed se på, hvordan et længe ventende problem nu dag for dag skred rask mod sin løsning.

Fra den kongelige bygningskommission skrives 11. april 1765 til rentekamret, »om ikke de herrer kommissærer ved Alheden kunne overdrages tilsynet med, at arbejdet efter tegninger og overslag dygtig blev forfærdiget, samt om noget af den anførte summa kunne bespares«¹²).

17. september 1765 skrev kommissærene til rentekamret, »at kirken er nu opmuret til taget«. Bygmestrene ville gerne være færdige med arbejdet, hvorved vist må forstås, at man med utålmodighed afventede tømmeret tilført, så tagværket kunne blive rejst og taget

lagt. Begge de nævnte bygmestre omtales som murermestre. Det er ikke ganske klart, i hvor høj grad de herrer har forstået sig på tømrerarbejdet, selv om tidligere tiders bygmestre jo også kunne tømre. Det har muligvis været forbundet med visse vanskeligheder at få Skræ tegllades tagtømmer nedtaget og atter sat på kirken, hvis hele »over«, som bemærket, blev lavet af brugte materialer.

Inden jul 1765 stod kirken færdig, lysende med sine hvidkalkede mure, brudt af støttestøtter og høje støbejernsvinduer, med rødt tegltag, en noget flad tagkonstruktion med afvalmede gavle. For nabosognerens bønder, som kunne have ærinde over Alheden, var »æ tysk kjærk« der midt i lyngen sikkert nok genstand for grin og spot, sådan en kirke havde man da aldrig før set. Forskellig fra egnens andre landsbykirker var den unægtelig også.

Men Alhedens kolonister var glade for deres kirke og ventede med længsel efter at kunne tage den i brug. 9. december 1765 kunne kommissærerne meddele rentekamret, »siden kirken nu er i stand, udbede vi, at biskoppen over Århus stift gunstig måtte tilskrives, at han enten selv eller, siden der prædikes tysk, den i nærheden af Alheden boende sognepræst, hr. Morten Windfeld i Thorning, som er en habil mand og kan prædike tysk, må befales at indvi kirken inden jul«. Det blev dog ikke til noget med indvielsen lige foreløbig. Om grundene til denne udsættelse vides intet nærmere, muligvis var det så som så med kirkens fuldførelse. 27. december skriver Hoffman: »Hvad dåb, altertavler, messeklæder med videre angår, da får de se enten af strafpengene eller ved en tavle om søndagen i kirken, at så meget kan indsamles, at i det mindste kalk og disk med et døbefad deraf kan for det første anskaffes, thi på anden måde er ingen mulighed for at tilvejebringe samme, siden rentekamret intet videre vil godtgøre«¹³). Disse ord rettedes til koloniforvalter Kjærsgaard, der havde den daglige kontakt med kolonisterne, og at han havde kirkens udstyr i tanke, vil ses af en henvendelse til kommissærerne: »Jeg har talt med de gunstige herrer om et epitafium til altertavle. Det står hos byfogden i Skive. Menes at kunne fås for lempelig køb, ungefær 16 rdl. og måske ringere, skønt det er malet«. Og Kjærsgaard tilføjer »Vis den bevågenhed for den lutherske menighed at hjælpe os dertil, ellers hedder det, at kirken alene bygges for de reformerte. Sagen er vel ikke noget i sig selv. Men gør dog anstød for almuen«¹⁴).

Hermed berørtes et andet problem. Der var jo både en luthersk og en reformert menighed på Alheden, og hver af disse havde deres

bestemte opfattelse af, hvordan en kirke skulle udstyres. Når kirken fik sit første præg af største enkelthed og således ikke indrettedes med et kor, er det utvivlsomt de reformertes synspunkt, som hermed kom til udtryk. Det kan i samme forbindelse ikke forbigås, at nogle af de mest fremtrædende kolonistfamilier o. 1765 var reformerte. Men forvalter Kjærsgaard talte altså de lutherskes sag, hvilket kun var rimeligt, idet der bag al hensyntagen til de reformerte lå et stiltiende ønske om, at kolonisterne med tiden indordnedes under landskirken.

Februar 1766 havde rentekamret bedt biskop Bildsøe i Århus sørge for kirkens indvielse, men sagen trak stadig i langdrag. At biskoppen personlig skulle tage til Alheden var næppe at vente. 11. marts skrev kommissærerne til biskop Bildsøe, at nu måtte kirken indvies, således som rentekamret havde ønsket det, enten ved hr. Morten Windfeld eller af den beskikkede sognepræst hr. Oswald, og »da kolonisterne daglig plager og overhænger os om denne kirkes indvielse, ja, tildels er urolige . . . ville vi hermed ærbødigst bede . . .«¹⁵).

Endelig 16. april 1766 blev kirken indviet af hr. Morten Windfeld. Når det kom til at vare så længe, kunne det vel også skyldes, at en præst i den lutherske kirke ikke uden betænkelighed lod sig bruge til indvielse af en halvt om halvt reformert kirke.

*

Alter og prædikestol, så nogenlunde vel som disse endnu forefindes i kirken, synes at være anskaffet inden indvielsen, men herom savnes oplysninger. Altertavlen, som nu findes ophængt i kirken, skal være skænket af Hoffman. Døbefonten med bækken var af enkleste form, og stolestaderne var tarvelige. Alterstager af messing, kalken var også af messing, mens disken formodentlig var af sølv – alt i alt beskedne ornamenter. Kirkegården blev indhegnet af et lyngtørvsdige, og både her og i kirkens videre omgivelser dominerede lyngen suverænt. Angående porten til kirkegården skriver Hoffman til Kjærsgaard 10. februar 1767, »da får de at lade dem nøje med en ordinær stakitport med 2 egetræsstolper på en 12–16 rdls udgift«. Han tilføjer, at rentekamret var utilbøjelig til at yde mere til kirken.

Umiddelbart vest for kirken på den anden side af landevejen var samtidig med kirkens opførelse blevet bygget to kolonigårde, vel sagtens ud fra den foran anførte betragtning, at kirkegængerne måtte have et sted at tage ind. 1765 fik Niels Pedersen fæstebrev på den ene af gårdene. At han fik overdraget et vist tilsyn med kirken var næsten en selvfølge. I maj 1767 foretog han sammen med præsten

Oswald og Henrik Würtz i Havredal syn over kirken. Allerede nu, efter den første vinters storme, var der at notere 14 aflæste tagsten på det syd-østre hjørne, på det nord-østre hjørne manglede 16 tagsten. 12 ruder manglede i vinduerne¹⁶).

Man måtte i denne konstatering se et første varsel om, at den nye kirke ikke ville få let ved at trodse det barske vejrlig, som med uhindret voldsomhed fejede over Alhedens vidder. Det var den nådeløse naturs hårde hånd over et stykke menneskeværk, som ikke rigtig passede ind i dets omgivelser – uden at være på nogen måde himmelstræbende var kirketagets store flader en udfordring til vejr og storm. Når tagkonstruktionen gav efter for presset, så tagstenene løsnede sig og siden blæste af, skyldtes det ganske sikkert en uheldig form og for dårligt udført tømmerarbejde. Den indvundne besparelse ved at anvende de brugte materialer måtte i eftertiden betales mangedobelt i form af uafsladelige reparationsudgifter.

En synsforretning 1783 foretaget af provst Levring kunne fastslå, at tagstenene trængte til at »underskælles«. Arbejdet ville efter overslag af murersvend Drinchaus kræve otte tdr. kalk samt 16 rdl. i arbejds løn. Koloniforvalter Kjærsgaard ansøgte om 50 rdl. til reparationen, der også omfattede udbedring af stakitporten til kirkegården. 1787 måtte man især rette opmærksomheden mod kirkens vinduer: »I henseende til glarmesterarbejdet, da er alle vinduerne i en forfalden tilstand, da de, så længe de er så høje, umuligt kan bestå imod den stærke storm, som her passerer, og det synes derfor tjenligt til større bestandighed fremefter for vinduerne, at den nederste etage blev ganske aftaget og med mursten igen lukket, da man altså kunne benytte sig af disse aftagne til at forbedre de andre brøstfældige med. Og behøves da til mur i disse vinduer 600 brændte mursten«. Denne forandring af kirkens vinduer blev herefter gennemført i sommeren 1787¹⁷).

1802 bemærker biskoppen i sin visitatsbog: »Friederichs-kirken behøver reparation, og da den af kong Friedrich V' gavmildhed er ny opbyggt, så er det meget at beklage, om den skulle forfalde eller forringes«. De i de følgende år foretagne syn over kirken taler stærkt om tagets brøstfældighed, manglende tagsten og skader på tømmer og lægter. På alteret, der omtales som stærkt og godt, var nogle zirater faldet af på grund af fugtighed. 1809 indberettede kirkens værger: »Denne kirke har nu i de sidste år således tiltaget i brøstfældighed, både indvendig og udvendig på mur og tømmer og tag; loft og gulv er overalt således fordærvet, at en betydelig hovedreparation

til dens istandsættelse er nødvendig. Det er alt for kendeligt i kirken, at regnvandet har fri rådighed at indfalde igennem det brystne og åbne tag overalt på loftet og derigennem på kirkegulvet, alteret og stolene, som tid efter anden mere og mere fordærvs og rådner. En længere udsættelse af den nødvendige reparation vil ej alene gøre kirken ubrugelig for menigheden, men forårsage kirken en total ødelæggelse«.

Sådanne stærke udtryk om forsømte landsbykirker var det i ældre tid ret almindeligt at møde i synsprotokollerne. Nogen voldsom reaktion hos rette vedkommende, dvs. kirkeejerne, fremkaldte selv de mest foruroligende synsforretninger kun alt for sjældent. For Frederikskirken gjaldt det særlige, at den ikke havde de århundredegamle kirkers modstandsdygtighed, og at den jo ikke ejedes af en profit-hungrende privatmand, men af kongen eller staten.

Forretningsgangen var, når kirken skulle have reparation, denne, at synet konstaterede manglerne, og beskrivelsen sendtes af provsten til Danske Kancelli, der sendte synsforretningen videre til rentekammeret med krav om at få manglerne afhjulpne. Kamret traf derefter resolutionen, som sendtes til amtmanden, der lod sagen gå videre til koloniforvalteren, som på omhandlede tid var amtsforvalteren. Denne skulle endelig træffe aftale med håndværkerne om arbejds udførelse.

1814 var kirken under reparation i nogle måneder, og udgiften var efter overslaget 850 rdl. Arbejdet udførtes af tømrermestrene Mich. Dyrbye og Peter Gullev samt murermester Kønigsberg, alle Viborg.

1825 måtte noteres 50 manglende tagsten, 6–7 vinduesruder var itu. Kirkegårdshegnet forfaldent »så det ikke hegner for noget kreatur«. Porten til kirkegården var ganske borte, den ydre kirkedør forrådnat. Der var hverken messeklæder eller vasa sacra ved kirken, idet disse var blevet tilintetgjort ved præstegårdens brand 1809. »Kirken trænger meget til en ny alterdug, da den nuværende af uld og tvist er aldeles forrådnat. Ingen klokke findes i kirken, ej heller nogen tysk alterbog, i mangel af hvilken præsten må behjælpe sig med en skrevet oversættelse«.

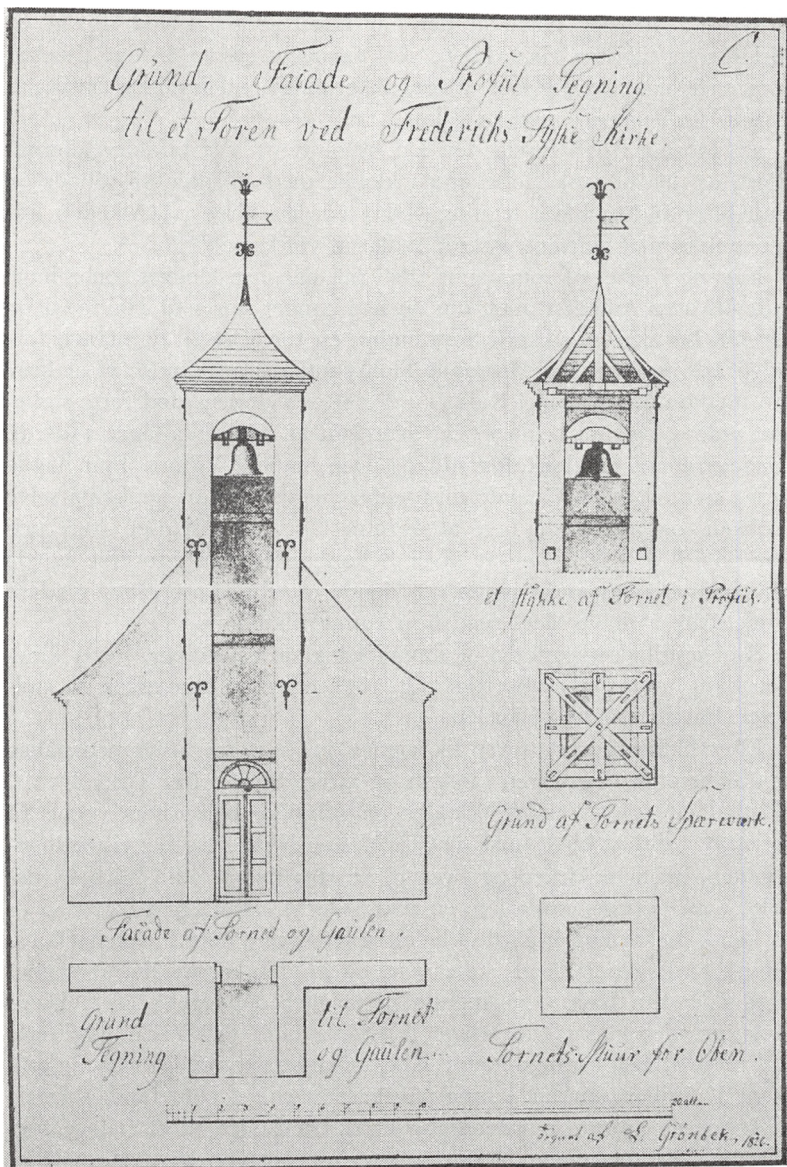
Kirkeklokken anskaffes

At der ikke endnu, 60 år efter kirkens indvielse, fandtes nogen klokke ved Frederikskirken, kunne ikke være nogen hemmelighed, idet mangelen var bemærket i flere synsberetninger. Overraskende nok havde

ingen taget affære for at få kirken forsynet med en klokke. Koloni-
forvalter Gjørup kommer muligvis kendsgerningerne nær, når han
5. maj 1826 skriver: »Klokke har der ingen sinde været der, og tårn
eller anden indretning at hænge den i er der heller ikke. Jeg formoder,
at årsagen, hvorfor der ingen klokke fra først af er anskaffet, er den,
at fordi kolonibyerne ligger en halv mil fra kirken, en klokke vanske-
ligt ville kunne høres i byerne, altså som en ting, der ikke kunne svare
til sit øjemed – eller den fulde nytte! Jeg har desårsag ikke ladet no-
get overslag i den henseende forfatte, men i tilfælde, Det højkonge-
lige Rentekammer befaler det, udbeder jeg mig dertil nærmere ordre.
Men meget bekostelig vil den blive, fordi et tårn dertil måtte tilbyg-
ges kirken«. Brevet skrives til stiftamtmand Schönheyder, som i sin
erklæring bemærker: »Da kirken hidtil ikke har været forsynet med
nogen klokke, vil det vel ej heller blive krævet, at den nu skulle an-
skaffes. Da kirkesøgende dog i almindelighed sætter megen pris på, at
klokkens lyd forkynder, når gudstjenesten tager sin begyndelse, og
når klokken er, således som en kirkeklokke bør være, tvivler jeg ikke
på, at den vil kunne høres på $\frac{1}{2}$ mils distance fra kirken. I alt fald
kunne den høres af de, som rejste til kirken eller opholder sig i nær-
heden for at vente på gudstjenesten, og den opfyldte altså sin hen-
sigst, som er på en til den højtidelige handling passende måde at samle
menigheden. Jeg henstiller til det høje kollegium, hvad der i denne
henseende nærmere skal ske«¹⁸).

I juli samme sommer fik Gjørup ordre fra rentekamret til at skaffe
oplyst, hvad en klokke til Frederikskirken ville koste samt dens an-
bringelse på hensigtsmæssig måde. Han lod herefter murermester
Grønæk i Viborg lave en tegning og gøre overslag. Forelagt dette
brev skrev stiftamtmand Schönheyder 21. 12.: »Med hensyn til over-
slagets størrelse skulle jeg . . . imidlertid tillade mig at være af den
formening, at man for tiden måtte opgive tanken om at anskaffe
en klokke ved kirken og udsætte udførelsen deraf enten til gunstige
konjunkturer måtte indtræffe eller der måtte indkomme forslag ef-
ter en meget simplere plan«.

29. september 1827 tilbød klokkestøber Peter Mejelstrup i Randers
at levere en klokke på 230–240 pund samt et stillads til at hænge
klokken i for i alt 250 rdl. Nu var Gjørup fratrædt som amtsforvalter
og efterfulgt af Niels Chr. Morville, der da skulle tage stilling til
klokkespørgsmålet: »Uden at kunne bedømme, hvorvidt den fore-
slagne klokke kunne i størrelse etc. være passelig til kirken og prisen
antagelig – genstande, der vel i alt ville blive at underkaste sagkyndig

Murermester L. Grønbæks forslag til et tårn på Frederiks kirke 1826.
Rigsarkivet.

prøvelse – må jeg tilstå, at det har noget sørgeligt ved sig, at en kirke, som tilhører Hs. Majst., skal savne et så væsentligt tilbehør som en klokke, og jeg kan således ikke andet end højliggen ønske, at den måtte betænkes med en sådan . . .«.

27. februar 1828 forelå den kgl. resolution: »Vi bifalder allernådigst, at der til anskaffelse af en klokke med tilbehør af stillads og skur efter indbemeldte tegning ved Frederiks kirke på Alheden udredes en sum af omtrent 250 rdl. sedler af vor kasse«¹⁹).

Engang i løbet af sommeren 1828 må den nye klokkes toner have lydt ud over Alheden, men om de har kunnet høres til Havredal og Grønhøj er ikke så sikkert. Som endnu en tilføjelse til de mange forudgående problemer vedrørende klokkeanskaffelsen finder vi et brev fra madam Mejelstrup i Randers, der efter mandens død førte støberiet videre, og hun beklager sig over kun at have modtaget 250 rdl. for leverancen af klokke og stillads. Den mand i Viborg, hun havde ladet lave overslaget, havde misforstået hende og kun tænkt på selve klokken, og nu havde hun altså intet fået for stilladset, hvis pris var 60 rdl. 92 sk. Efter at såvel Schønheyder som Morville havde anbefalet hendes andragende om denne efterbetaling, synes madam Mejelstrup at have fået, hvad hun kunne tilkomme.

Klokkestilladset bestod i al simpelhed af to egestolper, hvori klokken hang under et nødtørftigt tag. 1832 og 1833 bemærkes, at stolperne havde løsnet sig i jorden.

Efter klokkens anskaffelse fik sognets beboere fra biskoppen pålæg om at besørge ringningen morgen og aften. Snart efter skrev Daniel Bärthel og Joh. Wendel Winkler på samtlige kolonisters vegne til biskoppen om at blive forskånet for denne byrde. De henviste til afstandene mellem kirken og byerne, og ringningen ville blive byrdefuld, også hvis de skulle leje en mand dertil. »Endelig tillader vi os at bemærke, at kun 3 gårde i hele sognet kunne høre klokken (Benslehøj) undtagen i meget stille vejr, og at den øvrige del af sognet altså ikke kan have den ringeste nytte eller opbyggelse af klokken ringning, der kun vil forårsage tidsspilde eller trykkende udgifter«.

Provst Stabell i Hinge mente ikke, at kirkesangeren, der boede omtrent $\frac{1}{2}$ mil fra kirken, kunne pålægges at ringe. Han fandt ikke de af beboerne anførte omstændigheder tilstrækkelige til at fritage sognets beboere for pligten, som den var fastslået i loven. Andragendet blev derefter afslået af biskoppen²⁰).

Nu stod der ganske vist i Danske Lov 2-15-5, at degnene skulle ringe, men hvor »ingen sædedegn eller substitut er, skulle enten sog-

nemændene selv skiftes til det at forrette, eller samtlig handle med een, som det kan gøre«. Man havde i kolonierne en kirkesanger, men han var ikke nogen sædedegn i snævraste forstand. Afgørende for kolonisternes standpunkt var det sikkert, at de efter hvervningsplakaten og siden deres fæstebreve måtte mene sig fritaget for sådanne byrder. Herved fik spørgsmålet om betjeningen af den nye kirkeklokke en vis principiel betydning. Så vidt ses blev det læreren i Havredal, der fik byrden pålagt og måtte personlig eller ved en lejet mand besørge ringningen indtil 1901, da sognerådet, ikke uden vægning, måtte efterkomme en ordre fra amtet om at sørge for klokkeringningen²¹).

*

Om kirkens inventarium oplyses o. 1828, at der fandtes: En rød alterdug, en hvid linned do., en mindre do., et stort, sort ligklæde, to mindre do. Disse dele var bekostet af »Frederikshøjerne og de fra Frederikshede bortflyttede kolonister«. Desuden: En stor sort klædesdug til alteret, opslidt. En sort fløjls tavlepung »foræret af den reformerte præst, som var her«. Et par messinglysestager til alteret – foræret af forvalter Kjærsgaard. Der omtales en tintallerken til alteret, men en messing-kalk, en tinkande og et tindøbefad var brændt med præstegården 1809. – Samtidig med, at klokken blev bevilget, anskaffedes nye messeklæder, vasa sacra, alterdug og en tysk alterbog. Først det følgende år, 9. marts 1829, meddelte den fratrådte amtsforvalter Gjørup, at disse ting endnu lå hos ham, idet han på grund af sygdom ikke havde fået sagerne afleveret til Morville. Men nu kom de formodentlig langt om længe til kirken.

Restaureringer. Klokkespiret opføres

1832 og 1833 var der en udgift på to rdl. til Johs. Würtz for sne-rydning på kirkeloftet. Hermed var den simple forfatning, hvori taget befandtes, tilstrækkelig understreget. 1834 oplagde Chr. Friis i Vallerbæk 302 nye tagsten, hvilket krævede to mands arbejde i 32 dage, og udgiften var 40 rdl. Kirkeloftet var nu så medtaget af den megen fugtighed, at en fuldstændig fornyelse måtte imødeses. Det var efter Morvilles beregning en udgift på 345 rdl. Ved licitationen blev Frands Skovborg i Levring lavestbydende med 225 rdl., efter konditionerne skulle loftet være oplagt inden otte uger efter licitationen. Efter at have fået arbejdet overdraget synes Frands Skovborg at være blevet betænkelig ved entreprisen, og 3. februar 1835 ind-

sendte han en ansøgning, hvori han 1) mente at være fri for transporten af brædderne til det nye loft, 2) fri for at nedtage det gamle loft, 3) ønskede udsættelse med arbejdet til juli måned. Han foreslog, at sognets beboere fik pålagt at besørge transporten af brædderne. Det gamle loft ville han tage ned mod at få materialerne gratis. Morville kunne imidlertid ikke anbefale Frands Skovborgs ansøgning, og der blev ikke tale om nogen som helst indrømmelse. Det gamle loft måtte tilhøre rentekamret, men nedbrydningen skulle Skovborg besørge som indbefattet i entreprisen. Han udførte arbejdet, men den lave pris var formodentlig grunden til, at han oplagde ulagrede brædder, som siden svandt så meget, at det nye kirkeloft ikke i første omgang blev det, man havde ventet.

Madam Adolfsen, degnekonen i Havredal, udstoppede og beklædte prædikestolen samt vendte »fryndserne om kappen«. Hun farvede klingpungen, vaskede og strøg alterdugen, skurede altertavlen og polerede stagerne samt kande og fad til dåben. Snedker Villum Sørensen fra Skræ arbejdede tre dage ved altertavlen »med lim og fjæk« og beklædte præstens stol med panelværk ved væggen. Maler Ott, Viborg, malede kirkens 38 stolestader samt det øvrige træværk perlefarvet. Efter at man 1837 anskaffede tre eksemplarer af Neues Gesangbuch für die St. Petri Gemeine in Copenhagen, nemlig et til præsten og et til hver af lærerne, kunne man omkring 1840 nok være Frederikskirken bekendt, både hvad angik udstyr og vedligeholdelse.

86 rdl. havde man sparet ved i 1765 at anvende de gamle spær fra teglværket til kirken. Man havde siden måttet erkende, at denne besparelse ikke var god økonomi.

Provstesyndet 1849 måtte fastslå, at kirkens »overdel truede med at styrte sammen. Der måtte indlægges nye bjælker, idet de gamle var rådne«. Herved må forstås, at de på muren hvilende bjælkeender var ødelagt af fugtigheden. Bygningsinspektør Bindsbøll lod tømrermester Gullev, Viborg, undersøge skaderne samt gøre overslag over udgiften. Gullev bemærkede, at der skulle indlægges en tagstol i kirkens tag, der var meget svagt afbunden. Alle bjælker skaredes i den søndre side, hvor enderne var forrådnede. Søndre side og vestre ende af taget skulle have nye lægter og fem nye spær.

Man havde hermed rene ord for, at Frederikskirkens tagværk var for simpelt lavet, den manglende tagstol, som man i sin tid fandt overflødig »siden der på begge ender er skrå gavle«, og den svage afbinding havde haft til følge, at hele konstruktionen under vindpres kunne rokke frem og tilbage i længderetningen, hvorved tagstenene

løsnedes og siden blæste af. Denne fundamentale skavank har enhver naturligvis kunnet se, men underligt nok findes forholdet ikke omtalt i de forudgående mange synsforretninger. Efter Gullevs overslag ville den forestående reparation koste 1718 rdl. På finansloven 1851 bevilgedes 930 rdl. til formålet.

Arbejdet blev overdraget tømrermester Frands Skovborg og snedkermester N. Hegaard fra Midstrup, Levring sogn, idet de havde påtaget sig at udføre arbejdet for 1164 rdl. Sommeren 1851 blev arbejdet udført, og der var god grund til at holde øje med, hvordan arbejdet blev udført. De gabende loftsbrædder i kirken var jo talende vidnesbyrd om Frands Skovborgs sidste entreprise. 16. oktober skrev sogneforstanderskabet, dvs. pastor D. H. Jacobsen, Thomas Bitsch, Jacob Lauth, Frederik Laier og Philip Fred. Breuner, en klage til amtsforvalter Morville, hvori man ankede over arbejdets udførelse og ønskede afholdt syn. Bygningsinspektør Thielemann måtte bekræfte, at de to håndværksmestre ikke på alle punkter havde opfyldt betingelserne. Omkring vinduerne skulle der udvendig være et mindre fremspring for at hindre, at regnvandet løb ned ad væggen, hvilket savnedes. Loftet skulle være malet med oliefarve, men »var overkostet med kalk og kønrøg«, brædderne var ikke heller drevet sammen. Man forstår, at det holdt temmelig hårdt, inden de to håndværksmestre fik deres sidste penge for arbejdet anvist, også fordi de ikke overholdt den fastsatte tidsfrist. 10 rdl. måtte de tilbagebetale, fordi arbejdet var »mindre tilfredsstillende udført«²²).

*

Allerede 1826, da murermester Grønbæk havde lavet udkast til kirkeklokkens anbringelse, havde han tænkt sig kirken forsynet med et lille spir over vestgavlen. Her var den mest naturlige plads for klokken, men det var samtidig en ret kostbar plan, hvorfor stiftamtmand Schönheyder, som foran nævnt, tog afstand. Det var imidlertid en fagmands fornuftige betragtning, der med Grønbæks forslag kom til udtryk. Den opbyggede vestgavl ville virke afstivende på det ustabile kirketag.

1860 var L. A. Winstrup blevet bygningsinspektør for Jylland. Med sit navn knyttet til adskilligt kirkebyggeri i Syd- og Sønderjylland, af en kritisk eftertid ikke synderlig værdsat, blev det denne mand, der kom til at give Frederikskirken dens endelige skikkelse med den rejste vestgavl med det murede klokkeophæng.

Spiret, murtinden eller hvad man nu måtte kalde den ejendom-

melige, men for så vidt praktiske konstruktion til klokken, gennemførtes 1862, mens en trappeopgang til selve klokken måtte vente til senere. Winstrup havde samtidig andraget om, at en omfattende tagreparation måtte foretages i forbindelse med »den bevilgede gipsning af loftet«. Tagets istandsættelse bevilgedes ved ministeriets resolution af 8. juli samme år. 28. aug. 1863 skriver Winstrup: »Tagreparationen er nu formentlig udført, så jeg håber, at lignende ulemper som dem, der forårsagedes med tagets hidtilværende slette tilstand, og hvorover der ofte og med så megen grund er ført klage, for fremtiden ikke mere vil finde sted«.

Interiør, inventar. Varme i kirken

Til kirkens almindelige vedligeholdelse var der bevilget årlig 70 rdl. Ved synet 1862 havde man forlangt, at der på alterklædet (omhængt om alterbordet) skulle anbringes et kors af ægte guldbroderi. Herimod indvendte Winstrup, at det nok var bedre at vente, indtil der skulle anskaffes et nyt alterklæde, idet det nuværende, der kun var få år gammelt, havde lidt en del af fugtighed og var falmet af solen gennem vinduet ved prædikestolen, skønt dette var forsynet med gardin. »Jeg har oftere foreslået præsten at tage alterklædet bort, når kirken ikke bruges, men det synes at være forbundet med for stor ulejlighed og er ikke sket . . .«. For øvrigt fandt Winstrup, at et stort guld kors på alterklædet ville blive for dominerende på det mørkerøde fløjl og virke afstikkende i »den ellers temmelig tarveligt udstyrede kirke«. Endelig var der udgiften, et nyt alterklæde med guld kors kunne næppe anskaffes for mindre end 80 rdl.

Andre iøjnefaldende mangler var, at stolestaderne, hvis ryglæn var en enkelt lægte, fandtes uhensigtsmæssige og usømmelige. Våbenhuset var en slags forstue inden for kirkedøren, gulvflade 6½ kvadratalen, hvilket måtte anses for at være ganske utilstrækkeligt. Der krævedes derfor et våbenhus af passende størrelse.

Krigsforholdene hindrede, at disse forbedringer kunne gennemføres planmæssigt. Først 1866 var våbenhuset, så vidt ses, opført. Og nu i 100-året for kirkens indvielse kunne man endelig konstatere en afgørende forbedring af den almindelige bygningsituation. Kirkens inventar var dog stort set det samme, et nyt alterbillede, forestillende Kristus i Getsemane, malet af Chr. Andr. Schleisner, var den væsentligste fornyelse i forbindelse med hovedreparationen 1866. Kirkeklokken omstøbtes 1865. 1882 lagdes nyt murstens- og flisegulv i kirken.

1884 var spørgsmålet om kirkens opvarmning blevet aktuelt. Samtlige beboere i sognet, i alt 115 familier, garanterede for et årligt beløb på 25 kr. til kul til opvarmningen. Samme år anskaffedes to Reckske patentovne, og i julen 1884 var der første gang varme i kirken. Dette fremskridt blev dog ikke til udelt glæde. Ovnene røg, og det voldte vanskelighed at komme denne ulempe til livs. 1888 »havde de kirkebesøgende erklæret, at de hellere ville undvære varmen end have den dermed forbundne røg og os i kirken«. Skønt ovnene fyredes stærkt op, så de næsten var rødglødende, kneb det at få varme i den østre ende af kirken, og fodkulden var slem. 1889 meddelte pastor Aug. Møller, at kakkellovnen ikke var blevet børstede siden sommeren 1887.

Der findes et tilbud, dat. 25. marts 1884, fra malermester P. A. Lüders, Århus, der for 160 kr. ville »male friser om væggene i kirken, ornament palmetter og linier i kalkfarver, 64 løbende alen«. Denne udsmykning synes dog lykkeligvis undgået.

Samtidig med indførelse af fyring i kirken blev spørgsmålet om brandforsikring påtrængende. Der var dog enighed om, at forsikringen ikke behøvede at omfatte kirkens mure, da disse viste sig at være kompakte og måtte derfor kunne tåle en ildebrand uden skade. 1887 tilmuredes vinduet i østgavlen bag alteret. 1896 ombyggedes spiret eller klokkeophænget. Samtidig blev klokken atter omstøbt, hvilket kostede 235,75 kr., og hele denne istandsættelse krævede en bevilling på 1100 kr. 1905–06 måtte kakkellovnen fornyes, og ved et forbedret træk- og ventilationssystem håbede man at få en bedre opvarmning. 1906 lagdes bræddegulv i stolestaderne og koret. 1911–12 var bevilget 1000 kr. til et orgel samt 600 kr. til et pulpitur. Efter almindeligt skøn ville det ikke være heldigt at anbringe pulpitur og orgel omtrent over kakkellovnen, men der fandtes ikke andre muligheder. Efter fremskaffelsen af resterende ca. 500 kr. ved indsamling i sognet kunne orglet, leveret af Horsens orgelbyggeri, tages i brug i sommeren 1912. Elektrisk lys indlagdes i kirken 1923, og tre malmlysekroner anskaffedes. Samtidig toges et nyt varmeapparat i brug. Det var, så mærkeligt det lyder, igen 1923 blevet nødvendigt at omstøbe klokken. Nationalmuseet meddelte 23. august 1923, at man intet havde at erindre imod omstøbning. Museumsdirektør M. Mackeprang tilføjer: »Som et kuriosum kan oplyses, at klokken 1865 omstøbtes af Gamst & Lund. I løbet af knap 60 år må klokken altså for 3. gang i smelteovnen«. Ovennævnte omstøbning 1896, hos L. Andersen, Århus, synes ikke at være bemærket i denne forbindelse.

1929 anskaffedes en ny døbefont af granit, der udstyredes med et nyt fad og ny kande af tin. Samtidig opmaledes altertavlen af Peter J. Bagger, der afsluttede arbejdet 1930. Man havde i sognet foreslået, at den gamle historiske altertavle ved samme lejlighed blev opmalet. Bygningsinspektøren fandt imidlertid: »At en opmaling af det gamle alterbillede kan ikke tilrådes, idet dette i virkeligheden vil være det samme som at udslette ethvert spor af det gamle maleri. Billedet har ikke større kunstnerisk værdi, hvilket vel også er årsagen til, at det er kasseret som alterbillede, men det kan meget vel bevares på sin nuværende plads uden nogen opmaling«. Fra sin oprindelige plads blev den gamle altertavle siden flyttet og ophængt på gavlvæggen til højre for indgangen, hvor den var mere udsat for lys og sol. Resultatet blev, at tavlen, der er malet på træ, truedes af forfald. 1956 toges skridt til en konservering på Nationalmuseet, hvorefter tavlen, renset for tidligere overmalinger og »opfriskninger«, har genvundet sit oprindelige udseende og er atter anbragt på sin gamle plads²³).

På bagsiden af den nuværende altertavle står malet følgende vers:

»Alheden bygged op Kong Frederik den Femte
De Tysker var han god og Kirken ei forglemte;
Hans Søn, kong Christian den Syvende af Navn,
Tog den i Naade og fremmed hver Mands Gavn«.

*

»Den tyske Kirke paa Ahlheden« var i den første tid kirkens officielle navn, der benyttedes i skrivelserne. 1797 bruger rentekamret første gang: »Frederiks tyske Kirke paa Ahlheden«, hvilken betegnelse blev benyttet indtil 1870, da den tyske gudstjeneste ophørte, hvilket efter præstens, Fr. V. Gads, forslag måtte medføre, at kirken »aflægger sit gamle gængse navn«. Siden blev det derfor til »Frederikskirken«, og ved dette navn betegnes kirken endnu ind i dette århundrede, indtil det afløstes af den nu brugte benævnelse »Frederiks kirke«.

Kirken tilhørte staten og regnedes under domænegodset, der administreredes af indenrigsministeriet. Ved oprettelsen af landbrugsministeriet 1896 henlagdes domæneforvaltningen under dette ministerium, der herefter fik administrationen af Frederikskirken overdraget.

Da sognets beboere i følge gamle bestemmelser, fastslået i koloniloven af 31. marts 1852, ikke skulle svare tiende, hvilede alle udgifter

vedrørende kirken på staten. Den almindelige praksis var, at der årlig stilledes et bestemt beløb til rådighed til almindelig vedligeholdelse. Omkring 1860 var summen, som foran nævnt, 70 rdl. Omkring århundredskiftet var beløbet 260 kr., siden 320 kr. årlig. Enhver ekstraordinær udgift, og af disse blev der jo i tidens løb adskillige, krævede en særlig bevilling. Det årlige provstesyn fastslog manglerne og afgav synsforretningen til bygningsinspektøren.

Man kan da også fastslå, at kirkens gennem lang tid så uheldige bygningsituation ikke skyldtes manglende vedligeholdelse i snævreste forstand, men som anført dårlig konstruktion og en ikke altid tilstrækkelig grundig restaurering. Herved blev Frederikskirken gennem lange tider en ret eftertragtet arbejdsplads.

Efter de uheldige erfaringer med at lade arbejdet ved kirkens istandsættelse udbyde i licitation og tage det laveste bud synes denne fremgangsmåde ikke at være fulgt siden 1851. Hvilken murermester der opbyggede vestgavlen osv. ses ikke, men det har sandsynsligvis været Christen Jensen i Viborg. Vel næsten hver sommer indtil 1884, da han døde, har denne murermester, der stammede fra sognet, arbejdet ved kirken med den tilbagevendende tagreparation, kalkning osv.²⁴). Med god grund kunne hans enke takke bygningsinspektør Walther for den tillid, der var vist hendes afdøde mand, sidste gang ved at lade ham opsætte kirkens kakkelovne samt bygge skorstene. Herefter havde murermester J. Christensen, Torning, gennem nogle år murerarbejdet ved kirken, indtil han efter en kontrovers med sognepræsten afløstes af en anden. Det fremgår af sagen, at J. Christensen hævdede at være »ansat« af bygningsinspektøren som murer ved Frederiks kirke, hvorfor han mente at kunne optræde med en vis fasthed overfor kirkeværgen, dvs. pastor Østergaard.

I de sidste ca. 50 år har sognets egne håndværkere kunnet bestride kirkens vedligeholdelse.

Nu forud for kirkens 200 års jubilæum er en omfattende restaurering forestående.

Kirkens overgang til selveje

Da menighedsrådet i Frederiks sogn 1917 blev spurgt, om man ønskede kirkens overgang til selveje, synes der ikke at have været stemning herfor, hvilket er forståeligt. Hidtil havde man i sognet været fri for at yde noget til kirkens opretholdelse, men efter dens overgang til selveje ville vedligeholdelsesbyrden flyttes fra staten til beboerne. Man holdt sig til de gamle bestemmelser om kolonisternes

tiendefrihed og koloniloven af 31. marts 1852. Imidlertid var sognets særpræg som »koloni« efterhånden forsvundet, og beboerne var økonomisk så nogenlunde ligestillede med nabosognene. Ud fra denne betragtning blev der i rigsdagen 1932–33 fremsat forslag til ændring i koloniloven, hvorefter finansministeren fik bemyndigelse til at afløse den staten påhvilende vedligeholdelsespligt af kirken. Efter lovens vedtagelse skulle afløsningssummen fastsættes, hvilket medførte nogen diskussion mellem Frederiks menighedsråd og finansministeriet, der repræsenteredes af ekspeditionssekretær A. A. E. Sachs. Fra lokal side søgte man selvfølgelig oprået den højst mulige afløsningssum og foreslog 34.000 kr., mens ministeriet under hensyn til lignende afgørelser ikke mente at kunne tilbyde mere end 23.000 kr. Menighedsrådet gjorde gældende, at kirken var temmelig lille, og man måtte forudse, at en udvidelse kunne blive påkrævet. Senere opgav man denne argumentation og hævdede i stedet, at kirken var svagt bygget, og der kunne inden for en overskuelig tid blive tale om at skulle bygge en helt ny kirke. Med kirkens mange restaureringer i erindring havde menighedsrådets påstand en vis rimelighed, og ministeriet henvendte sig til bygningsinspektør Norn og bad ham udtale sig om kirkens bygningsmæssige styrke. Han svarede, at Frederiks kirke ikke i styrke kunne sammenlignes med de middelalderlige landsbykirker, »men det må dog formenes, at kirkebygningen vil være brugbar i mere end 100 år«. Heraf fulgte, at bygningsinspektøren måtte støtte ministeriet i spørgsmålet om afløsningssummen²⁵).

Menighedsrådet fastholdt imidlertid sit krav om en højere sum, og da sagen omsider efter et par års sej tvotrækning kunne afsluttes, blev resultatet:

I. Til kirkens årlige vedligeholdelse henlagdes	kr. 20.000
II. Til afhjælpning af mangler i en nærmere fremtid . .	kr. 4.000
III. Til en hovedreparation	kr. 5.000
	<hr/>
Ialt	kr. 29.000

Afleveringssynet afholdtes 26. marts 1935. Med overgangen til selveje var et afsnit af kirkens historie afsluttet.

Tavlepenge og offer

Indsamlingen af tavlepenge i kirken var en skik, som kolonisterne synes at have været fortrolige med fra hjemlandet, og indsamlingen

er rimeligvis blevet foretaget i Frederiks kirke fra første begyndelse. 1777 meddeles, at skoleholderne skiftedes til at ombære tavlen. Kirkens forstander, der dette år var Johan Peter Philbert i Grønhøj, modtog pengene på alteret. Efter at de var forevist præsten, forvaredes pengene i bøssen, til hvilken præsten havde nøglen. Han førte regnskab over tavlepengene, der dels anvendtes til fattighjælp, dels brugtes til betaling af vin og brød til altergangen. 1812 skriver præsten P. H. Rosendahl, at betalingen for vin og brød toges af de ved altergangen indsamlede tavlepenge. Nu var priserne steget stærkt, og Rosendahl havde ved hver kommunionens begyndelse – forår og efterår – måttet forhøje prisen for hver altergæst. Dette betød, at der skulle betales pro persona ved altergangen, hvilket Rosendahl fandt kunne være noget anstødeligt. Han søgte derfor rentekamret om, at den kongelige kasse betalte vin og brød efter regning, hvilket blev bevilget²⁶). Foråret 1814 brugtes seks flasker gammel fransk vin og 200 brød, udgift 41 rdl., der kom til udbetaling på amtstuen.

Ombæring af tavle eller klingpung, der herefter havde et rent socialt formål, fattighjælpen, afløstes senere af, at kirkegængerne lagde deres bidrag i kirkebøssen. Gennem mange år uddeltes hvert år et beskedent beløb til trængende; 1916 omtales for sidste gang en sådan uddeling, idet seks personer hver fik fem kr.

Offer til præsten ville kolonisterne i den første tid ikke yde, dels fordi de ikke kendte denne sædvane hjemmefra, dels fordi de hævdede at have »fri kirke« og derfor ikke mente at skulle bidrage til præstens underhold. Allerede i Oswalds tid var kolonisterne blevet opfordret til at ofre. Efterfølgeren, Hans Clausen, synes at have forsøgt ofringen gennemtrumfet med håndfaste midler. Da kolonisterne trods hans opfordring ikke bragte ham juleoffer, holdt han ingen prædiken 2. juledag. Resultatet blev et mere og mere spændt forhold til menigheden, hvorom i det følgende.

8. juni 1782 skrev kancelliet til biskoppen, at kolonisternes påberåbelse af at have fri kirke og skole ikke fritog dem for at erlægge offer til højtiderne. Nu fik kolonisterne påbud herom, og det må antages, at offeret herefter, også fordi der nu kom en ny præst i embedet, blev erlagt efter fastere regler. 1813 oplyste P. H. Rosendahl, at han af begge sognene, Frederiks og Karup, havde 100 rdl. årlig i offer og accidenser. 1831 havde L. Kjerulf 120 rdl.

1906 blev højtidsofferet afløst i Frederiks sogn; i stedet skulle der betales 25 øre af hver person. Herefter fik præsten årlig 412 kr., læreren i Frederiks 119 kr., i Grønhøj 75 kr., i Havredal 103 kr..

Accidenserne, dvs. offer ved bryllup, barnedåb m. v., afløstes 1920. I stedet modtog præsten og lærerne 20 kr. pr. 100 indbyggere.

Kirkegården

Kirkegården lå gennem mange år hen i naturtilstand, omgivet af et jorddige og lukket med en stakitport, næppe synderlig anderledes end den første indretning fra 1767, som foran er omtalt. Hermed adskilte Frederiks kirkegård sig dog ikke nævneværdigt fra andre landsbykirkegårde på den tid, idet beplantning og anlæg endnu var ukendt. Ved et provstesyn 1836 blev det dog påbudt, at kirkegården fik »et mere christeligt og ordentligt udseende«. Fra det følgende år brugtes årligt fire rdl. til at »lade $\frac{1}{3}$ af kirkegården rydde for lyng, vidjer og deslige på dette sted til forargelse voksende vækster«. Endnu i 1884, da bygningsinspektør Walther udtalte sig om, hvorvidt en ildebrand i granplantagen, der mod syd var fjernet til 40 alens afstand og mod øst 30 alens afstand, kunne være en fare for kirken, mente han ikke, at en eventuel plantagebrand ville frembyde nogen fare, men »da imidlertid en stor del af kirkegården hidtil har været bevokset med lyng, turde der sikkert være fare for, at ilden gennem lyngen ville kunne forplante sig ind til kirken. Jeg tillader mig derfor at anbefale, at der enten som tidligere ved pløjning eller på anden måde dannes en brandlinie uden omkring kirkegården, eller at kirkegården holdes fri for lyng og store buskvækster i en afstand af 10 alen fra kirken«.

Når der i 1904 var ønske om, at de på kirkegården stående grantræer måtte blive anvendt til et nødtørftshus ved kirken, må det heraf fremgå, at rydningen endnu på den tid ikke har været helt gennemført. Spørger man om, hvor granerne kunne stamme fra, er det næppe urimeligt at lade tanken gå tilbage til den planteglade pastor Carstens. 1907 havde bygningsinspektøren ønsket, at de to kønneste af kirkegårdens graner måtte blive stående. Menighedsrådet mente dog, at sådanne store træer ikke havde hjemme på så lille en kirkegård, da de overskyggede en temmelig stor plads. Herefter blev granerne formodentlig fjernede, men dog først efter at skovrideren havde takseret dem.

1850 nævnes kirkegårdens udvidelse som en tiltrængt, men endnu uafhjulpen mangel. Om der siden skete en mindre udvidelse, eller der muligvis snarere var tale om en rydning, kan ikke med sikkerhed afgøres. 1907 androg flere beboere fra sognets sydlige del om at få kirkegården udvidet mod syd. Fra den første tid havde man hævdet

den skik, at folk fra sognets sydlige del blev begravet syd for kirken, og beboere fra den nordlige del nord for kirken, en velkendt tradition fra vore landsbykirkegårde. Igen i 1918 kom kirkegårdsudvidelsen under drøftelse. Menighedsrådets to repræsentanter fra den sydlige del af sognet ønskede udvidelse mod syd under henvisning til en befolkningstilvækst her samt forannævnte skik, mens et flertal ønskede kirkegården udvidet mod øst, hvilket herefter skete 1923. Den sidste kirkegårdsudvidelse – mod syd – gennemførtes 1946.

I 1887 antog man Morten Winkler til »at holde kirkegården ren« samt besørge ringningen mod en betaling af 21 kr. årlig. Dette måtte vist selv med tiden og omstændighederne taget i betragtning kaldes en ringe løn. 1906 blev kirkegårdens almindelige udseende igen taget under drøftelse. 26. januar kl. 4 eftermiddag sammenkaldtes sognets beboere til et møde i plantagen, for at man kunne erfare stemningen for at antage en mand til kirkegårdens pasning. 1908 antoges Anders Jørgensen som graver; året efter overtog han også ringningen. Gennem mange år varetog han disse hverv, og kirkegården fik i dette tidsrum et andet og bedre udseende i overensstemmelse med tidens krav.

Fra tysk til dansk i skole og kirke

Det var et bemærkelsesværdigt træk i kolonisationsideen, at man fra dansk side stillede de indvandrede frit i kulturelle forhold, og de vanskeligheder, der viste sig f. eks. på det kirkelige område, og som foran er omtalt, var mere af praktisk end principiel natur. Dette gjaldt også med hensyn til sproget. National bevidsthed var o. 1760 endnu et ukendt begreb. Tysk talesprog var i mange kredse selvfølgelig og betød rent praktisk kontakt til en større verden, ligesom der i kolonivæsenets omfattende brevveksling træffes skrivelser affattet på tysk, uden at nødvendigheden synes at kræve det.

På den anden side kunne hverken kolonisterne selv eller de danske myndigheder have nogen grund til at ønske den isolation, som i den første tid måtte præge kolonierne, bevaret længere end strengt nødvendigt. Tyskerne måtte indpasse sig i det danske samfund, som havde åbnet sig for dem. I den daglige omgang med danske naboer, i handel og andet praktisk samkvem viste de sproglige vanskeligheder sig snart overvindelige. Noget andet var imidlertid sproget i kirke og skole, her var der tale om et vigtigere anliggende, selve fundamentet for tyskernes kulturelle og navnlig kirkelige arv fra hjemlandet, værdier, som i den nye tilværelse i et fremmed land fik be-

tydning. Men med et generationsskifte var mulighederne for en sproglig omstilling allerede væsentlig gunstigere.

Året 1818 findes det første vidnesbyrd om, at man fra en dansk myndigheds side berører sprogsprogsområdet i kolonierne. Amtsprøvest Bregendahl, Skive, havde gennem biskoppen indgivet en forestilling til kancelliet, hvori han androg om, »at dansk sprog måtte indføres som det herskende ved kirke- og skoleundervisningen i Frederiks tyske menighed på Alheden«. Når amtsprovsten således ønsker at gribe ind i udviklingen, kan det skyldes skoleloven af 1814, hvis gennemførelse og praktiske virkninger naturligvis måtte hæmmes af, at der i skolerne tales både tysk og dansk. Biskoppen var dog betænkelig ved at indføre nogen forandring, og kancelliet måtte afslå andragendet, men resolverede samtidig, at skolerne i kolonierne skulle have lærere, som kunne både tysk og dansk²⁷).

1828 forespurgte kancelliet, hvorledes det gik med indførelsen af den indbyrdes undervisning ved koloniernes skoler. 1826 havde kongen, Frederik VI, besøgt Alheden og inspicerede også skolerne, hvor den indbyrdes undervisning tænkeligt nok har været efter omstændighederne. Nu fik skoledirektionen besked om at anskaffe de nødvendige tyske tabeller, om muligt ved ombytning med danske. Samtidig ønskede kancelliet forelagt en undervisningsplan til approbation, men ud over at henvise til den tidligere resolution angående lærernes sproglige kvalifikationer stilles ingen krav fra kancelliet om reformer. Store forandringer blev det vist ikke til, før den initiativrige pastor Carstens kom til sognet. Han havde straks søgt om »de fornødne lærebøger i religion og bibelhistorie i det tyske sprog«. Der var i begge sognets skoler 90-100 børn, og Carstens anbefalede, at de bøger, der var autoriserede til brug ved almueundervisningen i hertugdømmerne også blev indført i Alhedens skoler. Der var tale om tre bøger, katekismus, bibelhistorie og læsebog, og anskaffelsen blev bevilget. Man bemærker, at undervisningen i og på dansk hermed ikke var tilgodeset, og dette kunne vel give anledning til kritik fra sognets danske beboere, en halv snes husstande, men også danske tjenestedrenge og -piger fra nabosognene kunne kræve et vist hensyn.

6. august 1833 skrev Carstens til biskoppen, at han havde modtaget et andragende fra nogle beboere i Frederiks sogn, der ønskede, at der i det mindste en gang månedlig og navnlig de helligdage, hvor der var altergang, måtte holdes dansk prædiken i Frederiks kirke.

Man indhentede i den anledning de sædvanlige erklæringer, også

provst Kjerulf udtalte sig, og som særlig bekendt med forholdene fik hans ord på forhånd vægt. Han mente, man skulle begynde med et par danske gudstjenester årlig i forbindelse med forårs- og efterårskommunionen. I øvrigt kunne de dansktalende søge Karup kirke. Biskoppen støttede dette forslag og måtte for øvrigt antage, da »at de tysktalende beboere i bemeldte sogn efterhånden ville vorde dansktalende som en naturlig følge af deres stadige ophold her i landet, synes det ikke at være urigtig at fremhjelpe denne overgang, forsvavidt det kan ske uden tvang«.

»Ved min visitats i denne sommer i Frederiks sogns skoler havde jeg lejlighed til at overbevise mig om, at skolevæsenet vel måtte ønske, at kun et sprog, det danske, var herskende i skolen, thi det kan ikke undgås, at de danske beboeres børn og de tyskes ukonfirmerede danske tjenestefolk nyder undervisning på samme tid og i samme skolestue som de tysktalende børn, så at skolelæreren, når han er ved den ene side af skolebordet taler tysk, og når han går om på den anden side taler dansk og har ganske forskellige lære- og læsebøger i brug i en og samme time, hvoraf ikke kan andet end opstå megen hinder og besværlighed for undervisningen. Det forekommer mig derfor ønskeligt, at ophævelsen af denne sprogblending i samme skole forberedes derved, at de tysktalende børn af 2. klasse (ældste) modtager i det mindste daglig 1 times undervisning i dansk, som dog er deres fødelands sprog og i dansk boglæsning, og i 1. klasse foruden de tyske tillige gennemgik de danske tabeller for den indbyrdes undervisning«.

Kancelliet havde intet imod, at der to gange årlig holdtes dansk prædiken i Frederiks kirke. Derimod fandt man ikke »tilstrækkelig grund« til at påbyde forandring med skolesproget.

1844 havde nogle beboere i Frederiks sogn søgt kancelliet om, at kirke- og skolesproget måtte være tysk. Det vil af denne ansøgning fremgå, at spørgsmålet om sproget på daværende tid har været under debat i sognet. Det tilfaldt endnu en gang biskop J. Paludan-Müller i Århus at erklære sig. Som han 11 år tidligere var gået ind for reformer i undervisningssproget og gerne så en lempelig overgang med kirkesproget, var han fremdeles af den opfattelse, »at det er rådeligst og rigtigt at lempe sig efter de tysktalende kolonisters ønske og for det første ikke at gøre nogen forandring i det bestående, men ikkun at åbne vejen til, at brugen af det tyske sprog efterhånden og ligesom af sig selv kan blive gjort overflødig og forsvinde i tidens løb, idet der for fremtiden bliver givet de tyske børn i skolerne øvelse

i at læse og forstå en dansk bog og noget oftere end hidtil bliver holdt gudstjeneste på dansk i Frederiks kirke, eftersom den danske befolkning i kolonierne er forholdsvis så talrig, at den med billighed kan ønske, at der bliver taget hensyn til den i berørte henseende«. I øvrigt var biskoppen af den mening, at dansk og tysk gudstjeneste rettelig kunne fordeles efter antallet af beboere, og samtidig understregede han, at kolonisterne jo ikke lønnede præster og lærere eller vedligeholdte kirken af egne midler. Dette standpunkt var sikkert ret karakteristisk for biskop J. Paludan-Müller, om hvem der er sagt, at han var »bange for at komme ud i, hvad der var uklart; han ville kunne se målet og vejen, der førte dertil«. Hans standpunkt i denne sag var dog med den klare målsætning tilbørlig tolerant.

Kancelliets afgørelse af 5. juni 1845 gik ud på, »at de tyske børn, der herefter bliver skolepligtige, skulle lære at læse i og forstå såvel en dansk bog som en tysk bog, men deres egentlige religionsundervisning bør meddeles dem i det tyske sprog, hvorimod de vedbliver – som hidtil – at regne og skrive i det danske sprog, dog overlades det de tyske forældre at vælge en udelukkende dansk undervisning for deres børn«.

»Hvad kirkesproget angår, da bør gudstjenesten herefter indtil videre holdes på dansk hver 6te uge, dog således, at den første dag af de 3 store højtider holdes den stedse på tysk«²⁸).

Til skolerne kunne der skænkes 40 eksemplarer af »Hjorts danske børneven«.

Herefter var der igen i en halv snes år tilsyneladende ro omkring sagen. Det må dog antages, at udviklingen havde skabt en anden situation, idet man fra myndighedernes side forstærkede ønsket om at få det tyske sprog afskaffet. Hvor meget de politiske begivenheder kan have indvirket, er ikke til at vide, men det kunne vel tænkes, at de af treårskrigen vakte følelser har virket reformkrævende. Samtidig var kolonisternes fastholden ved det tyske sprog nødvendigvis vigende, idet stillingen ved de gamles død og nye generationers fremvækst uvægerligt måtte blive en anden.

Under behandlingen af lov af 31. marts 1852 angående kolonisternes overgang til selveje m. v. (koloniloven) fremkom der ytringer om sproget i Frederiks kirke, og ministeriet fandt anledning til igen at indhente biskoppens betænkning i denne sag, »hvilke foranstaltninger der kunne føjes, for at det tyske sprogs berettigelse i kirke og skole for Frederiks menighed på Alheden snarest muligt ganske kunne undgås«.

Efter at have ladet provsten, sognepræsten samt sogneforstanderskabet i Frederiks afgive erklæringer, kunne biskoppen – siden 1845 Gerhard Peter Brammer – svare, og svaret gik ganske som tidligere ud på, »at der måtte fares med lempe i sagen«. Dog foreslog biskoppen med hensyn til kirkesproget, at der i de første fire år kun prædikedes dansk hver 4. søn- og helligdag, og i de følgende fire år prædikedes afvekslende på dansk og tysk (hveranden helligdag), efter hvilke otte års forløb der da udelukkende skulle prædikes dansk, dog, at det tillades sognepræsten at bruge det tyske sprog til skrifte-taler og lignende, når det ønskedes.

Ministeriet fulgte biskoppens forslag. Han skulle herefter træffe foranstaltninger til gennemførelsen af den opstillede plan, der skulle træde i kraft 1. maj 1854, og når de 8 overgangsåre var gået, »skulle man nærmere overveje, om dansk skulle være enerådende i kirken«²⁹).

Med hensyn til skolesproget foreslog biskop Brammer overensstemmende med sogneforstanderskabet, præsten og provsten, at de i 1845 givne retningslinier fremdeles fulgtes.

Da lærer Adolf Christoffer Adolfsen i Havredal, der havde været kirkesanger ved Frederiks kirke, 1861 tog sin afsked, synes der at være opstået et spørgsmål om, hvorvidt den efterfølgende lærer skulle være særlig kvalificeret i tysk. Pastor Petersen udtalte sig om sagen, men denne erklæring kendes ikke. Dog synes præsten at have givet udtryk for ønskeligheden af igen at få en tyskkvalificeret lærer og kirkesanger. Resultatet blev i hvert fald en fornyet forespørgsel til præsten, der 18. november 1861 svarede: »Hvad den tyske kirkesang angår, da er der vel flere særegne tyske melodier, men udvalget af psalmer med bekendte danske melodier er tilstrækkelig stort, så at enhver dansk seminarist vil kunne lede sangen. Jeg mente kun, at det burde pålægges ham som pligt at lede tysk kirkesang hveranden søndag og så ofte, det forlanges ved ministerielle handlinger«³⁰). Det kunne se ud, som om biskop Brammer ikke har følt sig altfor overbevist om pastor Petersens indsats for det danske sprogs gennemførelse. Han skriver således til provsten: »At det danske sprog nu ene benyttes i Frederikshøj (Grønhøj) og Havredal skoler, antager jeg som afgjort, men ønsker dog også i denne henseende hr. Petersens ytringer«. Man var nu nået frem til 1864; pastor Petersen forflyttedes, og vi finder et brev fra Brammer til provst Jessen i Grønbæk, der spørges, »hvorvidt det kan anses for at være i kirkens, skolens og menighedens tarv at benytte den nuværende vakance i præsteembedet til at træffe nye foranstaltninger i henseende til pastoratets

kirke- og skolevæsen«³¹). De otte år, hvori det tyske kirkesprog tænkes afviklet, var gået og mere til. Om pastor Petersens mere eller mindre gode vilje til at fremme det så tydeligt udtalte ønske fra myndighederne om det tyske sprogs afskaffelse på Alheden var der 1864 næppe nogen tvivl. Han måtte forflyttes.

Man havde i kirkelige kredse taget stærkt anstød af, at embedet i Frederiks i sommeren 1864 var opslået ledigt med den forpligtelse, at der hveranden søndag skulle prædikes på tysk. I »Ugeblad for den danske Folkekirke« kunne læses:

»Det er imidlertid muligt, at der endnu findes dem i Frederiks og Karup, der ikke kunne forstå dansk eller kun med møje kunne forstå dansk. For disses skyld kunne det synes nødvendigt at bibeholde tysk gudstjeneste. Vi benægter dette på det bestemteste . . .«. I denne situation, da der kunne være en fare for, at spørgsmålet om kirkesproget i Frederiks, så ringe det i sig selv var, fik en politisk løsning, lod biskop Brammer ikke sagen uvedkommende stemninger præge sine overvejelser. Han lod den nye præst, Fr. Vincens Gad, samt sogneforstanderskabet udtale sig, hvorefter han indstillede, »at det tyske sprog herefter må benyttes hver 4. søn- eller helligdag. Dog skulle der 1. jule-, påske- og pinsedag prædikes dansk«. Konfirmationen skulle – som den havde været siden 1861 – holdes på dansk. Efter fire år med denne ordning skulle der være udelukkende dansk kirkesprog. 11. marts 1866 oplæste pastor Gad den ministerielle resolution herom for menigheden, og den havde virkning på den påfølgende søndag³²).

Da man var nået til fastelavnssøndag, 27. februar, 1870, »indtrådte udelukkende dansk kirkesprog«, som pastor Gad skrev til sin biskop. En mere end 100-årig udvikling var afsluttet, en mere end 50-årig debat, til det sidste præget af forståelse og rolig overvejelse, ført til ende.

Præster

Præsten i Torning, hr. Morten Windfeld, måtte i den første tid tage sig af kolonisternes kirkelige betjening. Dette faldt ham ikke vanskeligt for de lutherskes vedkommende, idet han kunne tale og prædike tysk, men der var jo også reformerte kolonister, og med disse var sagen ikke så ligetil. Når sognets kirkebog oplyser, at et par begravelser af reformerte først på sommeren 1760 skete uden jordpåkastelse, måtte det kirkelige problem dermed stå klart. Ellers må det antages, at Morten Windfeld havde gjort, hvad der var ham muligt

for at betjene kolonisterne, hvilket dog næppe betød, at disse var tilfredse med forholdene.

4. juli 1760 antoges den teologiske kandidat Niels Cortsen Bisted fra Levring præstegård til at prædike og forrette børnedåb for kolonister af luthersk bekendelse. Altergang og ministerialia skulle foretages af Morten Windfeld. For den unge Bisted, som her har set en mulighed for med tiden at komme i embede, var betingelserne, at han skulle besørge tjenesten uden betaling, men fik løfte om befordring til et præstekald efter to års tjeneste. Hver helligdag måtte han tage fra Levring til Havredal, siden også til Grønhøj, og der er næppe tvivl om, at – som han selv skriver – hans klædning såvel som hans ridehest med tiden blev noget simple. At hans fattigdom skulle have bevæget kolonisterne til at yde ham noget som helst, er ikke sandsynligt. Man kan da heller ikke undres over, at Bisted så hen til den dag, da han ikke længere skulle forrette en så fuldkommen brødløs tjeneste. Allerede 19. juni 1761 søgte Bisted, der af kommissærerne omtales som en fattig karl, om at blive beskikket som sognepræst for kolonierne med årlig løn 200 rdl., hvilket var efter forslag fra kommissærerne. Han skulle fremdeles selv befordre sig fra Levring til menighederne, der også omfattede kolonisterne i Frederiksdal og Frederiksmose. Det blev afslået af rentekamret, idet Hans Ahlefeldt erindrede om, at Bisted selv havde tilbudt sin tjeneste, og aftalen lød på »håb om employ efter 2 års tjeneste«. Der var endnu ikke gået mere end et år, hvorfor man ikke kunne henvende sig til kongen om sagen. Hen på sommeren 1762 skrev Bisted igen og bad om at måtte befordres. Han havde nu »med al optænkelig flid« i to år hver helligdag prædiket to gange i kolonierne, hvorfor han mindede om, hvad der var lovet ham. Da der var ledige kald i Ringkøbing, Fåborg samt Rygge sogn i Akershus stift i Norge, håbede han at få et af disse, helst dog Rygge. Nu var disse embeder vel næppe opnåelige for en ung kandidat med non (3. karakter, »ikke at foragte«), og Bisted kom ikke i betragtning. En bønfoldende henvendelse fra faderen, der ikke havde råd til fortsat at underholde sønnen, angik det ledige kald i Gjern-Skanderup, men blev lige så resultatløs.

Vi finder en ny skrivelse fra Bisted, dateret 18. april 1763. Nok et år var henslæbt i den trælse tjeneste. »Jeg har haft mangan sorrigfuld time, møjsom dag, vågen nat, farlig rejse, nu næsten i 3 år . . . Nådige herre! Jeg ved ikke noget på min side, der har kunnet udelukke mig fra Deres Ex.' nåde, thi mit levnedes vandel i denne synde-

fulde verden er Gud og mennesker bekendt . . . Jeg har næppe det, jeg uden skam kan skjule mig udi . . .«¹). November 1763 skrev kommissærerne til Ahlefeldt for at hjælpe Bisted og henviste til det i sin tid afgivne løfte, »og han samme nu over 3 år har forrettet, formedelst mangel af befordring (her tales om Bistedes hest, som han havde måttet afhænde på grund af fodermangel) som han hidindtil selv har skaffet sig, og desuden er i usle omstændigheder . . . altså beder vi underdanigst, at Deres Exell. nådigst ville forhjælpe denne fattige student Niels Cortsen Bisted i følge bemeldte allernådigste resolution til et lidet præstekald enten i Danmark eller Norge«. Kort efter indgav Bisted ansøgning om at blive præst ved Sct. Catharinæ kirke i Ribe, hans moder rejste til hovedstaden for at tale sønnens sag, men opnåede ikke at få foretræde.

Efter at Bisted i april 1764 nu på femte år i tjenesten »uden allermindste løn« forgæves havde søgt Ikast sognekald, lysnede det om sider. Vorbasse-Grene, et af landets karrigste kald var blevet ledigt, og hertil blev han kaldet 7. september 1764. Også her var kolonister, idet de to af Randbøl hedes kolonibyer lå i Vorbasse sogn, og selv om embedet var magert, var det dog at opfatte som en art belønning for den lange og trange tjeneste på Alheden²).

Det kan se mærkeligt ud, at rentekamret ikke lagde mere vægt på at opfylde et afgivet løfte. Denne overraskende lette omgang med »et ord er et ord«, synes at antyde noget karakteristisk for det ene-vældige styre, foragten for den usselige, krybende supplikant, der så ganske var prisgivet nåden eller unåden, og dette kom for øvrigt også på anden måde til udtryk i forbindelse med kolonisationen. På den anden side kunne der spørges, om Bistedes kvalifikationer slog til.

Nogen ubetinget fordelagtig vurdering synes han ikke at have fået, da han ellers måtte have haft en chance for at få det på samme tid oprettede lutherske præstekald på Alheden. Dette fik i stedet for Tobias Oswald.

Allerede i maj 1764 havde Hoffman skrevet til sin svoger, historikeren, prokansler Erik Pontoppidan, om der i hovedstaden fandtes en teologisk kandidat, der ville egne sig som præst for kolonisterne. Herpå kunne Pontoppidan svare, at en sådan kunne anvises. »Personens navn er Andreas Osfwald (ikke helt korrekt skrevet), en ungarer, som for religionens skyld har opholdt sig ved dette universitet i nogle år og (nydt) kommunitetets benefice samt vist sig at være en meget vel studeret og habil mand af 28 års alderen. Hans moralske karakter er god, hans væsen sindigt, og lyst til landvæsenet, som han

er opdraget ved, fattes ham ikke . . .«. Pontoppidan fortsætter, at da det kan forventes, at Oswald får embedet, vil kommissærerne vel sørge for at der skaffes ham en passende bolig³).

Tobias Oswald (Ostwald, el. Osterwald) fik sin bestalling som præst 28. september 1764. Han skulle have 150 rdl. i årlig løn samt en fri gård, hvilket ikke kunne siges at være nogen rundelig indtægt. Med hensyn til gården synes han at have måttet vente nogen tid. »Den lutherske præst hr. Oswald logerede fra 12. november 1764 til 7. maj 1765 hos Johannes Jung den ældre (Grønhøj), et kammer med seng, lys og ild, præsten var den meste tid syg og senge­liggende. Kammerat havde Johs. Jung selv tilbygget og forsynet det med en kakkellovn«. Han begærede siden en godtgørelse for at have skaffet husly til præsten.

Senere på året 1765 fik Oswald en gård i Havredal til beboelse. Særlig fyldige oplysninger om denne Alhedens første lutherske præst står i øvrigt ikke til rådighed, og måske har han ikke været nogen markant personlighed, der har forsøgt at sætte sit præg på stedets særlige udvikling. Fra 1770 finder vi følgende omtale i et brev fra M. Windfeld til biskop Bildsøe: »Hvad hr. Ozwald angår, da kan jeg bevidne, at han ej aleneste er en duelig og dygtig, derhos velbe­gavet og flittig præstemand, men endog vel og grundigen studeret. Jeg omgås ofte med ham, ikke uden stor fornøjelse og nytte, såsom han har den rette smag i studeringer efter min ringe indsigt. Han er født i Ungarn, ungefær ved Kremnitz, har konditioneret først i sit fædreland, siden 1 års tid i Polen, besøgt adskillige af de bedste universiteter i det tyske rige, siden opholdt sig en 4 års tid i Køben­havn, indtil han endelig af sal. prokansler Pontoppidan blev over­­talt til at påtage sig dette embede, som han nu kummerligen lever udi, dog således, at han, som en mand, der øvet i den civile leve­måde, er både yndet og æret af alle gode, så langt fra, at der er noget at sætte ud på hans forhold«⁴). Om Oswalds økonomiske be­sværligheder henvises til det efterfølgende.

1775 kom Oswald til Vemmetofte kloster for den tyske menighed, men fik ikke her nogen lang tid. Både han og hans hustru, Cathrine Groth, døde 1777.

Den reformerte menighed på Alheden fandtes især i Havredal. Det er sandsynligt, at denne kreds selv har taget initiativ til at få en reformert præst til byen. Først i april 1763 var Johannes Pfarr ankommen til Alheden fra Tyskland, vistnok under samme betingel­ser som de andre kolonister. 1. juli 1763 fik Pfarr efter rentekamrets

resolution tillagt en årlig løn af 150 rdl., imod at han selv befordrede sig til kolonierne så vel i Alheden som i Randbøl hede at forrette gudstjeneste samt læse med de reformertes børn i Havredal, »hvorimod vi ikke påtvivler, at De jo af al magt søger at holde kolonisterne til at øve deres gudsyndelse med al flid samt skønne på den nåde, Dem allernådigst bevises«⁵).

Disse 150 rdl. årlig, der jo også blev normgivende for den lutheriske præst, var, selv om Pfarr også fik anvist en gård at bo i, en tarvelig aflønning, da præsterne ikke var i stand til at drive gården med udbytte. Pengene fik de anvist kvartårlig til udbetaling på amtstuen, men det gjaldt for præsterne som for de øvrige bestillingsmænd ved kolonivæsenet, at man sjældent fik nogen løn udbetalt uden forinden at have skrevet til myndighederne under kraftig påberåbelse af nød og trang. I denne situation finder vi Pfarr i foråret 1764, da han bad om penge, og Hoffman anbefalede »siden han hjerteligen trænger, ved de mange rejser og omkostninger til kolonierne opslidt klæderne og har ingen dagløn«.

Da der 1765 holdtes auktion over de bortrejste kolonisters husdyr, havde begge præsterne købt nogle kreaturer, vel sagtens for at få lidt besætning på deres gårde. Det kom til at knibe for dem med betalingen. 8. november 1766 skrev de i fællesskab til kongen, idet man havde tilbageholdt deres løn som betaling for kreaturerne. De fremhævede »deres elendige omstændigheder«. De kunne ikke klare sig med de 150 rdl. årlig, især da ikke Pfarr, der måtte befordre sig selv mellem Alheden og Randbøl hede. Den dyre tid i afvigte åringer havde gjort deres armod så stor, at de næppe kunne forskafe sig de nødvendigeste klæder, mindre betale dem, som kvartalsvis gav dem kredit på deres viktualier. De var blevet lovet nogle af de bortrejste kolonisters kakkellovne, men havde ikke fået ovnene. Videre søgte præsterne om, at kolonisterne skulle pålægges at yde offer, men dette ønske ville kommissærerne ikke støtte.

Pfarr skriver: »Die Colonisten sind die undankbaresten von der Welt, und wollen uns im geringsten nicht an die Hand gehen, sondern belohne unsere Liebe zu Ihnen mit 1000 Chikanen«⁶).

I sommeren 1764 trolovede Pfarr sig med sin tjenestepige. Hendes navn var Anna Margrethe Betzer. Dette skridt vakte nogen opstandelse, også kommissærerne tog affære, og i et brev af 12. august 1764 skrives: »Det gør os ondt, at De nogen tid har tænkt på det forehavende giftermål, da det ej var Dem anstændigt at tage Deres tjenestepige . . .«. Man fik præsten til at lade Morten Windfeld hæve

troløvelsen, men forinden skete der indsigelse fra pigens familie, der var luthersk. Pigens broder, Peter Betzer, tog til Torning og forlangte Windfelds attest på, at der var lyst tre gange for parret, og det lovformelige dermed var i orden. Kommissærerne frygtede, at de reformerte ville blive fortrængte over, at deres præst giftede sig med en luthersk pige. Forvalter Kjærsgaard drøftede sagen med repræsentanter for den reformerte menighed og hævdede, »at når han (Pfarr) lærte vel og levede vel samt fuldførte sine embedspligter, var hans ægteskab som en verdslig handel dem uvedkommende. Meget mere viste han med sit eksempel, at de kunne og burde leve og dø med og iblandt de lutherske uden anstød, så meget mere her under luthersk evangelisk herredømme – hvormed de og fandt sig satisfait«. Det endte da også med giftermål i august 1764, »inden hr. Pfarr rejste til Fredericia og Randbøl«⁷). 1770 skrev Morten Windfeld til biskoppen om Pfarr, der havde beklaget sig over sin fattigdom. »Manden, som har et muntert sind, der ikke lettelig giver sig tabt, har og gjort adskillige forsøg til at overvinde vanskelighederne, men derved vandt han intet andet, end at de samme blev ham endnu mere uovervindelige. Manden har i og uden for sit embede opført sig ej alene upåklagelig, men endog æresværdig, lever tarvelig og ædruelig, er ærlig og kærlig af gemyt . . .«.

I oktober 1770 opgav Johs. Pfarr sin gerning på Alheden og rejste tilbage til Tyskland. Han fik af kongen skænket 150 rdl. til rejsepenge. Samtidig blev Oswalds løn forhøjet fra 150 til 200 rdl. Heri måtte ses et betydningsfuldt træk i den kirkelige situation. Den reformerte menighed var under afvikling.

Uden at kende de nøjagtige tal må man antage, at der fra 1760–65 var temmelig mange, muligvis et flertal, af reformerte i Havredal. Efter de skete reduktioner var der nytår 1766:

	Lutherske	Reformerte	Katolikker
Havredal	18 familier	12 familier	0
Grønhøj	16 familier	0 familier	1 familie

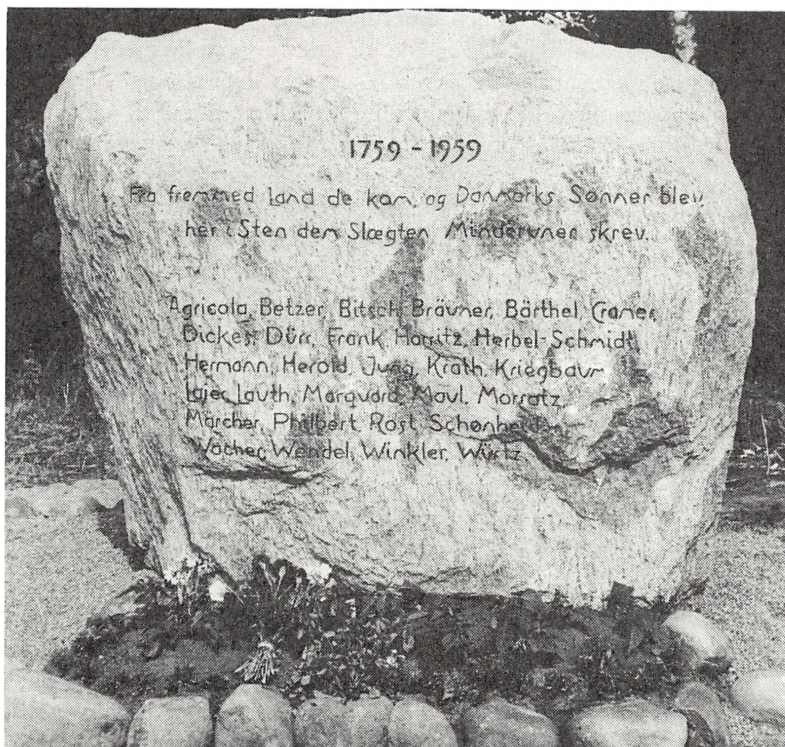
Som nævnt har den reformerte menighed sikkert haft indflydelse på kirkens bygningsmæssige indretning, og i den første tid har der formodentlig været skiftevis luthersk og reformert gudstjeneste, uden at der dog kendes nærmere retningslinier for denne praksis. Et vist fællestræk i anvendelsen af kirkens udstyr har man dog måttet af finde sig med, og dette fællesskab har rimeligvis bidraget til mere og

mere at udviske forskellen mellem de to kirkelige lejre. Alt pegede jo frem mod landskirkens endelige sejr, men det må bemærkes, at udviklingen skred frem, uden at der spores nogen egentlig kamp parterne imellem, skønt tolerance iøvrigt ikke var kolonisternes stærke side.

1771 var de 12 reformerte familier blevet til otte, og af disse var to familier efter Morten Windfelds oplysning på dette tidspunkt under forberedelse til bortrejse⁸). Det måtte derfor ikke skønnes nødvendigt, at der efter Pfarres afgang ansattes nogen reformert præst. Til menigheden hørte desuden to familier i kolonierne Frederiksmose og Julianehede, den reformerte skoleholder i Havredal, Balthasar Blanke og hustru, ligesom der nævnes fem personer med fremmede navne, formodentlig med tilknytning til egnen eller dens købstæder.

Det blev efter kgl. resolution 29. oktober 1771 den reformerte præst i Fredericia, Moses Hollard, der fremtidig skulle holde kommunion for de ældre og overhøre de unge. Kolonisterne skulle for hvert besøg af Hollard betale ham to mark dansk. Andre reformerte, som benyttede præsten, skulle betale fire mark. Desuden skulle Hollard have 40 rdl. for at besøge kolonisterne to gange årlig. Denne ordning omfattede, som det ses, ikke den almindelige gudstjeneste. Her var de reformerte henviste til at benytte den lutherske præst⁹).

1777 havde Hans Clausen, den nye sognepræst, omtalt i det efterfølgende, nægtet Hollard adgang til kirken, da han 11. august kom for at holde altergang for de reformerte kolonister samt nogle fra garnisonen i Viborg. Det kom til et beklageligt optrin og forårsagede »uorden og forargelse i begge menighederne«. Begge præsterne modtog en irettesættelse, og det bestemtes, at Hollard fremtidig skulle meddele sognepræsten sin ankomst så betids, at der kunne ske tillysning herom fra prædikestolen otte dage forinden, og kirken skulle være de reformerte til rådighed senest kl. 10 formiddag den pågældende søndag. Efter at Hollard var død, foreslog stiftamtmand Buchwald 1783, at de årlige 40 rdl. til den reformerte præst i Fredericia sparede. Efter kolonisternes begæring om, at ordningen i følge kgl. resolution af 29. oktober 1771 opretholdtes, bestemte kancelliet, at den sædvanlige praksis skulle fortsætte indtil videre. 1812 var Hollards efterfølger, Jean Marc Dalgas, død, og i nogen tid holdtes ingen kommunion for Alhedens reformerte. Sognepræsten, Rosendahl, håbede, at den nye reformerte præst i Fredericia overtog denne kommunion – til en forhøjet betaling. Om dette skete, vides ikke. Det er sandsynligt, at Fredericia-præsten, Charles Rieu, der var stærkt op-

I 200-året for koloniernes grundlæggelse rejstes denne sten på Frederiks kirkegård. På stenen er samtlige indvandreres familienavne indhugget.

taget af opgaver inden for den stedlige menighed, ikke har magtet at besørge tjenesten i kolonierne, hvor menigheden efterhånden var fåtallig¹⁰). Således synes den reformerte kirkes tilhængere lidt efter lidt tvunget af omstændighederne at have måttet opgive deres særstilling, en kamp uden større dramatik, minoritetens skæbne som den kendes fra så mange andre forhold.

Hans Clausen blev kaldet i efteråret 1775. Så snart kolonisterne hørte, at deres nye præst var kaldet, havde de efter egen forklaring pløjet hans jord og sået hans rug, som de skænkede ham. De gav ham desuden det brændsel, han behøvede, samt mad til hans husholdning. Videre havde de kørt sten til hans husbygning og sat dige om hans toft. Man havde i det hele modtaget Hans Clausen på det

bedste, skønt han, ankommen omkring 1. oktober, først havde prædikeret for dem 1. juledag. De havde da i de forløbne måneder måttet lade sig nøje med »at skoleholderen læste for os i kirken«.

Der hentydes med denne fremstilling, som det vil ses, til væsentlige sider af Hans Clausens embedsvirke på Alheden. Præstegården, der var oprettet af de to ved kirken beliggende gårde, var 1775 ikke fuldført, og Hans Clausen måtte sikkert gøre bekostning på at sætte gården i beboelig stand. Samtidig synes han at have bragt sig selv i økonomiske vanskeligheder, og lønnen, 200 rdl. årlig, var utilstrækkelig. Ganske vist havde kolonisterne allerede i Oswalds tid fået pålæg om at ofre til præsten, men det var ikke blevet nogen fast regel. Når kolonisterne siden oplyste, at de havde givet Hans Clausen én, to à tre mark ved dåb og én à to rdl. ved bryllup, var det sikkert undtagelser fra almindelig skik, idet kolonisterne henholdt sig til at have fri kirke og skole. Fattig og måske forgældet kunne Hans Clausen have god grund til at minde sine sognebørn om deres pligt til at ofre. Nogen heldig hånd i denne sag synes Hans Clausen ikke at have haft, og den heraf følgende konflikt med kolonisterne kom til at præge hans embedstid.

1777 sendte samtlige sognebeboere, undtagen Peter Marquard i Grønhøj, en klage over præsten til stiftamtmand Buchwald. Joh. Georg Fersch i Havredal havde haft et barn til dåb, men ofrede eller betalte intet til præsten. Senere døde barnet, og da Fersch kom til Hans Clausen angående begravelsen, fik han to ørefigen af præsten. På kirkegården nægtede han at kaste jord på den døde, men gik ind i kirken, hvor der formodentlig skulle være gudstjeneste. Da tjenesten var forbi, var graven tilkastet. Da den gamle Fieler i Havredal, 85 år, lå for døden, sendte man bud efter præsten, der skulle berette den syge. Hans Clausen undskyldte sig og kunne ikke komme, da hans vogn skulle til Daubjerg efter kalk. Da man så tilbød at sende en vogn efter præsten, svarede han, at han ikke ville følge med, da han havde hørt, at den syge »lugtede så ilde«. Og den gamle Fieler døde uden sakramentet. Det var jo alvorlige anklager mod en præst. Videre havde Hans Clausen som foran nævnt forlangt offer af kolonisterne til jul, men da de intet ville yde, holdt han ingen gudstjeneste 2. juledag, hvilket han senere forklarede skulle skyldes hans sygdom. Præsten havde fordret betaling, forinden han ville døbe et barn. Da skoleholderen i Havredal, Joh. Jost Keller, engang kom til præsten for at hente den til dåben brugte vandkande, havde Hans Clausen »udstødt ham af sin dør«. Hertil kom andre klagepunkter, mun-

dende ud i, at »ingen af sognefolkene, som kommer til præsten for at tale med ham, skal vide sig vis på at komme fra ham uden hug«.

Stiftamtmand Buchwald havde, fra han fik med kolonisterne at gøre, måttet »høre idelige klager over præsten hr. Clausen, som sandt at sige tildels synes grundede, og hvorom alting er, altid af den natur, at det ikke synes tjenligt, at bemeldte hr. Clausen længer end højst nødvendigt vedbliver sit embede på bemeldte koloni«. Efter modtagelsen af denne erklæring vedlagt et uddrag af ovennævnte klagepunkter, skrev kancelliet 23. oktober 1779 til biskoppen om at befordre Hans Clausen til »et ikke bedre embede« ved lejlighed, da striden med kolonisterne næppe kunne bilægges. Men hvor fandtes et præstekald med 200 rdl. i årsindtægt i Århus stift? I hvert fald blev Hans Clausen siddende på Alheden i endnu nogle år, lige så utilfredsstillende for ham som for hans menighed, og der findes ingen tegn på, at stridighederne blev mindre. 1780 søgte kolonisterne om fri proces i en sag, de havde anlagt mod præsten. Buchwald anbefalede ansøgningen.

Endelig 1781 blev Hans Clausen kaldet til Vrou-Resen, hvor han blev provst, men han fik også her et spændt forhold til beboerne, resulterende i en retssag om embedets tørveskær¹¹). Sagen vandtes af Hans Clausen. Han døde i Vrou 1811.

Hans Munch, født i Odense 1740 og student herfra, blev teologisk kandidat 1770. Efter at have været kateket ved Holmens kirke i København og siden i Nordborg fik han nu embedet på Alheden. Han måtte indløse præstegården med 500 rdl. til Hans Clausen, der påstod at have kostet 1000 rdl. på gården. Hermed var denne i så henseende ligestillet med landets øvrige præstegårde.

Derimod var præsten fremdeles ringere aflønnet end kaldsfællerne i almindelighed. Hans Munch søgte straks efter sin tiltrædelse om at få, engang for alle, 60 rdl. af den kgl. kasse. Det blev afslået, hvorimod kancelliet anså det for billigt, at kolonisterne burde ofre til præsten ved højtiderne. Hermed var Hans Munch jo ikke hjulpet synderligt, når myndighederne ikke kunne tvinge kolonisterne til ofringen. Det blev hans egen sag at få dette problem løst, og let var det ikke. 1786 var endnu alt ved det gamle. Hans Munch beklagede sig over sine økonomiske vanskeligheder, og han søgte atter om støtte af den kgl. kasse. Stiftamtmand Hauch anbefalede ansøgningen og foreslog desuden, at Hans Munch »i betragtning af hans retsindige og fornuftige omgangsmåde med kolonister« fik et løntillæg til de lovede 200 rdl. Dette tillæg skulle udgøre 100 rdl., men til gengæld

skulle Hans Munch love »at forblive bestandig på kolonierne«, altså en art stavnsbånd. Det endelige resultat blev et tillæg på 50 rdl., og præsten måtte til gengæld forpligte sig til at forblive i embedet på livstid. Samtidig opnåede han løfte om, at hans hustru efter hans død skulle have 50 rdl. årlig i pension af postkassen. 1787 blev der vakance i Torning-Karup, og denne lejlighed benyttede Hans Munch til at ansøge om, at Karup annekteredes til Alhedens kald. Provst Levring i Grønbæk, der erklærede sig i spørgsmålet, kunne oplyse, at Karup sogn, hvad angik indtægten, var det ringeste i stiftet, gennemsnitlig 60 rdl. årlig, hvorfra gik forskellige afgifter, så der kun blev ca. 48 rdl. til præsten. Provst Levring kunne ikke mene, at Hans Munch, når han skulle befordre sig til Karup, ville have noget egentlig udbytte af sit arbejde i dette sogn. 17. august 1787 kom den kgl. resolution, at annekteringen skulle gennemføres.

Som et bidrag til en forbedret skoleundervisning skrev Hans Munch en tysk lære- og læsebog, der i nogle år blev brugt i skolerne.

Selv med de noget forbedrede indkomster, fri for skatter og afgifter, og i et vistnok gnidningsfrit forhold til beboerne måtte Hans Munch se hen til den dag, da han kunne slippe fra Alheden med dens barske levevilkår. Ved biskoppens visitats i 1791 må han have lettet sit hjerte over for denne, og biskoppen bemærkede i sin bog, at pastor Munch, nu 52 år, sad i mådelige omstændigheder med en talrig familie. Da han var en duelig præst, måtte han anbefales til at forflyttes til et bedre embede. Den ovenfor nævnte forpligtelse til livsvarig forbliven i embedet, så uhørt og inhuman dette krav måtte forekomme, synes man ikke at have lagt større vægt på. Men først 15. april 1796 beskikkedes Hans Munch til præst i Hygum sogn.

Johan Peter Købke fik 27. maj 1796 sit kaldsbrev som præst på Alheden. Da han nogen tid efter begav sig til Jylland for at overtage embedet, og smakken fra Kalundborg stødte mod bolværket i Århus, bemærkede han i menneskehoben ved havnen stemmer, som udtalte: »Det er bageren, der er blevet præst«.

Han var søn af en københavnsk bagermester Jacob Berent Købke og hustru Susanne Cathrine Widenhaupt, der begge var af tysk herkomst. Han fik sin første undervisning på tysk, kom siden i latinskole og blev student 1782, hvorefter han begyndte at læse teologi. Kort før han skulle tage eksamen, døde faderen, og Johan Peter Købke stillede hermed i en vanskelig situation, idet familien opfordrede ham til at opgive teologien og overtage faderens bageri. Han rettede sig efter familiens ønske, blev som bagersøn efter nogle måneders

forløb anerkendt af lauget som mester og »lærte kompositionerne godt i de fem brødsorter«. Derimod synes Købke ikke at have magtet det rent forretningsmæssige. Han havde vanskeligt ved at slippe bogen og besøgte jævnlig Drejers klub, ligesom han tog undervisning i harpespil. Efter fire år som bagermester måtte han indse, at hans fremtid alligevel ikke lå i håndværket. Han bortforpagtede bageriet og optog igen studierne. 1795 tog han eksamen, og nu begyndte embedsjagten. Købke var så heldig at have gode fortalere, men forhåbningerne om at få gerning i hovedstaden glippede. Det blev i stedet Alhedens præstekald, som han ikke havde søgt, og som han vel næppe kunne danne sig nogen mening om, før han denne sommerdag 1796 stod ansigt til ansigt med en ny tilværelse.

Når pastor Købke, der kom til at tilbringe fire år på Alheden, ikke i samme grad som sine for- og eftermænd i embedet gav efter for stedets besværligheder og bryderier og i hvert fald ikke synes at have givet udtryk herfor, skyldtes det utvivlsomt, at han med sine erfaringer bag sig var en begavet mand, klog nok til at kunne finde det rette forhold til sine tyske sognebørn og intelligent nok til at kunne omgås den tidligere statsminister Guldberg under dennes sommerophold på Hald samt kollegerne i egnen. Dertil kom, at han, uden at have større udbytte af bageriet i hovedstaden, næppe var under samme økonomiske tryk som sine forgængere. Vigtigst for Købke i årene på Alheden var det dog, at han ved boglig syssel undgik følgerne af ensomheden og isolationen i den så afsides beliggende præstegård. »I rolige vinteraftener havde vi dels bøger af et læseselskab i egnen, og det faldt mig ind at oversætte Salomons Højsang, eller efter min skøn: Idyl, i danske rimvers med oplysende anmærkninger. Hertil nyttede jeg ofte den mig så kære, stille nat om vinteren ved min varme kakkelovn«.

Som gammel mand og blind nedskrev Købke sin selvbiografi, der indeholder en del interessante oplysninger om Alheden og dens beboere, vidnesbyrd om hans iagttagelsesevne og nøgterne vurdering¹²). 1800 kom han til Egtved-Ødsted, 1818 til Mern. Johan Peter Købke, der 1815 havde fået rang som amtsprovst, døde i København 1829.

Rasmus Henriksen Rosendahl var søn af degnen Thomas H. Rosendahl i Hejls. 1803 fik han ligesom sine formænd på Alheden bevilget frihed for skatter og afgifter. Han søgte 1807 om lønforhøjelse, men ville dog hellere forflyttes, da han indså, at han, selv om han fik en forhøjelse, alligevel ikke ville kunne klare sig. Desuden kunne han med sit dårlige helbred ikke længer udholde det besværlige em-

bede, hvorom han skriver til biskoppen. Hans ansøgning blev afslået, og da han året efter søgte St. Laurentii menighed på Føhr samt Bevtoft-Tislund, blev resultatet lige så nedslående.

26. april 1809 brændte præstegården, og tre dage derefter skrev Rosendahl til biskoppen herom. Han opholdt sig da i Lysgård. Henvendelsen til biskoppen havde til formål at opnå den sædvanlige hjælp til gårdens og hjemmets genopbygning, og der sattes en omfattende indsamling i gang. Ikke blot Århus stift, men også kollegerne i Ålborg og Ribe stifter fik lejlighed til at støtte den brandlidte. Rosendahl fik da også præstegården genopbygget, inden han samme år forflyttedes til Rødding-Krejbjerg. Her opnåede han titlen konsistorialråd. Han døde i 1847.

Peter Henrik(sen) Rosendahl var broder til forannævnte. 20. april 1813 kunne han opgøre sine indtægter af kaldet således: Kongelig gage 200 rdl., Karup præstetiende 200 rdl., offer og accidenser 100 rdl., Karup kvægtiende 20 rdl., ialt 520 rdl. Dette viste en betydelig forbedring i forhold til tidligere, men samtidig havde konjunkturerne jo ændret sig i en for embedsmænd højst uheldig retning. Da Rosendahl 1814 søgte om at få lønnen forhøjet, kunne han sikkert med god grund anføre, »hvor sørgeligt det er, når en religionslærer bestandig skal trænge til sine sognefolk«. Rentekammeret lod sig dog ikke bevæge, men afslog. De følgende økonomisk så vanskelige år tvang Rosendahl til gentagende gange at skrive til biskoppen om sine bekymringer. »Ak, hvor længe skal jeg endnu sukke på Alheden . . ., håber, at Deres Højærværdighed vil anvende alt, hvad der står i Deres magt for at befri mig fra dette sted, der er så ødelæggende for mig. De kender min stilling og kan ikke ville, at næringsсорger aldeles skulle nedtrykke mig til jorden . . ., kun ved hastig hjælp kan jeg reddes fra undergang«. 1816 fik Rosendahl et løntillæg på 200 rdl. Til pengesorgerne kom 1817 mere personlige prøvelser. Han skriver 27. august: »I denne sommer har jeg haft den store sorg i ringere tid end 2 måneder at se min fortræffelige ægtefælle bæres til graven og dernæst 2 inderligt elskede børn. Kun en søn har jeg endnu tilbage . . .«. Han tænkte på at opgive embedet for at blive sproglærer i København, hvad han tidligere havde været.

Rosendahl kommer gennem sine skrivelser til at fremtræde som en noget klynkende mand, men det må erkendes, at årene på Alheden netop for ham måtte blive svære. Om hans embedsvirke vides ikke meget. Skolevæsenet kunne nok kalde på præstens initiativ, og Rosendahl skrev 19. februar 1812: »Ungdommens undervisning er her

ikke på den bedste fod. Mange børn har en halv mil til skole og kommer der derfor aldrig. At forberede slige unge mennesker til konfirmationen er et vanskeligt arbejde, som forårsager mig mangel på mørk time«. Han ønskede indført den lærebog, som brugtes ved Sct. Petri tyske skole i København. Sommeren 1812 havde han holdt søndagsskole og undervist 14–16 unge i skrivning og regning m. v. og gjort det gratis.

Juleaftensdag 1817 beskikkedes P. H. Rosendahl til sognepræst for Helgenæs, hvor han blev til sin død 1821.

Lorentz Stallknecht Kjerulf blev 17. marts 1819 kaldet til præst på Alheden, og embedet havde da været ubesat i mere end et år. Om grundene til denne langvarige vakance kan her intet oplyses.

Efter 10 år på Alheden, hvor han ses at have beskæftiget sig med de sager, som den særlige skoleordning frembød, blev Kjerulf provst, en anerkendelse, som han alene af stedets præster opnåede. Heri må vel ses, at han har vist administrative evner, men om hans omgang med kolonisterne i øvrigt foreligger ingen vidnesbyrd. 1831 blev L. S. Kjerulf forflyttet til Grønbæk-Svostrup, hvor han døde 1853. En søn, Carl Vilh. Frederik Kjerulf, blev siden lærer i Havredal.

Frederik Carl Carstens blev 30. marts 1832 beskikket til »tysk præst for kolonien på Alheden og præst for Karup sogn«. Han var født i Sønderborg 3. juli 1799, søn af købmand Jacob Carstens og hustru Cathr. Elisabeth Posselt. Efter skolegang på Herlufsholm og studier ved Københavns universitet blev Fr. C. Carstens 1824 teologisk kandidat. Efter nogle år som kapellan i Kundby kom han til Alheden.

Da han i 1834 søgte om at få 500 rdl. i lønforskud, at afdrage med 25 rdl. i hvert kvartal i fire år, fik han biskoppens anbefaling som en duelig og virksom præst. Denne karakteristik var rammende. Pastor Carstens var en såre virksom og initiativrig mand. Om hans præstegerning vides ikke meget, og dette tør vel opfattes således, at han er kommet ud af det med kolonisterne uden gnidninger. En sag med skoleholderen i Grønhøj, der havde vist manglende ærbødighed ved at skrive i skoleprotokollen om en ytring, Carstens skulle have brugt, endte med, at skoleholderen Otto Paulsen, fik en irettesættelse, som ligeledes skulle indføres i protokollen.

Carstens havde vidtløftige planer med præstegårdens hede. Allerede i 1834 havde han sendt en ansøgning til rentekamret om lån af 600 rdl., så han kunne opføre seks huse på præstegårdens hede, »hvilket skulle bortfæstes for at bevirke hedens opdyrkelse«. Han fik afslag, men gentog sin ansøgning vedlagt en udførlig plan, der om-

tales i det efterfølgende. Med andre ansøgninger havde han mere held. Vi finder et brev, skrevet 15. januar 1835 til rentekamret, som vist er typisk for Carstens:

»Det har altid været mit ønske hellere bo end spise godt. Her midt i den sørgelige Alhede, hvor øjet i det frie forgæves søger en eneste genstand at hvile på, hvor naturen aldeles intet oplivende frembyder, men lægger altid nye hindringer i vejen for den, som ufortrødent søger at besejre disse, her føler især jeg, som er født på det skønne Als og opfostret i Herlufsholms romantiske egne, en lige så uimodståelig drift til at gøre mine omgivelser behagelig og mere indbydende (om ej just for mig, så dog for mine efterfølgere i kaldet) som trang til at gøre denne, midt på den vilde hede beliggende, præstebolig lidt hyggeligere og bekvemmere, end den hidtil har været.

Et dagligt savn er det således for mig, at jeg ikke har et eneste værelse til studerekammer, hvor jeg kan finde den til alvorlige forretninger så fornødne rolighed, hvor mine sognebørn uforstyrrede og uhørte kunne tale med deres sjælesørger, og hvor jeg, som hele året igennem har snart danske, snart tyske konfirmander, i ro kan læse med disse, og hvor jeg kan have mine embedspapirer urørte og stedse i pligtmæssig orden. Med egne kræfter at afhjælpe dette for præsten og embedsmanden væsentlige savn er umuligt i mine kår. Uden synderlig omkostning lod det sig imidlertid gøre ved enden af mit loft lige ved den fra bryggerset opgående trappegang, når materialerne haves hertil. Uagtet at min personlighed desværre ej er bekendt for det høje kollegium, som jeg ret med taknemlighed erkender at have bidraget så ofte og så væsentligt til at gøre min stilling her tåleligere, så nærer jeg dog det faste håb, at ingen vil tro mig dreven af lav nærighed, når jeg til at afhjælpe mit ovennævnte savn underdanigst fordrister mig til at ansøge det høje kollegium, om ikke de gamle, kasserede og for en stor del ubrugelige brædder af kirkeloftet i Frederiks kirke ved dets forestående omlægning måtte af mig anvendes til præstegårdens brug«.

Såvel koloni- og amtsforvalter Morville som stiftamtmand Ahlefeldt-Laurvig anbefalede ansøgningen, som da også bevilgedes. Pastor Carstens fik således sit studerekammer og ro til den litterære sysel, som mere end noget andet skulle bevare hans navn for eftertiden. 1837 skrev han i »Dansk Penning-Magasin«, et i hovedstaden udgivet ugeblad, en artikel om Alhedens historie og topografi. Et par år efter fulgte bogen: Bemærkninger over Alheden og dens kolo-

nier (Viborg 1839). Han kunne som forbillede for sit værk tage andre af tidens egnsbeskrivende bøger, frembragt i rationalistiske præsters studerekamre, med udtalt hældning mod det statistisk-økonomiske, og mindre usvigelige i det rent historiske. Også for Carstens bog kom dette til at gælde. Hans emne var først og fremmest kolonisationen, der nu efter ca. 70 års forløb passende kunne tages op til vurdering. For en så driftig mand som Carstens kunne de opnåede resultater på Alheden synes beskedne, og hans omtale udmunder i, at det år for år gik tilbage for kolonien. Han synes ikke om kolonisternes stærke tilbøjelighed til markedsrejser og handel med stude, de burde i stedet passe deres jord noget bedre. Han hæfter sig ved, at hans tids kolonister, modsat deres indvandrede forældre, have ringe sans for at plante og pryde om hjemmene.

Carstens interesse for plantning satte praktiske spor omkring præstegården. Han anlagde en ca. 16 tdr. land stor granplantage, plantede efter traditionen selv og kunne om søndagen, når folk kom til kirke, træffes i skjortærmer og med spaden i hånd. Ligeledes er præstegårdshaven et resultat af hans bestræbelser for at mildne det barske naturpræg.

1844 udgav han bogen: Bemærkninger over Heden og dens Træplantning. Han omtaler her navnlig sognets plantageanlæg og anstiller betragtninger over, hvilket udbytte plantagerne kunne give. Nogen videre forståelse for plantningssagen og for sine egne forsøg synes Carstens ikke at have mødt blandt egnens beboere eller sine foresatte.

Blandt hans andre forslag til fremskridt og forbedringer kan nævnes, at han i 1839 søgte om at måtte overlade fire skæpper land af præstegårdens hede til bygge- og haveplads for et fattighus. Selv ønskede han huset bygget ved præstegården, hvilket provsten og de øvrige myndigheder ikke kunne bifalde, og kancelliet afslog. 1842 androg han om at få anskaffet et orgel til kirken. Biskoppen kunne anbefale anskaffelsen, »så snart omstændighederne måtte forandre sig således, at et orgel kan forventes ordentlig eller stadig spillet«.

En mand med så mange, til dels urealisable, planer ville af sin samtidig og nærmeste omgivelser selvsagt blive betragtet med et vist forbehold. Først længe efter pastor Carstens afsked med Alheden måtte man erkende, at man i ham havde haft en af sognets betydeligste mænd. 1843 søgte Carstens et embede ved Åbenrå og skrev i sin ansøgning: »Efter 19 års tjeneste hensidder jeg på 12te år på denne sørgelige plads, hvor selv det gladeste livsmod synes i mørk fortviv-

lelse at kunne finde den grav, som den dybeste ensomhed, fattigdom og en livløs udørken dagligen truer med . . .«. To år senere forflyttedes han til Borum-Lyngby i Århus stift, og herfra kom han 1850 til Tyrstrup-Hjærndrup i Sønderjylland, hvor han kom til at deltage i ombygningen af kirke og præstegård. 1864 kom til at betyde pastor Carstens afsked fra præstegerningen, idet han efter edsnægtelse blev afsat¹³). Sine sidste år opholdt han sig i København, hvor han døde 3. september 1868.

Daniel Heinrich Jacobsen var fra Øster Terp og blev 1828 student fra Kiel. Han studerede i Göttingen og blev teologisk kandidat 1832. Efter at have været kapellan i Keitum, Ketting og Marstal blev han 5. april 1845 beskikket til præst i Frederiks-Karup. Nogle dage efter skrev han til biskoppen, at han i »Berlingske Avis« havde læst om sin kaldelse og bad om nærmere bekræftelse. Et sådant tilfælde, hvor en præst gennem avisen kunne erfare om sin befordring til et embede, før han personlig var underrettet herom, var endnu på den tid ikke usædvanligt.

Jacobsen, der vel havde sin tyske uddannelse at takke for embedet på Alheden, blev 1857 forflyttet til Gjødvad-Balle og kom 1863 til Vejerslev-Aidt, hvor han døde 1868.

Jessenius Theodor Petersen var født i Halk 1814 og var præstesøn. Han gik i Haderslev latinskole og studerede derefter i Kiel og Jena og tog teologisk embedseksamen på Gottorp 1841. Efter nogle år som huslærer og medhjælper hos præsten i Rabsted stod han for at skulle ordineres, men præsten døde dagen før. J. Th. Petersen henvendte sig til kongen om at få embede og fik løfte herom, men så kom det slesvig-holstenske oprør. Efter dannelsen af den provisoriske regering henvendte han sig til dennes præsident, og resultatet blev, at han i efteråret 1848 af oprørsregeringen udnævntes som diakon i Sottrup. Selv var han – som han skriver i en selvbiografi – af den formening, at udnævnelsen skyldtes den danske konge(!), men i Sottrup indtog den dansksindede befolkning en afvisende holdning over for den nye diakon, der betragtedes som tysksindet. Efter to år i Sottrup var krigen forbi, og Petersen fik afsked. 1854 blev han kapellan i Østbirk, hvorfra han 1857 kom til Frederiks.

Samme år blev han gift med Anna Sophie Müller, en købmandsdatter fra Hamborg. Som slesviger eller slesvig-holstener undgik pastor Petersen ikke at blive regnet for nærmest tysk orienteret¹⁴), og dette var ikke heller på Alheden nogen fordel, da beboerne, skønt endnu tildels tysktalende, følte sig helt som danske, og flere havde

deltaget i treårskrigen på dansk side. 1864 blev pastor Petersen forflyttet til Hinge-Vinderslev, men »da han havde tyske sympatier, havde han noget vanskeligt ved at vinde indgang blandt sognenes befolkning«¹⁵). Stærkt autoritetshævdende og let bragt i affekt har pastor Petersen, noget hældende mod det i hans tid så ildesete tyske, åbenbart haft vanskeligt ved at hævde sig som den pligtopfyldende præst, han utvivlsomt var. Han blev Ridder af Dannebrog 1887 og døde i Kolding 1909.

Frederik Vincent Gad var født på Færøerne 1828. Faderen, der var præst, kom senere til Herslev-Viuf, og Fr. V. Gad blev student fra Kolding og kandidat i 1856. Efter at have været kapellan i Taulov blev han 8. august 1864 beskikket som præst i Frederiks-Karup og giftede sig samme år med Elisa Nathalia Ryberg, datter af købmand Mads Ryberg, Holstebro. Fr. V. Gad kom til at virke på Alheden i 10 år, og hans embedstid synes at være forløbet uden gnidninger. Han synes at have været en begavet og omgængelig mand, så hans eftermæle på Alheden blev fordelagtigt. Kirkens restaureering og overgangen til dansk kirkesprog blev i hans tid skelsættende begivenheder. 1874 blev Fr. V. Gad forflyttet til Åsted-Skjærum. Han døde i 1890.

Rud Roar Gad var en fætter til sin forgænger. Han var født 1839 i Roskilde, blev student fra Horsens og kandidat i 1867. Efter syv år som lærer i København kom han til Alheden. Her fik han benævnelsen »sølle Gad« til forskel fra fætteren »gode Gad«.

Den nye præst i Frederiks var ved sin tiltrædelse separeret fra hustruen, Magdalene Bisted, der var blevet i København. Som grund til separationen angav hun, at manden var sindssyg og havde været indlagt på Sct. Hans hospital og igen udskrevet uden at være helbredt. Alt dette var ministeriet aldeles ubekendt, da man indstillede R. R. Gad til embedet. Det kan ikke undre, at man på Alheden ret snart viste utilfredshed med præsten. 1875 havde R. R. Gad ladet skoleholder Kjerulf i Havredal med familie flytte ind i præstegården, hvorved han kunne få sin husholdning varetaget. Uden noget tegn på medfølelse med den syge og fattige præst var man i sognet indstillet på at få ham fjernet snarest muligt. Han havde som sine forgængere i embedet solgt lyng og hedetørv fra præstegårdens hede, og her fandt man et første angrebspunkt. Det tilfaldt sognerådets formand, M. C. Nielsen i Vallerbæk, Karup sogn, at udforme klagerne over den sølle Gad, der i første omgang bad sognerådet bevise sin kompetance til at tage sig af sagen angående bortsalg af tørv og

lyng. M. C. Nielsen skrev derefter til provsten, at præstegårdens avling ved det nævnte salg forringedes, »hvorved kommunen er udsat for under en mulig vakance at få en endnu mindre kvalificeret præst«.

»Endvidere har man nu i lang tid under præstens sygdom ingen gudstjeneste haft; der hersker stor misnøje i menigheden, om dette skal vedblive, helst af disse får, som har fået øjet lidt op for at få sjælen frelst, og vi har langt til en herrens tjener i Bording . . ., vil ministeriet, biskoppen og provsten så lade ham sidde og ikke gøre en put for at befri en kommune for en sådan sjælesørger, ja, så må skylden jo hvile på dem, går der under hans funktionstid sjæle til helvede af mangel på vejledning, så vil sognerådet være fri for deres blod . . .«¹⁶).

R. R. Gad skrev mange, lange og vanskeligt læselige breve til provst Brammer i Vejerslev, fortalte om sin sygdom, der havde nødt ham til i den strenge vinter 1875–76 nogle gange at holde gudstjeneste i præstegården. April 1876 genoptog han efter en måneds sygdom igen sine forretninger. Efter at have holdt gudstjeneste i Frederiks kirke gik han til fods til Karup, hvor gudstjenesten holdtes i skolen. Han havde et par gamle aftægtsfolk boende i præstegården, manden tog sig af landbruget, mens konen besørgede husholdningen.

6. december 1876 blev R. R. Gad afskediget i nåde og med 300 kr. i årlig pension af statskassen. Han kom herefter på sindssygeanstalten i Risskov. Han døde i 1889.

Christopher Otto Andreasen var præstesøn fra Hammel. Han blev student fra Randers og kandidat 1871. Efter nogle år ved skolegeringen, således var han skolebestyrer i Stege, kom han til Frederiks. Hans virke her har ikke afgivet dokumentariske vidnesbyrd af betydning, hvorfor det tør antages, at han har haft et fredeligt forhold til sine omgivelser. Efter seks år på Alheden blev Andreasen forflyttet til Hvilsager-Lime.

Martin Johannes Georg Smith var født 1856, søn af pastor Troels Fr. Plum Smith, Svendborg. Han blev student i Roskilde 1875 og kandidat i 1881. Efter kun et par års ophold i Frederiks, hvor man utvivlsomt værdsatte pastor Smith, kom han til Sct. Pauls kirke i Århus, hvorefter han 1892 kom til Sdr. Sogns kirke i Viborg. Her fik han gennem 34 år et frugtbart virke, ikke mindst i forbindelse med den gamle klosterkirkes restaurering (1912–17¹⁷).

Andreas Emil August Møller var født 1860 i København, søn af farver Jacob Møller. Han blev student i 1881 og kandidat i 1886.

Allerede året efter fik han embedet i Frederiks. De fire år, han kom til at tilbringe her, prægedes af den unge præsts virketrang og positive indstilling. Det faldt ham dog vanskeligt at finde samklang med den indremissionske kreds i sognet, der kaldte ham en vantro præst¹⁸). 1891 blev han vicepastor i Sandby. Pastor Møller døde 1940 i Jægerspris.

Hans Jensen Møller var født 1866 i Bodilsker på Bornholm, hvor faderen var gårdejer. Han blev student fra Rønne 1885 og kandidat 1891. Samme år kom han, ung og lidet erfaren til Alheden, hvor han blev i fem år; derefter fik han embede i Vestermarie på Bornholm. Han døde i Rønne 1934¹⁹).

David Pedersen Østergaard var født 1853 i Volstrup, Hjerm sogn, søn af gårdejer Peder Davidsen. Til sit 25. år var han beskæftiget ved landbrug hjemme, hvorefter han besøgte Skovgård og Askov højskoler. Efter at have taget studentereksamen blev han teologisk kandidat i en alder af 41 år. Ved kgl. bevilling af 12. juni 1896 fik han tillagt familienavnet Østergaard.

Gennem 24 års virksomhed i Frederiks sogn kom pastor Østergaard til at stå som en ret markant skikkelse i sognets historie. Som sognerådsformand 1903-08 og som formand for skolekommissionen fik han indflydelse på sin tids udvikling i sognet, hvoriblandt Viborg-Herning-jernbanens åbning 1906 fik stor betydning. Samme år fremlagde pastor Østergaard ved et møde i Karup et forslag til oprettelsen af et hedeagerbrugsselskab, resultatet heraf blev selskabet Hedebruget, der skulle få en vidtrækkende betydning for opdyrkningsarbejdet i de jyske hedeegne. Som så mange personer med særpræg fik pastor Østergaard næppe sin samtids anerkendelse, i hvert fald ikke i de nærmeste omgivelser. Noget kirkeligt røre i sognet skabte pastor Østergaard ikke, men som praktisk foregangsmand på hedeopdyrknings og landbrugets område vil han huskes. Han blev Ridder af Dannebrog i 1928. Pastor Østergaard døde i København 1941.

Aage Henrik Reumert var født i Ålborg 1886, student 1904 og kandidat 1914. I studietiden havde Reumert tilbragt et par år som huslærer i Rusland. Efter en tid som kapellan i Nr. Tranders kom han 1920 til Frederiks som sognepræst. I 1927 blev han forflyttet til Magleby, Møen. 1933 blev Reumert sognepræst i Asminderød-Grønholt og slotspræst i Fredensborg. Han blev Ridder af Dannebrog i 1938.

Jens Mourits Larsen Maulund, født i Gentofte 1883, søn af gartner, sognefoged Larsen Maulund. Han blev student fra Ordrup 1912 og

kandidat 1918. Maulund blev kateket ved Vor Frelzers kirke i København 1918, sognepræst i Hoven 1920, hvorfra han 1927 kom til Frederiks.

Pastor Maulund døde i Frederiks præstegård 1936.

Anton Andersen Kjærgaard er født 1908 i Bedsted, Thy, søn af præstegårdsforpagter Andersen. Student fra Rønne 1928, kandidat 1935 og blev samme år hjælpepræst i Grønbæk-Svostrup. Konstitueret sognepræst i Løjt 1936 og sognepræst i Frederiks 1937.

Præstegården

Den tanke, som forvalter Kjærsgaard havde fremført, da man bestemte kirkens beliggenhed, at der i nærheden burde bygges et hus, hvis beboer kunne have tilsyn med kirken, blev sommeren 1764 fulgt op af et forslag om, at Ludvig Wendelricht i Frederiksmose og Sebastian Winckler i Frederiksdal, »2de ret stræbsomme mænd«, flyttede med deres gårde til stedet, hvor kirken skulle bygges. Denne flytning blev foretaget, og gårdene synes opført foråret 1765. Det er dog et spørgsmål, om de to nævnte kolonister flyttede med.

Mens den ene af gårdene synes at have været beboet af ret hypigt skiftende kolonister, blev den anden gård – betegnet som Frederiksgård – 1765 bortfæstet til Niels Pedersen, der kom fra Ove sogn, altså en dansker. I fæstebrevet nævnes, at han havde brugsret til det halve af alt, hvad der var tillagt de to gårde, og om bygningerne oplyses, at der var otte fag stuehus og otte fag stald og lade. Videre bemærkes, at fæsteren havde 20 års frihed for skatter, tiende m. v., hvorved han ligestilledes med de tyske kolonister, også med hensyn til arvefæste. Dog bemærkes, at han skulle ofre til præsten til de tre højtider samt ved bryllupper, barnedåb m. v. Niels Pedersen fik udbetalt 45 rdl. til anskaffelse af besætning samt udleveret vogn, plov og harve. Til gengæld skulle han som alle fæstere være forpligtet til at holde gården ved lige og jorden i drift¹).

Ved Niels Pedersens tiltrædelse skrev Kjærsgaard: »Det synes ikke, at nogen af de tyske har lyst at trække didhen . . .«, og heller ikke den nye fæster blev ret længe på stedet. Alt i alt var de to ensoomt liggende Frederiksgårde ikke synderligt eftertragtede. 1774 nævnes beboerne Jørgen Christensen, en flittig og stræbsom mand, samt Johs. Mölls fattige enke.

22. december 1773 havde den lutherske præst T. Oswald henvendt sig til rentekamret om at få de to gårde udlagt til en præste-

gård med de samme friheder som de øvrige gårde imod selv at betynde indretningen samt istandsættelse af den forfaldne brønd. Forslaget mødte velvilje, men forinden det kunne realiseres, måtte de nævnte beboere flyttes. Om Mölls enke siges i 1783, at hun siden kom i stor armod og måtte betle sig ud af landet.

4. august forelå kgl. resolution om præstegårdens oprettelse²). Oswald fik dog ikke megen glæde af den, da han allerede året efter forflyttedes. Det blev eftermanden, Hans Clausen, der kom til at tage den nye præstegård i besiddelse, men ikke uden forudgående ombygning og en investering, som han selv anslog til 1000 rdl., mange penge i forhold til præstens kontante løn, 200 rdl. årlig. Særlig betænkelig måtte det være at sætte så mange penge i en præstegård, som man – som Hans Clausen – måtte regne med at forlade, når der bød sig en lejlighed til at få et bedre embede. For landets præstegårde i almindelighed gjaldt regelen, at en fratrædende præst eller ved død hans enke af efterfølgeren skulle have indtil 500 rdl. i indløsning samt det såkaldte nådensår, dvs. ret til at bebo gården et år samt halvdelen af embedets faste indtægter. Om disse forhold var der for den nye præstegård ikke truffet nogen bestemmelse. Da Hans Clausen forflyttedes til Vrou-Resen skulle han ifølge kongelig skrivelse af 21. febr. 1781 nyde nådensår af Alhedens kald samt have 200 rdl. af eftermanden, skønt han selv intet havde betalt. Videre bestemtes, at hver efterfølgende præst i embedet skulle svare 50–30 rdl. mindre i afståelse, så præstegården til sidst kunne overtages uden nogen betaling til forgængeren. Men hermed var Hans Clausen ikke tilfreds og forlangte 500 rdl. under henvisning til sin store investering, og denne sum ville Hans Munch da også gerne betale, når han ved sin fratrædelse kunne få samme indløsning af sin eftermand. Man var hermed i overensstemmelse med gældende lov og almindelig praksis, og således blev det endelige resultat. Det først foreslåede, hvorved Alhedens præstegård ville have vist vejen til en afskaffelse af den gamle indløsningspraksis, måtte således vige for bestemmelser, der stammede fra før reformationen og forudsatte, at en præst blev i embedet til sin død.

For Alhedens præster blev den trufne afgørelse næppe fordelagtig, idet enhver ny mand i embedet, der i følge dets ringe indtægt gerne besattes med unge, kom til at starte med de nævnte 500 rdl. som gæld, der skulle forrentes.

Med sine tillagte henvend 1100 tdr. land var præstegården simpelt hen for stor, og af det vældige areal var selvsagt kun en ringe del

under dyrkning. I de første 5–6 præsters tid har det efter al sandsynlighed knebet med at få noget videre udbytte af præstegårdens avling, ikke mindst fordi de pågældende præster næppe har været landbrugskyndige og i hvert fald har været ukendte med de særlige krav, som hedelandbruget stillede. Det turde derfor være et spørgsmål, om ikke den store præstegård i stedet for at bidrage til præstens underhold i nogle tilfælde bidrog til den armod, hvorover flere af præsterne så ofte beklagede sig.

Det store areal til præstegården var naturligvis et resultat af udskiftningen, der skete omkring 1800. Efter at man i Havredal havde fået markjorden udskiftet, indgav beboerne 1802 en begæring om også at få deres hede og mose udskiftet, »da ingen kan dyrke det mindste af hedejorden uden at fornærme de øvrige, hvorved idelige stridigheder ville opkomme, som endogså hidindtil har været tilfældet . . .«. Omtrent samtidig skrev beboerne i Firehuse en ansøgning om at få deres gårde udskiftet af fællesskabet, ligesom det allerede var sket i Grønhøj. Det bemærkes i ansøgningen, at man tidligere tre gange forgæves havde søgt at få Firehuse udskiftet³). Om der havde været gnidninger mellem Havredal og Firehuse vides ikke, men præstegårdens langstrakte hedeareal kom til at ligge som en stødpude mellem Havredal og Grønhøj jorder. Ved at udlægge de 1100 tdr. land til præstegården har man ved udskiftningen muligvis villet foregribe den ved alles udskiftninger næsten uundgåelige debat om, hvor skellet rettelig burde være.

På den anden side var der endnu på den tid så rigeligt af areal til sognets gårde, at det ikke kom sig så nøje med nogle tønder land hede fra eller til. Men den tid var ikke fjern, da der i sognet begyndte en ret omfattende udparcellering fra de gamle gårde, hvorved den enkelte ejendom fik et mere overkommeligt areal⁴). Med præstegårdens jorder stillede sagen sig anderledes. Her viste det sig overordentlig vanskeligt at få gennemført nogen forandring, idet myndighederne viste sig lidet imødekommende over for de planer, som tid efter anden fremkom og tilsigtede en bedre udnyttelse af præstegårdens mange tønder land, en indstilling, som naturligvis bundede i det synspunkt, at embedet ikke måtte forringes.

Pastor Carstens var som den første af præsterne indstillet på, at der skulle ske et eller andet med den vidtløftige gård. Den energiske og initiativrige mand kunne ikke lade blikket gå ud over præstegårdens store tilliggende uden at forestille sig heden omskabt til mark og plantage, en udfordring til at tage fat på en opgave, som

ville forvandle den karrige præsteresidens til en herregård. Og Carstens var af den slags mennesker, der ikke lod det blive ved tanken, men krævede realiteter. Efter et par år i embedet indsendte han 1834 en ansøgning til rentekamret om lån af 600 rdl., der skulle bruges til opførelsen af seks huse på præstegårdens hede, »hvilke skulle bortfæstes for at bevirke hedens opdyrkelse . . .«. Han foreslog, at der til hvert hus skulle lægges 10 tdr. land hede. Biskoppen kunne dog ikke anbefale planen, og 21. april 1835 forelå kancelliets afslag.

Hermed lod Carstens sig ikke affærdige. Han vidste, at gentagen banken på den enevældige regerings dør ofte endte med et positivt resultat. 1836 fremsendte han sin næste ansøgning, meget udførligt udarbejdet og indeholdende:

B e t i n g e l s e r

under hvilke de eventuelle mensalhuse til Frederiks præstegård formentes at kunne bygges og bortfæstes:

1) En jordlod af 30 tdr. land geometrisk mål tillægges hvert hus, således som det af landmåleren vil vorde opmålt.

2) Den til husene bestemte hedelod vil vorde delt i 6 lige store lodder, så at hvert hus får sin særskilte hedelod til afbenyttelse. Herved forstås tørveskær til husbehov, thi til loddens dyrkning at skære asketørv tillades ikkun i de 3 første år, i hvilke enhver fæster tør skære til 200 læs aske årlig på sin egen lod, hvor ham derimod tillades altid efter behag at tage, hvad han til blandingsjord for mødding måtte behøve.

3) Til hvert hus afsættes ved samme $\frac{1}{2}$ td. land, som fæsteren er pligtig straks at indhegne med en $2\frac{1}{2}$ alen høj jordvold – ikke tørvedige. Et 6 alen bredt bælte inden for dette diges besås og beplantes (og efterplantes) med nåletræer, som præsten, så snart han kan, skaffer fæsteren.

4) Efter 3 års forløb fra fæstebrevets dato at regne er fæsteren pligtig at have opdyrket så meget af sin hedelod, at 12 skæpper rug-sæd og 2 tdr. kartofler deri kunne være lagte. Så snart lodden er bragt så vidt i stand – men hverken før eller senere – er fæsteren pligtig til på samme at bygge et hus på det sted, som af præsten ved fæstekontraktens affattelse er vorden bestemt.

5) Ingen halm, hø, spergel eller deslige må føres bort fra lodden, men skal opfodres sammesteds, og al gødning må forblive ved lodden til sammes nytte. Det, som høstes på lodden i de 3 første år, må enten oprøgtes på lodden i en fold eller andet steds, så at fyldest-

gørende sikkerhed skaffes for, at klægsmøget udføres og blandes i mødding på lodden.

6) Huset, som fæsteren bygger på lodden, må være af forsvarligt godt tømmer og murværket af brændte sten. Og skal huset foruden fornøden beboelseslejlighed have staldrum til 4 høveder, fårest og tærskelo.

7) Så snart huset er sat, må fæsteren straks sørge for, at det bliver assureret i den almindelige brandkasse, og huset er fra dette øjeblik at betragte i alle måder som mensalhus til præstegården.

8) Præsten bortfæster såvel fra begyndelsen af, samt om sligt senere måtte indtræffe, disse mensalhuse med tilhørende lodder.

9) Huset og lodden er fæsterens ejendom for sig og sine efterkommere eller arvinger for så vidt, som han opfylder sine i fæstebrevet indgangne forpligtelser. Og må han sælge sit fæstehus med hus og lod, om han sådant ønsker – derimod ikke udparcellere den eller tage folk til huse. Dog må han på ingen måde sælge sin således fæstede ejendom uden til personer, som præsten formener, han med hensyn til vandel, arbejdsdygtighed og øvrige kår kan være tjent med.

10) Huset er fæsteren pligtig til at holde i forsvarlig stand med tag, udspækning og hvidtning og hvad i øvrigt i så henseende måtte behøves, ligesom og havevolden og havelågen af ham holdes godt ved lige.

11) Brønd må to og to huse have til fælles – grave og holde den i god brugbar stand uden i så henseende at falde enten kollegiet eller præsten til byrde. Og sætter en fæster en brønd, førend hans nabo ved fæstebrev er pligtig at deltage i dette arbejde, så skal denne give ham en passende erstatning.

12) Hver fæster af disse præstegårdens mensalhuse er pligtig at gøre på egen kost for præsten ugentlig een dags arbejde af hvilken som helst slags, hvor på præstegårdens ejendom eller i præstens tjeneste et sådant måtte vorde anvist, og skal den dag udtrykkeligt i hvert fæstebrev vorde bestemt. Arbejdet må han forrette med troskab og flid som et tyende, der er pligtig for husbonden. Fjerdeårsdagen fra fæstebrevets udstedelse af at regne, tager denne forpligtelse sin begyndelse.

13) Når en fæster i høsten eller kartoffeloptagningens tid vil tilbyde anden mand sit arbejde, da er han pligtig at tilbyde præsten dette først mod, at han får af denne kost og dagløn således, som sognets gårdmænd det på den tid giver.

14) Hvis præsten skulle få i sinde at bortforpagte sin gårds avl og som følge deraf overdrager enten alle eller nogle af sine rettighe-

der med hensyn til husmændene i mensalhusene til forpagteren, da er det en selvfølge, at fæsteren uden indsigelse finder sig deri.

15) Fæsteren udreder årlig til præsten en afgift af 1 tdr. god ren rug, som betales til hvert års 1. marts, og tager denne afgift sin begyndelse, når 1. marts indtræffer 6. gang efter fæstebrevets dato.

16) Iøvrigt er husfæsteren fri for alle kongelige skatter, så længe disse for præstegården ej vorde forhøjede, eller overordentlige skatter skulle vorde påbudne, dog må hver fæster for sig udrede såvel sine kommunebidrag som brandkontingentet af huset.

17) Alle af fæstebrevet, dets indløsning flydende omkostninger udredes af fæsteren.

Frederiks præstegård, d. 2. november 1836

F. C. Carstens⁵).

Ved at bruge det gamle udtryk mensalhuse i sit projekt lægger Carstens klart for dagen, at planen skulle gavne præsten og hans præstegård, der mod afståelsen af 180 tdr. land gold hede ville få en mands arbejdskraft daglig året rundt samt med tiden 6 tdr. rug årlig. Det videre sigte måtte blive et opdyrkningsarbejde på gårdens hede og dermed en almindelig forbedring af præstens økonomiske situation. Men man skrev nu 1835, og tiden var løbet fra begreber som fæstebreve, landgilde og hoveri, hvorom der jo tales ganske åbenhjertigt i Carstens projekt. Kunne der mon findes folk, der lod sig friste af sådanne tilbud?

Foreløbig måtte planen gå sædvanlig tjenstlig vej, først til provst Kjerulf, hvis erklæring ikke kendes. Biskoppen skriver: »Allerede den vanskelighed, der antages at ville møde med at finde vand på disse hedelodder uden alt for store bekostninger, forekommer os at være en afgørende modgrund mod den hele plan. Men vi må desuden tiltræde provstens formening om, at slige husmændsfamilier efter al sandsynlighed ikke kunne subsistere, men ville rimeligvis blive en byrde for det offentlige eller kommunen. Også hvad provsten har ytret om vanskelighederne eller umuligheden for slige beboeres børn ved at søge skolen eller blive oplært i deres kristendom forekommer os at være af vigtighed.

Når spørgsmålet derimod var om at bortarvefæste nogen del af præstegårdens hede til allerede bebyggede og beboede steder imod en modereret årlig afgift, da ville vi ikke finde noget herimod at erindre, thi det må anses for afgjort, at enhver indtægt, der for præsten kan fås af omhandlede betydelige hedestrækning, ville være en

vinding for ham, da det vil være ham umulig at drage nogen fordel deraf ved selv at benytte heden«.

Man vil bemærke, at der i Carstens sidste projekt ikke var tale om at skulle låne penge til foretagendet. Alene dette kunne være grund til, at man i kancelliet, trods provstens og biskoppens skepsis, ikke pure afviste forslaget, der trods alt vidnede om et vist initiativ hos Alhedepresten. 3. juni 1837 fik biskoppen fra kancelliet meddelelse om, at man intet havde imod, at Carstens på de angivne vilkår gjorde »forsøg med 1 eller 2 steder, dog at det foretagne indsendes til dette collegium til nærmere approbation«.

Om Carstens efter dette forsøgte at realisere sin plan vides ikke. Hverken skriftlige vidnesbyrd eller den mundtlige tradition støtter den antagelse, at der opstod mensalhuse. Præstens tilbud har næppe været fristende nok. Der var på den tid rigeligt af muligheder for den, der vil gå i kast med et stykke rå hede.

Længe varede det ikke, før man i kancelliet igen hørte fra pastor Carstens. Optaget som han var af planer til præstegårdens forbedring, lagde han vægt på savnet af en eng til gåden. I nærmeste omegn var der ingen enge, men der var i Karup. Her kunne købes en engparcel fra Niels Michelsens gård, htk. 0-0-3-1, for 400 rdl. 20. juni 1838 fik Carstens løfte om lån af dette beløb af den kongelige kasse. Først 31. december 1839 kom pengene til udbetaling på Viborg amtstue.

Carstens stærke interesse for plantning og hans anlæg af plantagen ved præstegården er omtalt i det foregående. Da han stod for at blive forflyttet, forudså han, at det måske kunne blive vanskeligt at holde plantagen på fode i fremtiden. Han søgte da om, at »plantagen ved Frederiks præstegård med tilhørende frøskole må blive underlagt det kgl. forstvæsen til vogt og behandling«. Provst Stockholm anbefalede, men med det forbehold, at embedet ikke derved pålagdes nogen byrde. I en erklæring om embedet i anledning af vakancen efter Carstens bortrejse skrev provsten: »Den fratrædende præst har anlagt en have på omtrent 1 td. lands størrelse, der synes at ville overvinde de mægtige hindringer for haveanlæg: jordbundens magerhed og vindens styrke, hvilke her forener sig. Derimod må en større tæt ved gården anlagt plantage efter min formening anses som mislykket«.

I pastor Petersens tid var ca. 50 tdr. land af præstegårdens jord opdyrket. 1862 søgte han om tilladelse til »under hånden« at sælge 100 tdr. land hede til Mads Christensen i Dollerup for 200 rdl. Mi-

nisteriet kunne ikke uden nærmere oplysninger tage stilling til sagen, »men måtte antage, at det måske turde anses heldigere, at hele heden eller ialfald den største del af samme udstykkedes og forsøgtes afhændet ved offentlig auktion«. Salget måtte dog stilles i bero, indtil den ved resolution af 23. december 1861 nedsatte præstegårdskommission havde undersøgt sagen nærmere. Noget resultat blev der ikke af pastor Petersens plan, som han rimeligvis opgav, fordi han begyndte at søge andet embede. Ingen af de tre følgende præster synes at have givet sig af med reformplaner vedrørende heden.

20. januar 1886 indsendte pastor Smith et andragende angående, »dispositioner over den til præstekaldet hørende hedejord på ca. 1000 tdr. land, dels ved afhændelse til opdyrkning, dels til tilplantning«. Biskoppen skulle søge oplysning herom hos sagkyndige mænd.

Tilplantningen tænkes gennemført ved statsstøtte eller ved overdragelse af arealet til staten. Efter en henvendelse til Hedeselskabet om sagen svarede Dalgas, at de 300 tdr. land, som Smith havde foreslået anvendt til opdyrkning, næppe ville egne sig hertil, og at hele arealet burde søges afhændet til staten til tilplantning. Herefter fulgte en henvendelse til finansministeriet, men herfra svarede, at man ikke fandt anledning til at købe arealet. Ej heller kunne finansministeriet skaffe understøttelse til den påtænkte tilplantning for kaldets regning og, at der »navnlig under de nuværende konjunkturer ikke kan foretages videre med hensyn til andragerens forslag«.

Den skitserede plan med en deling af heden til opdyrkning, formodentlig til gårdens eget brug, og tilplantning af resten, der vel uden større vanskeligheder kunne overtages af staten, synes at have være realisabel, ikke mindst når man tager datidens levende plantningsinteresse i betragtning. Men heller ikke denne gang kom man videre, og det skyldtes vel, at pastor Smith umiddelbart efter flyttede bort. Hans efterfølger, pastor Aug. Møller, var jo en foretagsom mand, og man ser da også, at han snart efter sin tiltrædelse kommer ind på spørgsmålet om præstegårdsheden. 5. august 1887 skriver han til provsten og beder, at denne og biskoppen vil »stå ham bi af al kraft med hensyn til salget af hedejorden, særlig hvis ministeriet skulle forlange, at der skal hvile en stående afgift til præstekaldet på den jord, som ønskes bortsolgt, da det hele så vil strande, thi det er det, som folk er bange for, men bliver denne hindring ryddet til side, antager jeg, at flere af mine naboer vil ønske jord, da flere af dem er driftige folk, og jorden af hedejord at være ikke så ringe«.

Af denne skrivelse vil fremgå, at en udstykning af heden havde

været under drøftelse. Den nævnte stående afgift af jorden til præstekaldet var utvivlsomt de kirkelige myndigheders forlangende, idet disse først og fremmest skulle passe på, at embedet ikke blev forringet, hvilket der for øvrigt var al grund til. For køberne af jorden ville den nævnte afgift, hvis størrelse ikke kendes, være en belastning, side om side med skatter osv., der ville gøre rentabiliteten tvivlsom. For pastor Møller synes det at have været afgørende blot at komme af med heden. 8. december 1887 meddelte ministeriet, at man bifaldt afståelsen af 50 tdr. land i det sydøstlige hjørne af præstegårdens mark for 25 kr. pr. td. land. Samtidig blev det tilladt, at engen i Karup på ca. $4\frac{1}{2}$ tdr. land solgtes ved auktion, hvis der kunne opnås et antageligt bud. Engen indbragte 2000 kr., der inddroges under stiftsmidlerne, mens renterne 80 kr. årlig tilfaldt præsten. I øvrigt må det bemærkes, at pastor Aug. Møller søgte og fik lån til mergling af præstegårdens mark, men fremskaffelsen af mergel var besværlig og satte grænse for resultatet.

Pastor Østergaard havde, ret undtagelsesvis for en præst, en uddannelse som praktisk landmand, og dette kom til at præge præstegården i hans 24-årige embedstid. Mange tønder land af heden blev opdyrket, og efter Viborg-Herningbanens gennemførelse 1906 blev der gunstigere betingelser for fremskaffelse af den mergel, som hedejorden krævede. Pastor Østergaards energiske indsats gjorde, at præstegården ved hans fratræden kunne regnes blandt sognets bedste gårde.

Da efterfølgeren, pastor Reumert, ikke i samme grad var landbrugsinteresseret, var tiden nu inde til gennemførelse af de reformer, hvorom der så længe havde været talt. Heden blev udparcelleret og dels frasolgt præstegården, dels udlejet. De udlejede parceller er siden solgt, og de mange ejendomme, som nu ligger langs landevejen Viborg-Herning er et resultat af denne udvikling.

NOTER OG HENVISNINGER

Forkortelser:

- 2247.33: Jyske stifters renteskriver-kontor. Indk. br. vedrørende kolonierne på de jyske heder 1764-65 (Ra).
 2247.34: Indkomne breve vedrørende kolonierne 1766-71 (Ra).
 2247.35: Indkomne breve til geheimeråd Hans Ahlefeldt 1760 (Ra).
 2247.37: Indkomne breve 1762-63 og 1760-63 (Ra).
 2425.290: Kommissionen af 1759 til at drage omsorg for de tyske bønders etablering på hederne (Ra).
 2425.292: Indkomne breve vedrørende kolonierne 1783-86 (Ra).
 2425.295: Indkomne breve vedrørende kolonierne 1801-10 (Ra).
 2426.209: Sager ang. Frederikskirken på Alheden 1814-38 (Ra).
- A. C.: Alhedens Commissarier (La Vib).
 C3-619: Århus bispearkiv, Frederiks-Karup 1725-1845 (La Vib).
 C 25-50: Lysgaard-Hids herreders provsti. Frederiks-Karup (La Vib).
 B 239-104: Bygningsinspektoratets arkiv (La Vib).

Kirken

1. Joh. Fr. Moritz' relationer 1759. Tyske Kancelli (Ra).
2. A. C. 1611, Hoffmanns journal 19. 4. 1760.
3. 2247.35. Reg. over udg. breve fra rentek.
4. 2247.35 og 2425.290.
5. 2425.290.
6. A. C. 1619.
7. 2425.290.
8. Jyske Saml. 4. rk. III bd. 94 f.
9. Udat. pro memor. fra kommissærerne til rentekamret.
10. A. C. 1610.
11. A. C. 1610.
12. Jyske stifters renteskriver-kontor. Kgl. resol. nr. 19 1765.
13. A. C. 1620.
14. 2425.290.
15. C 3-619.
16. A. C. 1607.
17. 2425.292 (93).
18. 2426.209.
19. 2426.209.
20. C 3-619.
21. Vald. Andersen: Alheden 226.
22. B 239-104.

23. Oplyst af Nationalmuseet 27. 6. 1956.
24. Christen Jensen, f. 12. 3. 1815 i Årestrup, søn af gmd. Jens Christensen Vallerbæk og hustru Marie Magdalene Bitsch. Borgerskab i Viborg 13. 5. 1846.
25. B 239-104.
26. C 3-619.
27. C 3-619.
28. C 3-619.
29. B 239-104.
30. C 25-50.
31. B 239-104.
32. B 239-104.

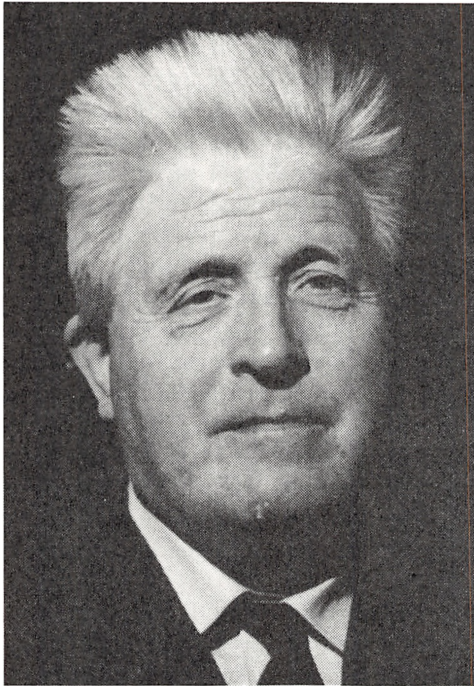
Præster

1. 2247.37.
2. Sml. Vald. Andersen: Vorbasse-et hedesogns historie, 263 f.
3. 2425.290.
4. C 3-619.
5. A. C. 1619.
6. 2247.34.
7. 2425.290.
8. C 3-619.
9. C 3-619.
10. Hugo Matthiessen: Fæstning og Fristed, 136.

11. Vald. Andersen: Alheden, 140 f.
12. Personalhist. Tidsskr. 7. rk. II bd. 157 f.
13. Sml. Sønderjysk Månedsskrift 1963, 202 f.
14. Der synes at være delte meninger om pastor Petersens nationale indstilling. Se: Sønderjyske Årbøger 1963, 1. halvbd. 82 f.
15. P. Nielsen: Fra Hinge sogns fortid, 80. Sml. Goldschmidt: En Hedereise, 120.
16. B 239-104.
17. A. Köcher: Viborg Søndre Sogns Kirkes Historie, 87.
18. Vald. Andersen: Alheden, 126 f.
19. C 25-50. Oplysninger i øvrigt, når intet angives, er B 239-104 samt C 3-619.

Præstegården

1. A. C. 1607.
2. 2425-290.
3. 2425-295.
4. Vald. Andersen: Alheden, 188.
5. C 3-619.

Forfatteren August F. Schmidt 1899–1965

Den 17. juli 1965 døde forfatteren August F. Schmidt, Brabrand, knap 66 år gammel. – August F. Schmidt var født den 4. august 1899 i Gesten ved Kolding, som søn af mejeribestyrer, senere gårdejer J. B. Schmidt og hustru Marie Voigt.

Da August F. Schmidt var 6 år, døde hans far, og som mange bønderbørn på den tid måtte også han tidligt tage del i arbejdet på gården, for at moderen kunne opretholde hjemmet.

Den mulighed for en boglig uddannelse, som hans evner allerede tidligt berettigede ham til, blev ved faderens død udelukket, og først efter at han i 18–20 årsalderen havde været elev på Askov højskole

et par år, lykkedes det ham at gennemgå nogle kurser i København, samtidig med at han i 1921 blev assistent i Dansk Folkemindesamling.

I 1926 flyttede August F. Schmidt til Mors, hvor han blev lærer ved Galtrup højskole. Han var her til 1930, da han brød op og flyttede til Brabrand for nu helt at hellige sig sin forfattervirksomhed.

Tiden i folkemindesamlingen blev bestemmende for hans fremtid, og allerede den gang begyndte han at skrive. Det righoldige folklorestof, han her dagligt var omgivet af, fangede hans interesse. Hans første bog: Danmarks helligkilder (1926), som væsentlig byggede på hidtil utrykt materiale i folkemindesamlingen, er endnu grundlæggende for vor viden om dette emne.

August F. Schmidt er indtil i dag sikkert den forfatter i Danmark, der har skrevet det største antal arbejder om lokalhistoriske og folkloristiske emner, og det var en dristig idé, han udførte, da han besluttede sig til at ville leve af sin pen. Med den tids usle honorarer for artikler om historiske emner og i begyndelsen uden nævneværdig understøttelse skulle der arbejdes hårdt for at tjene til føden. Han var da også, ikke alene af tvang, men i lige så høj grad af natur, myreflottig. Aldrig så snart var et arbejde fuldført, før han var i gang med det næste.

Da en kreds af venner ved August F. Schmidts 60-års dag i 1959 udgav en bibliografi over hans produktion, udgjorde den 70 bøger, 640 tidsskriftsafhandlinger og 4.471 artikler i dag- og ugeblade. Siden da er der kommet flere hundrede numre til.

Til det mest værdifulde i det store forfatterskab hører hans værker om folkeminder og om gamle tiders bondeliv. I en række bøger har han behandlet specielle emner om bondens praktiske gerning, f. eks. om Hyrdedrenge og hyrdeliv (1926), Byhyrder (1928), Landsbysmeden (1932), Bytyr og byorne (1934), Møddinger og gødskning (1939) og Moser og tørv (1948). Dertil kommer en lang række værker af folkloristisk karakter om livet i de gamle landsbyer, heriblandt flere med et righoldigt indhold om årets forskellige gilder og højtider. Af disse arbejder kan nævnes Fra julestue til valborgblus (1940), Landsbygilder (1940), Gilder i landsbyen (1942), Oldermænd og bystævne (1945), Hegn og markfred (1953), Danmarks byremser (1957), Fra hoveriets dage (1957), Mærkedage og vejrrregler (1963) og Stedlige mundheld og talemåder (1964).

Rækken af lokalhistoriske bøger, der er udgået fra August F. Schmidts værksted, er stor. I disse bøger skrev han fortrinsvis om egne, han på en eller anden måde havde været knyttet til, som f. eks.

barndomsegnen ved Kolding. Fra Århus-egnen hentede han emner i Brabrand, Åby og Viby sognes historie, og om Mors findes ligeledes flere bøger. I sine lokalhistoriske artikler, hvoraf mange kom frem i de amthistoriske årbøger, fandt han derimod emner over hele landet.

Et bekendtskab, August F. Schmidt stiftede med Jeppe Aakjær og andre af dennes slægtleds digtere, resulterede i flere litteraturhistoriske bøger. August F. Schmidt udgav efter Jeppe Aakjærs død i 1930 nogle af digterens efterladte bøger, og i 1933 skrev han en bog om Jeppe Aakjær. Senere udgav han bøger om Jenle og Jenlefesterne (1935), Jakob Knudsen (1936), Johan Skjoldborg (1938) og Thøger Larsen (1939).

August F. Schmidt var en selvlært mand. Gennem utroligt flittige studier skaffede han sig en enorm viden, og som kun få forstod han at udnytte den. Intet fik lov til at ligge uanvendt hen. Han lagde ikke selv skjul på, at han inderst inde ønskede, han havde fået en akademisk uddannelse, men, som han sagde: »Var det sket, og jeg var kommet i embede, havde jeg ikke fået skrevet så meget, som jeg gjorde«. Og heri havde han ret.

Når August F. Schmidt lod pennen hvile og slappede af i gode venners selskab, var han en festlig mand. Da var han altid det samlende midtpunkt. Uden at trættes kunne han i timevis fortælle om de mange mennesker, han havde mødt, om sit forfatterskab og om alt det, der havde været hans livs indhold. Han kunne krydre sin tale med et væld af anekdoter hentet fra gamle folkeminder, og til enhver given situation havde han altid et gammelt mundheld parat. I en tid, hvor mennesker bliver mere og mere ens, og særprægede personligheder færre, vil det altid stå som et kært minde at have kendt denne mand.

August F. Schmidt samlede ikke på tillidshverv. Hans arbejde krævede ham fuldt og helt. I 1955 kom han dog i ledelsen for Historisk Samfund for Århus Stift og havde siden deltaget i bestyrelsens arbejde. Hans interesse for denne gerning kom i stor udstrækning foreningen til gode. Vi vil bevare mindet om en trofast medarbejder.

Peder Jensen.

Historisk Samfund 1964-65

Det forløbne år omfattede 10 arrangementer, nemlig 6 udflugter, 3 foredrag og 1 filmaften. Udflugterne begyndte torsdag den 18. maj med et besøg på Horsens Museum, hvor museumsinspektør Bent Ousager tog imod. Besøget betegnede afslutningen på runden til de nærmeste købstadsmuseer. Lørdag den 6. juni afholdtes i sommerens bedste vejr eftermiddags- og aftenur til Fusingø. Ved den af digteren Thor Lange rejste sten ved Dronning Dagmars Kilde i Tinning skov fortalte forfatteren August F. Schmidt. Skoven havde man fået adgang til efter særlig tilladelse, og det var en køreteknisk bedrift af buschaufførerne at liste frem ad de smalle, bløde veje. Efter skoven fortsatte ruten nordpå, krydsede Langå-Viborg banen, passerede Ulstrup og stoppede ved Sdr. Vinge kirke, hvor arkivar Peder Jensen fortalte i tilknytning til en mindeplade på kirkens sydvæg. Turens tredje station var Alum kirke, som man nåede frem til ad en vej med formelige hårnålesving. Kirken blev gennemgået af museumsinspektør Gunner Rasmussen. Efter aftensmad på »Blokbjerg« sluttede formanden turen af ved ruinen af det gamle renæssanceslot Fusingø. Sidste tur før sommerferien, torsdag den 25. juni, gik til Skanderborg, hvor overlærer N. Gjering med start på slotsbanken og i slotskirken ledede en kort byvandring. Udflugtssæsonens anden halvdel indledtes lørdag den 22. august med et besøg på herregården Urup, hvis ejer, proprietær Axel Enggaard, velvilligt havde givet adgang til de ældste lokaliteter. Gården blev gennemgået af Gunner Rasmussen. Om Urups berømteste ejer, søhelten Peder Skram, holdt formanden et foredrag i Østbirk kirke. Heldagsturen, søndag den 6. september, var lidt af et vovestykke – i al fald hvad afstanden angår. Målet var Dybbøl skanser. Første ophold fandt sted i Christiansfeld, hvor man besøgte kirkegården og kørte et sving op i byen. Fra Haderslev fortsattes derefter over Skovby ad den sønderjyske hærvej, hvor Peder Jensen fortalte ved mindestedet for det gamle Urnehoved ting. Over Kruså gik turen videre langs Flensborg fjord til Egersund med den morsomme trækfærge. Frokosten blev indtaget i Skodsbøl kro på Broagerland, og

efter et besøg i Broager kirke nåede man frem til Dybbøl, hvor der efter en kort orientering var lejlighed for deltagerne til spadsereture på egen hånd. Turens sidste stationer var slotsparken i Gråsten og Eliselund-restauranten på sydsiden af Åbenrå fjord. Så sent som 3. oktober sluttede sæsonen med en gennemgang af Thorsager rundkirke.

Vintermøderne begyndte fredag den 11. december med stavnsbåndsfilmene »Kongen bød«, og torsdag den 28. januar 1965 fortalte arkitekt Sv. Fritz med lysbilleder og genstandsfremvisning om Århusguldsmede og deres arbejder indtil 1850. Ligeledes med lysbilleder holdt museumsdirektør Hans Lassen tirsdag den 2. marts foredrag om »Dragt og Bolig«. Årets sidste møde var som sædvanlig generalforsamlingen, der afholdtes tirsdag den 30. marts. Formanden indledede sin beretning med mindeord over kassereren, kontorchef Johan Richter, ligesom han også mindedes Samfundets mangeårige vognmand, K. Fisker Kristensen. Såvel beretning som regnskab, der også blev forelagt af formanden, blev godkendt. Generalforsamlingen vedtog på forslag af bestyrelsen at hæve kontingentet til 12 kr. De afgangende bestyrelsesmedlemmer: overlærer N. Gjesing, Skanderborg, apoteker Adam Helms, Horsens, arkivar Finn H. Lauridsen og museumsinspektør Gunner Rasmussen blev genvalgt. I stedet for kontorchef Johan Richter valgtes bygningskonduktør N. J. Israelsen. Efter kaffebordet fortalte August F. Schmidt livfuldt om folkemindesamleren Evald Tang Kristensen.

Der er til arbejdet modtaget tilskud fra Ministeriet for kulturelle Anliggender, Skanderborg og Århus amter, købstadskommuner, enkelte sognekommuner og private. Historisk Samfund bringer sin hjerteligste tak for disse tilskud, og det takker lige så hjerteligt alle, der ved medlemskab støtter årbogen eller deltager i og medvirker ved møder og udflugter.

Personregister

- Adolfsen, degnekone 154
– Adolf Christoffer, lærer 167
- Agerup, Gjertrud Marie 118
- Ahlefeldt, Hans 169–70
- Ahlefeldt-Laurvig, F. V. F., stiftamtmand 182
- Albrecht, P., stadsmusikant 19
- Alexandra, dronning 54
- Alexandrine, dronning 109, 111
- Alstrup, Carl, skuespiller 93
- Altenburg, familien 23
- Andersen, forpagter 188
- Eleonore Emilie 118, 122
- Eric, skibskaptajn 118
- L., jernstøber 157
- Vald., overlærer 136
- Andreasen, Christopher Otto, præst 186
- Anne Albrits 52–53
- Anthon, G. D., kgl. bygmester 141–43
- Astrid, barnefrøken 76
- Baden, Ernst Ernsten von, borgmester 48
- Bagger, Peter J., maler 158
- Bang, Peter Georg, politiker 122
- Theodor Suhr, forpagter 122
- Baunvig, Johan H., forfatter 66
- Bay, Cathrine Margrethe 120, 123
- Cordt Hansen, mægler 121
- Beck, Hans 69
- Bendstrup, I., restaurator 13
- Benoit, artist 13
- Bergmann, Julius, musikdirektør 28
- Bertelsen, Laurids, biskop 41
- Betzer, Anna Margrethe 172
- Betzer, Peter 173
- Bildsoe, Poul Matthias, biskop 147, 171
- Bille, Svend, skuespiller 82
- Bindesbøll, M. G. B., bygningsinspektør 154
- Thorvald, arkitekt 63
- Bing & Grøndal, porcelænsfabrik 57
- Bisgaard, Otto, overretssagfører 6
- Bismarck, Otto von, ty. statsmand 74
- Bisted, Magdalene 185
- Niels Cortsen, præst 169–70
- Bitsch, Thomas 155
- Blanke, Balthasar, skoleholder 174
- Bordewig, bygmester 142
- Bragaard, Anne Marie 112, 114–15
- Brahe, Tyge, astronom 44
- Brammer, provst 186
- Gerhard Peter, biskop 167–68
- Bregendahl, Albert Philip, provst 164
- Jacob, møller 116
- Breuner, Philip Fred. 155
- Brun, Adelaide Ida 126
- Brændstrup, J. P. 20
- Bröchner, Benedicte A. H. M. 116
- Buchwald, Fr., stiftamtmand 174, 176–77
- Busholm, artist 13
- Bülow, Carl Theodor Leonhard von, amtsforvalter 125
- Franz Christoffer von, oberst 125
- Bärthel, Daniel 152
- Boje, C. A., lektor 128, 133, 135
- Caroline, prinsesse 12
- Carstens, Frederik Carl, præst 162, 164, 181–84, 190–91, 193–94
- Jacob, købmand 181
- Christensdatter, Karen 52
- Christensen, Conrad, karuselejer 30
- J., muremester 159
- Jørgen, bonde 188
- Mads 194
- Svend, præst 52
- Christian IV, konge 48, 53
- VII, konge 158
- IX, konge 36, 54
- X, konge 109, 111
- Christiansen, H. F., sagfører 27
- Christoffersen, Frederik, birkefoged 44, 49–50
- Holger, skriver 44, 46–47
- Clausen, Hans, præst 161, 174–77, 189
- Dahl, brødrene, jernfirma 75
- slægten 112–13, 115, 123
- Agnete Kathrine Emilie 125–26
- Ane Marie 115
- Anna Kjerstine Gertrude Frederikke Bothilde 122–23, 125
- Anne Cathrine Hansdatter 112
- Anthonia Caroline 124
- Augusta Petrea 124
- Bodil 115
- Bolette Christiane 121
- Carl Bodilius August, stiftamtmand 120
- Caroline Elisabeth 124
- Caroline Margrethe Eleonore Emilie 122
- Christian 121
- Christian Anton, apoteker 116, 121
- Christian Fischer, apoteker 122, 124
- Christian Lambreth, snedker 115
- Christiane Caroline Johanne 124
- Christine Margrethe Hansdatter 112

- Dahl, Christoffer, sadelmager 115
- Frederik Anton Birch, godsejer 120, 123
 - Frederik Christian, møller 112, 115
 - Frederikke Louise 121
 - Hakon Einar, proprietær 124
 - Hakon Thorkil Christian Carl Frederik, godsejer 113, 125-26
 - Hans 114
 - Hans Frederik Anton Birch, proprietær 122, 124-25
 - Hans Johansen, bossemager 112-13
 - Helvig Dorothea Hansdatter 112
 - Iver, fuldmægtig 112, 114
 - Johan Hansen 112
 - Johanne 115
 - Johanne Kierstine Elisabeth 121
 - Johannes, arbejdsmand 115
 - Johannes, cand. phil. 121
 - Johannes, møller 116-18
 - Johannes, skovrider 112, 114
 - Julius Joachim, handelsbetjent 121
 - Kirstine Elisabeth 123
 - Marie Elisabeth 122
 - Mette Elisabeth 112, 118
 - Thorkild Christian, stiftamtmand 118-20, 122
- Dalgas, Enrico, hedydyrker 195
- Jean Marc, præst 174
- Danner, Louise, grevinde 25
- Dauidsen, Peder, gård-ejer 187
- Deiret, Bodil Joensdatter 112, 116
- Deshington, J. T., portrætmaler 10-11
- Diechmann, Andr., kommissær 138
- Drechsel, Ernst, borgmester 97
- Drinchaus, murersvend 148
- Dyrbye, Mich., tømrermester 149
- Døcker, F. C., købmand 7-8
- Ebbesen, Laurids, lensmand 46-49, 52
- Elkjær, Sigurd, forfatter 41
- Enemark, Poul, universitetsadjunkt 6
- Enggaard, Axel, proprietær 202
- Engström, Albert, svensk forfatter 66
- Eriksen, Christoffer 53
- Peder 42
- Eskildsen, Mikkel, taffeldækker 52
- Faurschou, Chr., købmand 14
- Chr., møller 116
- Faustinus, psykolog 29, 31
- Fersch, Joh. Georg 176
- Fieler 176
- Fischer, Caroline Dorthlea 118, 121
- Christian, generalkrigskommissær 118
 - Frederikke Elisabeth 122, 124
 - Peter Ephraim 122
- Fleischer, H. A., borgmester 22
- Fogh, Kirstine 116-18
- Mikkel Pedersen, bonde 126
 - Peder, bonde 126
 - Terkel, købmand 116, 126
- Foght, Marie Christine 125
- Folsach, C. M., godsejer 144
- Frederik II, konge 41, 44
- V, konge 148, 158
 - VI, konge 16, 164
 - VII, konge 25
 - VIII, konge 69
 - kronprins 111
 - Ferdinand, prins 12-13
- Fribert, Marie Karoline 122
- Friis, Chr. 153
- Tønne, lensmand 50
- Fritz, Sv., arkitekt 128, 203
- Frost, Christen Mortensen, herredsfoged 44, 50
- Gabrielsen, Erik 52-53
- Holger, præst 52
- Gad, Frederik Vincent, præst 158, 168, 185
- Rud Roar, præst 185-86
- Gall, Th., restauratør 27-28
- Galle & Jessen, chokoladefabrik 60
- Galthen, restauratør 18
- Gamst & Lund, støberi 157
- Garde, Åge, teaterdirektor 102
- Gerdes, Bi 91
- Ebba 91-92
 - Finn 91
 - Ib 91
 - Jens Ulrik, læge 91-92
 - Lis 91
 - Steen 91
 - Ytt 91
- Gernershausen, brødrene, musikere 22
- Gjern, August Michael, herredsfoged 126
- Gjern, Vilhelm, proprietær 126
- Gjesing, Niels, overlærer 6, 202-03
- Gjødenes, slægten 42
- Marine 42
- Gjørup, kolonialforvalter 150, 153
- Glabæk, Claus, lensmand 42
- Gleerup, J., restauratør 22-23
- Goll, August, byfoged 93, 96-97, 100, 107
- Greffel, regimentsmusiker 25-27
- Groth, Cathrine 171
- Grønback, L., muremester 150-51, 155
- Guldager, Christian Thansen, møller 116-17
- Peder, møller 116
- Guldberg, se Høegh-Guldberg
- Gullef, Peter, tømrermester 149, 154-55
- Gyldenstjerne, Karen 42
- Hald, gørtler 28
- Hannover, Emil, kunsthistoriker 63
- Hansdatter, Maren, forstander 52-53
- Hansen, A., kollektor 14, 19, 23-24
- C., forstkandidat 15

- Hansen, Gustav, distriktschef 110
 - Jensine Petrea 124
 - N. I., værtshusholder 14, 16
 - Niels, postkontrahent 124
 - Sophus, artist 29
 Harder, Frederikke Louise 123
 Hauch, Frederik, stiftamtmand 177
 Hegaard, N., snedkermester 155
 Heidenstrup, Reinhold, lensmand 52
 Heise, A., historiker 41
 Hellesdatter, Anne 112
 Hellesen, Christine, se Dahl
 - Morten, kgl. kontrollør 112
 Helms, Adam, apoteker 6, 203
 Henriksen, P., restauratør 27-28
 Hertz, Chr., borgmester 16
 - Christian Peter, justitsråd 118
 Hese, artist 13
 Hitler, Adolf, ty. rigskansler 111
 Hjort, Mads, eneboer 70-73
 Hoeck, slægten 74
 - Claus 74
 - Einar, politimester 74, 83, 87, 89, 111
 - Johann Hinrich, købmand 74
 Hoffman, Hans de, kommissær 138, 146-47, 170, 172
 Hoffmann (junior), cirkusdirektør 23
 - F. W., cirkusdirektør 13
 Holbeck, Rasmus, købmand 18
 Holgersdatter, Diana 41, 53
 Holgersen, Christoffer, birkefoged 41-42, 44-48, 51-52
 - Gabriel 41, 52-53
 Hollard, Moses, præst 174
 Holst-Knudsen, Carl, landsretssagfører 109
 Husfoged, Las, se Nielsen
- Hvirring, Laurids, kannik 50
 Høegh-Guldberg, Ove, statsmand 179
 Høffding, Harald, professor 85
- Ingemann, Marie Hansdatter 114
 Ingwersen, købmand 8
 Israelsen, N. J., bygningskonduktør 6, 203
- Jacobsen, værtshusholder 16
 - Augustinus, guldsmed 128-30, 132-33, 135
 - Daniel Heinrich, præst 155, 184
 Jensdatter, Else 126
 Jensen, smed 32
 - Anna 124
 - Bernhard, borgmester 7
 - Christen, gyngeejer 30
 - Christen, murermester 159
 - F. Chr., gartner 23
 - Leif 135
 - Morten, karruselejer 32
 - Niels, bankdirektør 109
 - Nydam, gårdejer 6
 - Peder, arkivar 4, 6, 201-02
 - Peder, murermester 140-41
 - Thomas 49
 Jessen, Peter, provst 167
 Joachim, Christian se Joakim Petersen
 Johannsen, Ebbe, museumsinspektør 54
 Juell, H. A. von, oberstløjtnant 9
 Jung, Johannes 171
 Jørgensen, Anders, graver 163
 - Engelke Thomasine 118
 - S. Lauge, lektor 6
 - Sophus 62
- Kabell, A. L., præst 24
 Karl Gustav, sv. konge 48
 Kastrop, Christen Poulsen, proprietær 124
 - Kirsten 124
 Keller, Joh. Jost, skoleholder 176
- Kier, Chr., byrådsmedlem 27, 38
 Kirkerup, J., restauratør 12-13
 Kiorboe, C., politimester 100, 105
 Kjerulf, Carl Vilh. Frederik, lærer 181, 185
 - Lorentz Stallknecht, præst 161, 165, 181, 193
 Kjærgaard, Anton Andersen, præst 188
 - Hans, koloniforvalter 138-40, 144, 146-48, 153, 173, 188
 Kloch, Lucas, inspektør 144-45
 Knold og Tot, tegneseriefigurer 82-83, 91
 Knudsen, Ane Kirstine 11, 24
 - C. A. S., grosserer 27
 - Jakob, forfatter 201
 - Marie 19, 26
 - Niels, skovfoged 9-10, 24
 Krebs, Conrad, skolemand 79-80
 Kristensen, Evald Tang, folkemindesamler 203
 - K. Fisker, vognmand 203
 Kristiane 69
 Krogh, Arnold, professor 56
 Krognos, Mette 41
 Krohn, J. J., skolebestyrer 79, 81
 Kræfting, fyrværker 39
 Købke, Jacob Berent, bagermester 178
 - Johan Peter, præst 178-79
 Køningsberg, murermester 149
 Kaalund-Jørgensen, Charles, læge 107-08
 - Ellen 108-09
- Laier, Frederik 155
 Lambreth, Christen, degn 115
 - Kirsten 115
 Langballe, A., prokurator 34
 Lange, Thor, digter 202
 Laqvøj, Laurids Hansen, birkefoged 52
 Larsen, Fr., restauratør 28
 - Thøger, forfatter 201

- Lasdatter, Bould 44
 - Karen 44
 - Karin 44
 - Margrethe 44
 Lassen, Hans, museums-
 direktør 203
 - Jens 44
 - Niels 44
 - Peder, herredsfoged
 44, 50
 Lauridsdatter, Boel 133
 Lauridsen, Finn H., arki-
 var 4, 6, 203
 Lauth, Jacob 155
 Lenbroch, Valdemar, re-
 stauratør 25, 27
 Levring, provst 148,
 178
 Lincke, Andr. Fr., musik-
 direktør 26
 Lindahl, Fritze, museums-
 inspektør 135
 Loria, W., restauratør 34
 Louise, dronning 36
 Ludwigs, J. 20
 Lumbye, H. C., komponist
 25
 Lunn, Agnete 113, 125
 - August, veksellerer 126
 Lyders, P. A., maler 25,
 157

 Mackeprang, M., mu-
 seumsdirektør 157
 Madsen, Chr., restauratør
 27-28
 Magito, A., artist 23
 Manniche, lærer 80
 Marquard, Peter 176
 Marzetto, Lorenzo, klub-
 vært 18
 Mathiesen, Rasmus Lange-
 land, arkitekt 24
 Maulund, Jens Mourits
 Larsen, præst 187-88
 - Larsen, gartner 187
 Mechelburg, Henrik Vulf-
 sen von, birkefoged 49,
 51
 Mejelstrup, madam 152
 - Peter, klokkestøber
 150
 Messerschmidt, Veronique
 Cathrine Marie Louise
 126
 Meyer, L. 29
 Michelsen, Niels, bonde
 194
 - P., hofjuveler 61
 Mickelsen, Knud 129
 Monrad, Frederikke Louise
 118

 Moritz, Joh. Fr. 137
 Morville, Niels Chr.,
 amtsforvalter 150, 152-
 55, 182
 Munch, Hans, præst 177-
 78, 189
 Mund, Bodil Sørensdatter
 53
 Müller, Anna Sophie 184
 Münster, Conrad 140
 Möhl, Nicolai Frederik,
 købmand 124
 - Stephan, sagfører 124
 Møller, Andreas Emil
 August, præst 157,
 186-87, 195-96
 - Carl, musikdirektør 29
 - Hans Jensen, præst 187
 - J. H., justitsråd 53
 - Jacob, farver 186
 - P. J., godsejer 118
 - P. Knudsen, fhv. skibs-
 kaptajn 17-20
 Mølls enke, Johs. 188-89
 Mønsted, Otto, fabrikant
 63
 - Otto Christopher, prop-
 rietær 121
 - Peder Mørch, proprietær
 121
 Mønster, Anna Dorothea
 116
 Mørch, Bertil Nicolaj,
 degn 115
 Mørk, J. M., konsul 23

 Nicolas, prins 55
 Nielsdatter, Barbara 133
 - Kirsten (I) 41-42, 44,
 52-53
 - Kirsten (II) 53
 Nielsen, Hans 100
 - Las 44, 50
 - M. C., sognerådsfor-
 mand 185-86
 - Rasmus, lærer 115
 Nimb, Anders Frederiksen,
 rådmand 51
 - Henriette 62
 - Zerina Emilie 62
 Nora 79
 Normand, Ernst, lensmand
 50
 Norn, Otto, bygningsin-
 spektør 160
 Nors, O. H., kancelliråd
 23

 Olesdatter, Karen 116
 Os-Rask, original 68-69
 Osfwald, Andreas se
 Tobias Oswald

 Oswald, Tobias, præst
 147-48, 161, 170-71,
 173, 176, 188-89
 Ott, maler 154
 Ousager, Bent, museums-
 inspektør 202
 Ovesen, Christen, gynge-
 ejer 30

 Paludan-Müller, J., bi-
 skop 165-66
 Parsberg, Mandrup, lens-
 mand 44
 Paulsen, Otto, skoleholder
 181
 Pedersdatter, Marine 42,
 44-48, 51-52
 Pedersen, Anders, herreds-
 foged 133
 - Christiern, herredsfoged
 50
 - Joen 116
 - Niels, bonde 147, 188
 - Søren 144-45
 Petersen, Axel 82
 - Dagmar 82
 - Egmont H., bogtrykker
 82
 - Jessenius Theodor, præst
 167-68, 184-85, 194
 - Joakim 59
 - Lauritz, restauratør 35-
 36
 - Rasmus, karruselejer
 30
 - Robert Storm, tegner
 66
 Pfarr, Johannes, præst
 171-74
 Philbert, Johan Peter 161
 Poincaré, Raymond,
 fransk president 90
 Pontoppidan, Erik, histo-
 riker 170-71
 Posselt, Cathr. Elisabeth
 181
 Poulsen, Peder 53
 Pürschel, Victor, general-
 auditor 107

 Rahr, Edw. F., købmand
 8
 Rappe, F. C., vagtmester
 11
 Rasch, overbetjent 92-
 93
 Rasmusdatter, Ane 115
 Rasmussen, selskabet, or-
 kester 22
 - Gunner, museumsover-
 inspektør 4, 6, 202-03
 Reimers, Astrid 108

- Reimers, Martin, apoteker 108
- Reumert, Aage Henrik, præst 187, 196
- Richter, Johan, kontorchef 203
- Rieu, Charles, præst 174
- Rosendahl, Peter Henriksen, præst 161, 174, 180-81
- Rasmus Henriksen, præst 179-80
- Thomas H., degn 179
- Rosenkrantz, Birgitte 44
- F. C., baron 115
- Holger Ottesen, rigsmarsk 41-42, 45, 52-53
- Rugholm, T., provst 112
- Ryberg, Elisa Nathalia 185
- Mads, købmand 185
- Rye, Olaf, general 13, 92
- Rytter, Hans Bysemager se Hans Johansen Dahl
- Raae, Hans Fr., købmand 14, 30
- Sachs, A. A. E., ekspeditionssekretær 160
- Schenstrøm, F. C. W., artist 29
- Schjørring, musiker 13
- Schlawitz, C. F., skuespiller 18-19
- Schleisner, Chr. Andr., maler 156
- Schmidt, August F., forfatter 199-203
- J. B., gårdejer 199
- Schmidten, U. C. von, borgmester 27
- Scholten, H. R. von, kammerjunker 23
- Schou, frkn., skolebestyrerinder 79
- Schönheyder, J. F. G., stiftamtmand 150, 152 155
- Secher, Margrethe Grotum 121
- Seefeld, Jørgen, krigskommissarius 46-47
- Serlin, Albet Christoffersen 53
- Simonsen, S., konditor 14
- Skjoldborg, Johan, forfatter 201
- Skovborg, Frands, tømremester 153-55
- Skram, Peder, admiral 202
- Slott-Møller, Harald, maler 59
- Smith, Martin Johannes Georg, præst 186, 195
- Troels Fr. Plum, præst 186
- Soyer, P., klubvært 26
- Spil-Søren, original 66-70
- Stabell, provst 152
- Steenfeldt, H. E., godsejer 144
- Steenild, Mette Marie 124
- Steffensen, Poul, tegner 42
- Stephansen, Pouline Christiane 124
- Sternow, Ove 57
- Stockholm, provst 194
- Stones, J. M., klubvært 28-29
- Stær, Jacob 50
- Sødring, Johannes 80-82
- Kaj 82
- Sørensen, Marie se Knudsen
- N. P., gartner 19, 22
- Th. N., tømrerformand 30, 32
- Villum, snedker 154
- Thackeray, W. M., eng. forfatter 26
- Thammesen, Peder, bonde 50
- Theilgaard, Chr. 20
- Thelemann, bygningsinspektør 155
- Thomasdatter, Ane 115
- Thompson, James, restauratør 105-06
- Thomsen, bygmester 142
- Anton, dr. phil. 85
- H. H. A., restauratør 14, 29, 34, 36
- Thürmann, Ludvig, restauratør 29
- Tidemann, Johanne Margrethe 121
- Trappaud, Ditlev, amtmand 144
- Udsen, Laurids se Ebbesen
- Ulffeldt, Korfritz, rigsgreve 48
- Wagtman, Carl Troels, landinspektør 118
- Caroline Margrethe 118
- Valentiner-Branth, borgmester 91
- Vallentin, Jacob, provst 123
- Johan Otto, forpagter 123
- Walther, V. Th., bygningsinspektør 159, 162
- Wassermann, restauratør 8
- Vaupell, Jon, rektor 108
- Wedell, Christiane Sophie 114
- Wilhelm Friedrich von, greve 114
- Wedin, A., linedanser 10-11
- Weg, Th., fotograf 135
- Weise, Anna Rosine 118
- Wendelricht, Ludvig, bonde 188
- Widenhaupt, Susanne Cathrine 178
- Winckler, Sebastian, bonde 188
- Windfeld, Morten, præst 146-47, 168-69, 171-74
- Winkler, Joh. Wendel 152
- Morten 163
- Winstrup, L. A., bygningsinspektør 155-56
- Visby, Fr., maler 8, 12, 25
- Voigt, Marie 199
- Wulff, S., væddeløber 18
- Vulfsen, Henrik se Mechelburg
- Würtz, Henrik 148
- Johs. 153
- Zeise, lærer 79
- Østergaard, David Peder- sen, præst 159, 187, 196
- Aagesen, Frederikke Johanne Elisabeth 122
- Aakjær, Jeppe, forfatter 201

Stedregister

- Aborreparken (Kh) 83
 Akershus stift (Norge) 169
 Aldersro (Arhus) 23
 Alheden 136, 139, 143-48,
 152, 158, 164, 166, 168,
 170-74, 176-89
 Als 182
 Angel 74
 Asferg 115
 Askov højskole 187, 199
 Asminderød-Grønholt 187
 Avedørelejren 90
 Aurillac 100
- Bedehøj 139
 Bedsted 188
 Benslehøj 152
 Berlin 74
 Bevtoft-Tislund 180
 Bjergager 115
 Bjerregård 42
 Bloksbjerg 202
 Bodilsker 187
 Boller 41-42, 116
 Bordeaux 118
 Bording 139-40, 186
 Bornholm 90, 187
 Borum 133
 Borum kirke 128-29, 132-
 33
 Borum-Lyngby 184
 Brabrand 199-201
 Brestenbro 44
 Broagerland 202
 Buderup 120, 122-26
 Buderupholm 115, 120,
 122-26
 Buderup kirke 123
 Buderup kirkegård 120
 Bygholm 41-42, 44, 50
 Bygholm len 50
 Bygholm mølle 116
- Charlottenlund 7, 76
 Christiansfeld 202
 Christianshede 139
 Christiansstolen (Riis skov)
 8
 Colbjørnsensgade (Kh) 75
 Constantinsborg 118
- Danmark 13, 25, 74, 170,
 200
 Daubjerg 144, 176
 Demstrup 144-45
 Den gamle by 55, 57-58
 Den kongelige skydebane 86
 Dollerup 194
 Dybbøl 202-03
 Dyrngby 115
- Egebjerg 42, 52
 Egebjerggård 42, 44, 52-53
 Egernsund 202
 Egtved-Ødsted 179
 Elisclund 203
 Elling 53
 Endelave 46-47
 Engesvang 144
 England 54
 Espergærde 83
- Ferdinandspladsen (Riis
 skov) 12-14, 24, 26, 29,
 30, 32-34, 36-38
 Firehuse 190
 Flensborg 74, 125
 Flensborg fjord 74, 202
 Frankfurt a. M. 137
 Frankrig 25
 Fredensborg 187
 Fredericia 91-93, 114,
 173-74
 Frederiks 137, 159-61,
 164-68, 184-88
 Frederiksberg 34, 81, 88,
 125
 Frederiksberg allé 122
 Frederiksberg kirke 125
 Frederiksberg kirkegård
 124-25
 Frederiksdal 169, 188
 Frederiksgård 188
 Frederikshede 139, 153
 Frederikshøj 139
 Frederikshøj skole 167
 Frederiks-Karup 184-85
 Frederiks kirke 136, 141-42,
 149-52, 154-55, 158-61,
 164-67, 182, 186
 Frederiks kirkegård 162,
 175
- Frederiksmose 169, 174,
 188
 Frederiksnåde 136
 Frederiks præstegård 188,
 191, 193-94
 Frederiksværk 126
 Frue kirke (Arhus) 118,
 128, 130
 Frue plads (Kh) 81
 Frøken Schous skole (Hel-
 lerup) 79
 Fuglebjerg 114
 Fuglebjerggård 114
 Fussingø 202
 Fyn 112
 Færøerne 185
 Fævejle 121
 Føhr 180
 Føvling 133
 Fåborg 169
- Galtrup højskole 200
 Gammel Skorping kirkegård
 126
 Gentofte 187
 Gersonsvej (Kh) 75
 Gesten 199
 Giestegård 44, 49
 Gjern-Skanderup 169
 Gjessinggård 144-45
 Gjødvad-Balle 184
 Gottorp 184
 Grenå 115, 118, 121-22, 124
 Grenå apotek 122
 Grækenland 55
 Grønback 167
 Grønback-Svostrup 181, 188
 Grønhøj 138-40, 152, 161,
 169, 171, 173, 176, 178,
 181, 190
 Grønhøj skole 167
 Gråsten 203
 Guldsmedgade (Arhus) 101,
 108
 Gyldenløvesgade (Kh) 83
 Göttingen 184
- Haderslev 202
 Haderslev latinskole 184
 Hads herred 45-46
 Hald 144, 179

- Halk 184
 Hals 124
 Hals kirke 124
 Hals ladegård 124
 Hamborg 184
 Hammel 186
 Hansted 42, 45, 53
 Hansted bro 48
 Hatting 116
 Havredal 138-39, 148, 152-54, 161, 167, 169, 171-74, 181, 185, 190
 Havredal skole 167, 176
 Hejls 179
 Helgenæs 181
 Hellerup 75-79, 81, 84
 Helsingborg 28
 Helsingør 122
 Herlufsholm 52, 181-82
 Herning 187, 196
 Herslev-Viuf 185
 Hessel 121
 Hinge 152
 Hinge-Vinderslev 185
 Hjørnø 113
 Hjern 187
 Holbechs lysthus (Riis skov) 18
 Holmens kirke (Kh) 177
 Holstebro 185
 Hornslet 114
 Hornstrup 124
 Horsens 45, 48, 113, 115-16, 118, 157, 185, 203
 Horsens hospital 115
 Horsens museum 202
 Horsens latinske skole 113
 Hotel Royal (Århus) 98
 Hovedgård 44, 50
 Hoven 188
 Hundslund 115
 Husby 114
 Hvilsager 115
 Hvilsager-Lime 186
 Hvirring 44, 50
 Hygum 178
 Hylke 52
 Horsholm kirke 125

 Ikast 170
 Isted 11
 Iversnæs 42

 Jena 184
 Jenle 201
 Juelsbjerg 124
 Julianehede 174
 Jylland 41, 44, 46, 53, 90-91, 101, 144, 155, 178
 Jægerspris 187

 Kalundborg 178
 Kannikegade (Århus) 28
 Karlby 114
 Karup 161, 178, 180-81, 185-87, 194, 196
 Karup kirke 165
 Kastrupgård 124
 Keitum 184
 Ketting 184
 Kiel 184
 Klampenborg 24, 77, 83
 Klintegården (Århus) 7
 Klosterlund 144
 Knudriisbakke (Århus) 7
 Knudstrup 142
 Kolding 74, 124, 185, 199, 201
 Koldinghus 44
 Korsør 51
 Kragelund 139, 144
 Krebs' forberedelsesskole for drenge (Kh) 79-80
 Kremnitz (Ungarn) 171
 Kristrup 115
 Krogsbæk 114, 126
 Kronborg 90
 Kruså 202
 Kundby 181
 Kystvejen (Århus) 103
 København 10, 13, 22, 24, 27, 49, 53, 56, 60, 75-76, 79, 81, 88, 90-91, 93, 99, 107, 118, 122-24, 171, 177, 180-81, 184-88, 200
 Københavns amts nordre birk 100
 Københavns amts søndre birk 121
 Københavns universitet 181
 Kørup 42

 Langå 202
 Levring 153, 155, 169
 Levring præstegård 169
 Lykkesholm 121
 Lyngby 121
 Lyngby (Sjælland) 83
 Lysgård 180
 Løgager 144
 Løgten 116
 Løjt 188
 Løveapoteket (Århus) 108

 Magleby 187
 Malaya 125
 Mariager 120-21
 Maribo 75
 Mariæ kirke (Helsingør) 122
 Marmorhaven (Århus) 98
 Marselisborg skov 7

 Marselisborg slot 109
 Marstal 184
 Mechelborg 49, 51
 Mejlgade (Århus) 18, 97, 103
 Mejlgades port (Århus) 7-8, 23
 Mern 179
 Metropolitanskolen (Kh) 81-82, 84
 Midstrup 155
 Moesgård 116, 118, 120-25
 Moesgård have 112-13, 118, 120-22, 124-26
 Mols 17, 103
 Mors 200
 Møen 187
 Mørke 115
 Mårslet 112, 116, 118, 120-22, 124-26
 Mårslet kirke 122

 Nibe 121
 Nim 42, 44-46, 48-52
 Nim birk 44, 49
 Nim herred 44, 50
 Nim kirke 43, 45-46, 51
 Ning herred 126
 Nordborg 177
 Nordsjælland 83, 86
 Nordsøen 118
 Nordvestvej (Kh) 82
 Norge 169-70
 Nyburg 124
 Nærum hotel 87
 Nørund 140, 145
 Nørrebro (Kh) 81
 Nørrejylland 48
 Nørre Tranders 187
 Någe 68

 Odense 177
 Olsker 122
 Ordrup 187
 Oudrupgård 115
 Oue 188
 Ovsted 133

 Park hotel (Århus) 106
 Pavillon (Riis skov) 9, 25-29, 36-37
 Pfalz-Hessen 136
 Polen 171
 Prins Ferdinands plads = Ferdinandspladsen

 Rabsted 184
 Randbøl 170, 173
 Randbøl hede 172
 Randers 121, 144, 150, 186

- Randers amt 144
 Randers hospital 115
 Rantzaugade (Kh) 82
 Rask 42, 44
 Remstrup å 69
 Resen 144
 Resebro 70
 Ribe 170
 Ribe stift 180
 Riis skov 7-8, 11, 13, 15-17, 20, 36, 39, 109
 Ringkøbing 169
 Ringkøbing amt 144
 Risskov 104, 186
 Risskov badhotel 98
 Rodskov mølle 114-15
 Rolighed (Risskov) 104-05
 Rosenholm 112, 114
 Rosenvold 41
 Roskilde 185-86
 Rusland 187
 Ryesgade (Arhus) 105
 Rygge (Norge) 169
 Ryom 27
 Rødding 100
 Rødding-Krejbjerg 180
 Rønne 187
 Rådvedgård 53
- Salonen (Riis skov) 9, 12-14, 16-20, 22-24, 26-29
 Samsø 47
 Sandby 187
 Sct. Catharinæ kirke (Ribe) 170
 Sct. Hans hospital (Roskilde) 185
 St. Matthæus sogn (Kh) 122
 Sct. Pauls kirke (Arhus) 186
 Sct. Petri tyske kirke (Kh) 181
 Scala-teatret (Kh) 93
 Schwennsby 74
 Serajevo 90
 Silkeborg 32, 66, 68-69
 Silkeborg amt 144
 Sjælland 51
 Skanderborg 202-03
 Skanderborg amt 52, 133, 203
 Skanderborg len 44, 49
 Skanderborg slot 41-42, 44, 46-47, 52
 Skive 146, 164
 Skivehus amt 144
 Skodsbøl kro 202
 Skolebakken (Arhus) 8
 Skovby 202
 Skovfogedhuset (Riis skov) 17, 23-24, 30, 33
- Skovgård højskole 187
 Skovtoften (Arhus) 18
 Skovvej (Arhus) 39, 103
 Skrå 140, 144, 146, 154
 Skydepavillonen (Riis skov) 36
 Skødstrup 116
 Skørping 126
 Slangebgangen (Arhus) 18
 Sorring 70
 Sottrup 184
 Stadt Copenhagen (Arhus) 19
 Stege 186
 Stenosgade (Kh) 122
 Stjernholm 41
 Stjernholm len 52
 Stockholmsgade (Kh) 79
 Store torv (Arhus) 10, 19, 108
 Strandvejen (Kh) 77
 Svallinggård 115
 Svaneapoteket (Kh) 118
 Svaneholmsvej (Kh) 121
 Svendborg 125, 186
 Sydjylland 155
 Sølvgades kaserne (Kh) 90
 Sønderborg 181
 Sønderjylland 155, 184
 Sdr. sogns kirke (Viborg) 186
 Sdr. Vinge kirke 202
 Såbygård 53
- Tamdrup 42
 Tanderup 112, 114
 Taulov 185
 Tebstrup 133
 Testrup 116, 124, 126
 Testrup kirke 124
 Them 144
 Thorsager rundkirke 203
 Thunøgade (Arhus) 102, 104
 Thy 188
 Tinghuset (Arhus) 93
 Tingstedmølle 53
 Tinning skov 202
 Tisvilde 126
 Tivoli (Kh) 88
 Torning 139-40, 146, 159, 168, 173
 Torning-Karup 178
 Trudsholm 145
 Trøjborg (Arhus) 7
 Tulstrup 46, 120, 122, 125
 Tvede 123
 Tyrstrup-Hjerndrup 184
 Tyskland 100, 111, 171, 173
- Ulstrup 202
 Underup 48
- Underup kirke 50
 Ungern 171
 Urnehoved 202
 Urup 202
- Valdemarsgade (Kh) 123
 Wales 55, 64
 Vallerbæk 153, 185
 Wedellsborg 42, 114
 Vejerslev 186
 Vejerslev-Aidt 184
 Vejlbj fed 104
 Vejle 124, 142
 Vejle amt 120
 Vejle hospital 124
 Vemmetofte kloster 171
 Vennelyst (Arhus) 23, 30, 36
 Vesterbrogade (Kh) 75
 Vestergade (Arhus) 116
 Vestermarie 187
 Viborg 50, 72, 135, 140-41, 149-50, 152, 154, 159, 174, 183, 186-87, 194, 196, 202
 Viborg amt 144
 Viborg-Karup landevejen 141
 Viby 201
 Vilhelmsborg 116
 Voer 45
 Voer herred 44
 Volstrup 187
 Vorbasse 136
 Vorbasse-Grene 170
 Vorbjerg 50
 Vor Frelzers kirke (Kh) 188
 Vor frue sogn (Arhus) 116, 118, 120-21
 Vrou 177
 Vrou-Resen 177, 189
- Yding 53
- Ørriidslev kirke 44
 Østbanegården (Arhus) 103
 Østbirk 184
 Østbirk kirke 202
 Østergård 120, 122, 125
 Øster Terp 184
 Østjylland 52
 Østre anlæg (Kh) 81
 Øvre Siam 126
- Åbenrå 144, 183
 Åbenrå fjord 203
 Aboulewarden (Kh) 81, 83
 Åby 201
 Akær 46-49
 Akær len 46
 Alborg 122, 187

- Alborg stift 180
Alsø 121
Alum kirke 202
Arhus 7-9, 12, 15, 18-19,
21, 24, 26-28, 30, 36-37,
50, 54-55, 57, 63, 92-93,
99-101, 105, 107-08, 112,
116, 118, 120-21, 128-30,
147, 157, 165, 178, 186
- Arhus amt 118, 120, 125,
128, 203
Arhus bugt 14, 107
Arhus domkirke 56, 61
Arhus domsogn 118, 126
Arhuseggen 201
Arhus gamle kirkegård 112
Arhus katedralskole 108,
118, 120-21
- Arhus kunstmuseum 108
Arhus mølle 112, 115-16
Arhus stift 146, 177, 180,
184
Arhus teater 102
Arhus universitet 109
Asted-Skjærum 185
Åstrup 133

Historisk Samfund for Århus Stift

Driftsregnskab 20. marts 1964–20. marts 1965

Udgifter:

Årbogen 1964:		
Honorarer	2.855,00	
Trykkeriudgifter	16.545,00	
	<hr/>	19.400,00

Andre udgifter:

Kontorartikler, telefon, DHF, porto, mødeindbydelser	2.944,38	
Foredrag og ekskursioner	376,00	
Tab ved kontingentrestancer og debitorer	256,15	

Indtægter:

Tilskud fra stat og kommune:		
Min. f. kult. Anl.	1.600,00	
Horsens km.	100,00	
Silkeborg km.	50,00	
Skanderborg km.	100,00	
Århus km.	400,00	
Hammel km.	75,00	
Ry km.	50,00	
Tved-Linde	25,00	
Viby km.	10,00	
Åby km.	50,00	
Skanderborg amt	75,00	
Århus amt	250,00	
	<hr/>	2.785,00

Andre tilskud:

Landbosparekassen ...	200,00	
Øm Kloster Museum .	2.218,79	
Arveprinsesse Carolines		
Børneasyll	4.079,30	
	<hr/>	6.498,09

Særlige indtægter:

Medlemskontingent ..	9.576,22	
Ekskursioner	385,00	
Bogsalg	1.018,79	
Portorefusion	934,30	
	<hr/>	11.914,31

Renter af bankbeholdning

og postgiro	127,33	
Driftsunderskud	1.651,80	

22.976,53

22.976,53

Historisk Samfund for Århus Stift

Status 20. marts 1965

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Landbosparekassen	4.099,56	Aarhus Stiftsbogtrykkerie	16.816,75
Postkonto	8.891,51	Formue	4.508,09
		÷ driftunderskud	1.651,80
<i>Debitorer:</i>			<u>2.856,29</u>
Arveprinsesse Carolines			
Børneasyl	4.079,30		
Øm Kloster Museum			
(ekstraordinært til tryk-			
ning af afhandlinger			
om klostrets historie i			
årbog 1964)	1.018,79		
	<u>5.098,09</u>		
Kontingentrestancer	1.436,10		
Kassebeholdning	147,78		
	<u>19.673,04</u>		<u>19.673,04</u>

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med sparekassebog og bilag.

Århus, den 29. marts 1965.

S. Lauge Jørgensen.

Øm Kloster Museum

Driftsregnskab 1. januar–31. december 1964

<i>Udgifter:</i>		<i>Indtægter:</i>	
Lønninger	15.397,82	Billetsalg	26.685,00
Provision	2.406,90	Salg af skrifter og postkort	7.220,70
Forsikringer og skatter	501,56	Renter: Sparekassen	2.523,65
Tilskud til administration	1.200,00	Renter: Obligationer	675,00
Tryksager	1.587,91	Husleje	1.200,00
Vedligeholdelser og nyanskaffelser	9.919,79	Museumslederens andel af telefon	203,82
Telefon	445,16	Sammes andel af pensions- og ATP-bidrag	435,15
Renter	65,26		
Pensionsbidrag	1.111,05		
Diverse	28,50		
Driftsoverskud	6.279,37		
	<u>38.943,32</u>		<u>38.943,32</u>

Status 1. januar 1965

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Obligationer (nom.: 13.500) ..	12.104,23	Jysk Husmandskreditf.	2.797,70
Ejendomme	43.000,00	Kt. vedligeholdelser	5.500,00
Landbosparekassen AA 24.592 ..	11.026,41	Formue 1/1 1964	95.165,81
Samme CA 18.746	10.821,53	Driftsoverskud	6.279,37
Samme CA 29.257	32.067,39		<u>101.445,18</u>
Kassebeholdning	723,32		
	<u>109.742,88</u>		<u>109.742,88</u>

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med sparekassebog og bilag.

Århus, den 29. marts 1965.

S. Lauge Jørgensen.